

УНИВЕРЗИТЕТ У НИШУ
УЧИТЕЉСКИ ФАКУЛТЕТ У ВРАЊУ

Мр Александар М. Јовановић

**САВРЕМЕНИ ПРИСТУП НАСТАВНОЈ ОБЛАСТИ
КУЛТУРА УСМЕНОГ И ПИСМЕНОГ ИЗРАЖАВАЊА У
ОСНОВНОЈ ШКОЛИ
СА ПОСЕБНИМ ОСВРТОМ НА САМОСТАЛНО
СТВАРАЛАШТВО УЧЕНИКА**

ДОКТОРСКА ДИСЕРТАЦИЈА

Врање, 2014.

УНИВЕРЗИТЕТ У НИШУ
УЧИТЕЉСКИ ФАКУЛТЕТ У ВРАЊУ

Мр Александар М. Јовановић

**САВРЕМЕНИ ПРИСТУП НАСТАВНОЈ ОБЛАСТИ
КУЛТУРА УСМЕНОГ И ПИСМЕНОГ ИЗРАЖАВАЊА У
ОСНОВНОЈ ШКОЛИ
СА ПОСЕБНИМ ОСВРТОМ НА САМОСТАЛНО
СТВАРАЛАШТВО УЧЕНИКА**

ДОКТОРСКА ДИСЕРТАЦИЈА

МЕНТОР

Проф. др Стана Смиљковић

Врање, 2014.

Комисија за оцену и одбрану докторске дисертације

1.САДРЖАЈ

1. САДРЖАЈ	1
2. РЕЗИМЕ	3
3. УВОД	9
4. ГОВОР - ПОЈАВА И ФУНКЦИЈЕ	12
5. ПЛАНИРАЊЕ ГОВОРНИХ И ПИСМЕНИХ ВЕЖБИ	18
6. ГОВОРНЕ И ПИСМЕНЕ ВЕЖБЕ У МЛАЂИМ РАЗРЕДИМА ОСНОВНЕ ШКОЛЕ	20
7. ОБЛИЦИ ГОВОРНИХ И ПИСМЕНИХ ВЕЖБИ	32
7.1. Препричавање	32
7.2. Причање	34
7.3. Описивање	36
7.4. Извештавање	39
8. РЕАЛИЗАЦИЈА ГОВОРНИХ И ПИСМЕНИХ ВЕЖБИ	41
8.1. Садржаји говорних и писмених вежби	41
8.2. Методички услови реализације	41
8.3. Психо – физичке особености ученика	43
8.4. Материјални услови реализације	44
8.5. Подела наставних средстава	45
8.6. Праћење и вредновање успеха ученика у говорним и писменим вежбама	46
8.7. Задаци говорних и писмених вежби	47
9. СУШТИНА И ЗНАЧАЈ ПРОУЧАВАЊА ГОВОРНИХ И ПИСМЕНИХ ВЕЖБИ	49
9.1. Говорне вежбе	51
9.2. Писмене вежбе	51

10. УЧЕНИЧКО СТВАРАЛАШТВО	55
10.1. Појам и облици	55
10.2. Ученичко литерарно стваралаштво	60
10.3. Ђачке литерарне дружине	68
10.4. Песничка радионица при Народној библиотеци Детко Петров у Димитровграду	79
10.5. Дани дечије поезије и стваралаштва Гордана Брајовић	95
10.6. Дечији књижевни листови као медији за литерарно стваралаштво деце	135
11. МЕТОДОЛОГИЈА	159
11.1. Теоријски приступ проблему истраживања	159
11.2. Циљ и задаци истраживања	161
11.3. Узорак истраживања	162
11.4. Организација и ток истраживања	163
11.5. Хипотезе истраживања	163
11.6. Статистичка обрада података	164
12. ИСТРАЖИВАЊЕ	165
12.1. Узорак испитаника	165
12.2. Резултати истраживања	170
12.3. Значај истраживања	214
13. ЗАКЉУЧАК	216
14. ЛИТЕРАТУРА	226

2.РЕЗИМЕ

Говорне и писмене вежбе у настави Српског језика и књижевности у основној школи представљају веома значајан сегмент у образовању младих и зато им треба дати високо место међу другим садржајима ове наставе.

Ове вежбе богате свест ученика и развијају мишљење, али њихов главни задатак је у оспособљавању ученика да се служе себи својственом реченицом, да богате свој речник и откривају семантичко богатство речи свога језика.

У млађим разредима основне школе, упражњавају се три стандардна типа за неговање изражавања: **препричавање** (прочитаног, слушаног или гледаног), **причање** (доживљеног или виђеног), **описивање** виђеног.

Писмене вежбе примењују се у облицима: **преписивање, диктат, извештавање, вежбање.**

Наведене задатке треба да подрже методички услови реализације који непосредно зависе од наставникове припремљености и афинитета ученика. У раду се инсистира на познавању и уважавању узрасних и индивидуалних карактеристика као битног услова методичке реализације говорних и писмених вежби у основној школи. Целокупан процес прате и материјални услови реализације, а у школи су то и данас специјализоване учионице и школска медијатека.

Код говорних вежби, говору се прилази као социјалној функцији, како је писао Лав Виготски, и с тога се стално проширује његова савремена комуникативна функција.

Рад на говорној и писаној култури изражавања ставља ученика у први план. Усмене и писмене вежбе могу се једним именом назвати ученички текст који настаје као ученички одговор на постављен дидактички задатак. Сви ови текстови се деле на две групе: **репродуктивне и продуктивне.**

Ове вежбе имају за циљ да покрену ученичко литерарно стваралаштво, чему је у овом раду посвећено обимно истоимено поглавље. После представљања жанровских одлика, пре свега продуктивних ученичких текстова, у раду су разрађени механизми подстицаја и организовања ученика за овај рад. Потом се прешло на анализу рада ђачких литерарних дружина из

далеке и ближе прошлости и приложена је анализа савременог организовања деце у литерарној секцији као и учешће деце стваралаца на књижевним манифестацијама и њихова сарадња у дечијим листовима.

У раду је из нишке средине анализиран рад Литерарне дружине Његош у Гимназији Стеван Сремац из времена Бранка Миљковића и рад дечијих листова Другарче (на бугарском језику) и најмлађег дечијег листа Ћак.

Ови примери показују да школа и наставник морају да раде на стварању могућности за афирмацију писаног израза својих ученика. Публиковање ученичких радова посебан је подстицај код деце стваралаца. У раду је посебно издвојено литерарно дозревање младих стваралаца, од једноставних до сложених жанрова, односно од описивања до есеја и расправе.

Какав је однос ученика према писаном изражавању методолошки показује истраживање обављено у четири основне школе (две у Нишу и две у Параћину) у школској 2011/2012. години. У табеларном прегледу приказано је како се ученици односе према писменом изражавању, инспирацији, и који су им афирмативни и спутавајући фактори у реализацији ове наставне активности. Истраживањем је утврђено да се један број наставника не осећа довољно оспособљеним за реализацију ових наставних садржаја, што је последица једностране факултетске наставе.

Успешно обављање говорних и писмених вежби остављено је само ентузијазму малобројних заљубљеника у свој позив, у свој језик, своју културу и традицију.

Кључне речи: култура усменог и писменог изражавања, српски језик и књижевност, основна школа, стваралаштво, ученици.

R E S U M E

Oral and written assignments in the classes of Serbian language and literature in the elementary school are very important part in education of young learners and that is why they have to have a high place among the other contents in classes.

These exercises enrich the student's consciousness and develop their way of thinking, but their main goal is to be educated in the way they can express themselves and enrich their vocabulary as well as to become aware of semantic resources of words of their language.

In the junior classes of the elementary school there are three standard types of oral expressing: **retelling** (something read, listened or seen), **talking** (about something students experienced or seen), **description** of something seen.

Written assignments should be supported by the methodic conditions of realisation which depend of teacher's preparations as well as affinity of students. During the process of working it is insisted on knowing and respecting the age and individual characteristics as a basic condition of methodic realisation of oral and written assignments in the elementary school. The whole process is followed by the material conditions of realisation, and in school they are even today specialised classrooms and school library.

While doing the oral exercises, you treat them as a social function, as Lav Vigotski wrote, and that's why its contemporary communicative function is constantly extending.

Work on oral and written culture of expressing someone's thoughts puts the student in the centre. Oral and written assignments may be called student's text which is created as a student's answer to the given didactic assignment. All these texts are divided into two groups : **reproductive** and **productive**

Both assignments have a goal to initiate student's creative work and that will be explained in the following chapter. After presenting characteristic of genre, above all, productive Student's texts, there are mechanisms of initiation and organisation of students for this work. After that, I showed the analyses of Student's literal associations from the ancient and recent past. The analyses of contemporary students' organisation is attached as well. Students' creators taking part in literary manifestations and their cooperation with Student's magazines also described

From Nis local environment the work of creative association „Njegos“ in „Stevan Sremac“ grammar school from the time of Branko Milkovic as well as the work of Students' magazine „Drugarce“ (in Bulgarian) and the youngest Student's magazine „Djak“ is analysed.

These examples show that school and a teacher have to make a possibilites for afirming of writing form of their students.Public editions of students work is a special initation with students creators.It is ispecially pointed out litarary mature of these creators,from simple to very complex genres,eg. From the description to essays and discussions.

The relationchip as far as students written creative work is concernd shown in research done in four elementary schools (two in Nis,two in Paracin) in 2001/2012. In the chart reviewit is shoven how students see written assignements ,inspirations and which are inhibited and which are the afirmative factors in the realisation of this activity.

In the research it is shown that a number of teachers don't feel welleducated for realisations of these contents which is the result of a partial education in the faculty.

Successfull oral and written assignement is left to the enthusiastic teachers as far as their job is concerned,their language,culture and tradition.

Key words: culture of oral and written assignements,serbian language and literature,creative work,students.

РЕЗЮМЕ

Устные и письменные упражнения при преподавании Сербского языка и литературы в **основной** школе представляют собой значительный сегмент в воспитании молодых и поэтому эти упражнения следует поставить на высокое место среди остальными содержаниями преподавания.

Эти упражнения делают сознание учеников богаче и образуют размышление, но их главная задача –подготовка учеников к использованию предложении, которое им свойственно, чтобы делали свой словарный запас богаче и, чтобы сознавали семантическое богатство слов своего языка.

В нижих классах **основной** школы, используют трёх стандартных типов для ухаживания за выражением: **пересказ** (прочитанного, слушанного или увиденного), **рассказ** (испытыванного или увиденного), **описание** увиденного.

Письменные упражнения осуществляются через: переписывание, диктант, доклад и упражнение.

Все эти задачи требуют поддержку методических услови*и* реализации, которые непосредственно зависят от подготовленности преподавателя и влечении учеников. В работе настаивается на знании и уважении возрастных и индивидуальных характеристик, как важных условия методической реализации устных и письменных упражнени*и* в **основной** школе. За совокупным процессом следуют и материяльные условия реализации, а в нынешней школе это специализование помещения и школьная медиотека.

В устных упражнениях, к разговору относятся как к социальной функции, как писал Лев Виготский, и поэтому его современая коммуникативная функция постоянно увеличивается.

Работа над устной и письменной культуре высказывания вкладывает ученика в первый план. Устные и письменные упражнения можно назвать общим названием-ученический текст, который образуется как ответ ученика на данную дидактическую задачу.

Все эти тексты подразделяются на две группы: **репродуктивные и продуктивные**.

Цель этих упражнений-привести в движение ученическое литературное творчество, которому в этой работе посвящена большая часть с этим же названием. После представления жанровских характеристик, прежде всего продуктивных ученических текстов, в нашей работе разработаны механизмы побуждения и организации ученика за эту задачу. Потом мы перешли на анализ работы ученических литературных кружков из дальнего и ближнего прошлого и мы приложили анализ современного организации детей в литературной секции, как и участие детей-писателей на литературных манифестациях и их сотрудничество в детских газет.

В этой работе из нишской среды проанализирована работа Литературной компании имени Негош в гимназии Стеван Сремац во время Бранка Миљковича и работа детских газет «другарче» (на болгарском языке) и самой молодой детской газеты «ученик».

Эти примеры показывают что школе и преподавателю следует работать над образовании возможности подтверждении письменного выражения своих учеников. Публикование ученических работ осбое побуждение у детей писателей. В работе особенно выделенно литературное созревание молодых писателей от простых к сложным жанрам, т.е от описивания до очерка и обсуждения. Отношение учеников к письменном выражении методологически показывает исследование опубликованное в четырёх основных школ (две в Нише и две в Парачине) школьного года 2011/2012. В таблице показано как ученики относятся к письменном высказыванию, вдохновению и которые аффирмативные и мешательные факторы в реализации этой преподавательной активности существуют. Исследование показало что одна часть преподавателей не чувствуется хорошо подготовленным к реализации этих преподавательных содержания, что является последствием однообразного факультетского преподавания.

Успешное осуществление устных и письменных упражнениях остало лишь энтузиазму малочисленных людей которые любят свою работу, свой язык, свою культуру и традицию.

Ключевые слова: культура устного и письменного выражения, сербский язык и литература, начальная школа, творчество, ученики.

3.УВОД

Говорне и писмене вежбе у настави српског језика у основној школи чине програмске целине и подручја у којима се остварају разноврсни садржаји наставе овог предмета.

С обзиром да се на говорним и писменим вежбама у настави српског језика темељи целокупан васпитно-образовни рад, говорне и писмене вежбе захтевају темељно проучавање, како би се њиховим планирањем реализовали различити задаци српског језика и употпунила нова сазнања ученика.

Рад на култури изражавања, како говорној тако и писменој, ставља ученика у први план. Ученик је равноправни учесник у остваривању ових наставних садржаја и од његовог ангажовања зависи даљи ток рада у реализацији ових садржаја.

Познавајући вредност говорног језика, моћи ћемо вежбама да оспособимо ученике да те вредности открију и у писаној речи, писаном облику израза, како би усвојили знања и из културе писменог изражавања.

Са постављањем захтева, који ће из разреда у разред бити све виши и виши, ученик ће тежити садржајнијем, свеобухватнијем изражавању које ће му омогућити адекватну комуникацију у широј друштвеној средини у којој ће касније деловати.

Због свега тога је веома важно да утицај који врши наставник буде планиран и усмерен ка ученику који се оспособљава да правилно говори и пише, јер ученик опонаша говор наставника који му служи за узор.

Оспособити ученика да се правилно усмено и писмено изражава дуготрајан је процес, јер се пред сваким учеником свакодневно налази комплекс задатака које треба да реши, уз најбоље одабране методе и средства које бира наставник, како би се могао продужити процес изражавања, добијајући при томе нови квалитет.

Усмене и писмене вежбе једним именом могу се назвати ученички текст који настаје као ученички одговор на одређен дидактички задатак. Ученички текст настаје у специфичној образовној ситуацији и треба да покаже способност ученика да конструише целовит усмени или писмени одговор на

конкретан образовни задатак с потпуним поштовањем норми одређеног жанра (прича, есеј, резиме, опис, извештај ...).

Иако се ради о разноврсним ученичким текстовима, они се могу поделити у две велике групе и то на **репродуктивне** и **продуктивне** текстове, о чему ће посебно бити говора у овој докторској тези.

Говорне и писмене вежбе у настави српског језика и књижевности све више постају посебна научна област у оквиру науке о настави језика и књижевности у основној школи. Ова појава резултирала је раслојавањем постојећег научног подручја, односно осамостаљивањем те научне предметности у оквиру постојећег научног подручја. У оквиру постојећег научног подручја неке се појаве осамостаљују и намећу као предмет посебног истраживања и на тај начин узрокују нову научну област. Реч је о процесу диференцијације унутар основног научног система методике наставе српског језика и књижевности из кога се издвајају и стварају нове научне дисциплине што се може звати **вегетативним механизмом** који је управо у последњим деценијама двадесетог века отворио процес масовне појаве оваквих наука (информатика, кибернетика и сл.).

Поред вегетативног постоји и такозвани **хибридизацијски механизам** присутан како у природним, тако и у друштвеним и техничким наукама. Тако је, на пример, настала електроника као и многе друге науке.

Како се у методици наставе српског језика и књижевности није водило рачуна о механизмима настанка нових научних области, дошло је до различитих одређења места методике у систему наука, па тако и методике наставе српског језика и књижевности.

Истичемо, да је дуго владало мишљење да методика и није наука. Позната је тенденциозна дефиниција да је **методика само практична вештина наставног рада у одређеној, конкретној настави.**

Методика наставе српског језика и књижевности иде у ред развијених наука и има угледан научни статус. Она има:

**Свој предмет проучавања,
своју методологију и
своју терминологију.**

Најстарије учење је педагошко, по коме су методике педагошке дисциплине, али по савременом научном мишљењу **методика се утемељује у оној науци чији се садржај обликује у наставни предмет.**

То значи да се методика наставе српског језика и књижевности заснива на матичној струци па се због тога означава као стручна методика, односно она је филолошка дисциплина, као што је и методика наставе математике – математичка дисциплина. Са оваквим мишљењем започела је **нова фаза у развоју методике увођењем предметних стручњака у проучавање методичке проблематике.** Они се као теоретичари, а много више као практичари, опредељују за стручно утемељење методике које полази од наставног градива које се преузима из конкретне науке: граматика, теорија књижевности, историја књижевности, књижевна критика, итд. Код ових методичара могуће је да се апсолутизује стручна компонента а запоставе се законитости опште-образовног процеса, односно његов педагошки контекст из кога се не сме издвојити ни психолошки, логички, социолошки и сазнајни контекст.

Из свега овога следи да је методика наставе говорних и писмених вежби у основној школи као посебна област у методици наставе српског језика и књижевности истовремено:

Педагошка научна дисциплина (по предмету проучавања),
интердисциплинарна (по начину на који пручава свој предмет),
аутономна (по добијеним резултатима и њиховој презентацији у оквиру властите научне предметности).

Говорне и писмене вежбе у настави српског језика у основној школи чине програмске целине и подручја у којима се остварају разноврсни садржаји наставе овог предмета.

Оспособити ученика да се правилно усмено и писмено изражава је дуготрајан процес, јер се пред сваким учеником свакодневно налази комплекс задатака које треба да реши, уз најбоље одабране методе и средства које бира наставник, како би се могао продужити процес изражавања, добијајући при томе нови квалитет.

4.ГОВОР – ПОЈАВА И ФУНКЦИЈЕ

Говор је процес произвођења гласова и гласовних комбинација са значењем, помоћу говорних органа. За разлику од језика, који је социјализован систем знакова, апстрактан и карактеристичан за групу, говор је индивидуалан и односи се на конкретне појаве. У процесу комуникације језик се преображава у говор.

О пореклу језика и говора постоје многе хипотезе и теорије. Значајно је схватање филозофа Фридриха Енгелса да је говор настао у процесу рада као инструмент споразумевања. То је најбитнија карактеристика човека у поређењу са целокупним живим светом. Човек уме да говори, али и животиње на неки начин међусобно комуницирају. Експерименти показују да многе животиње које живе поред људи реагују на људски говор, слушају команду људи и извршавају наређења, али те појаве су у домену стеченог рефлекса и не могу се подвести под појам "свесног" подразумевања значења изговорене команде.

Говор је звучна представа на коју се аутоматизовано надовезује представа значења. Представа значења је кључна функција говора и она умногоме зависи од начина говорења. Када је говор из много разлога неправилан (без добре артикулације, без одговарајућег темпа, без конгруенције...), тада долази, како психолози кажу, до голе интенције на предмет.

Када је говор правилан, представа значења речи је потпунија, тада се остварује виши степен информације кроз материјална представљања ситауција, призора, боја и другог, чиме се, постиже виши степен представљања појмова.

О томе, на основу својих егзактних истраживања, хрватска научница Карол Висинко запажа:

"Родитељ, одгојитељ или учитељ – инструктор природнији је у говору. Најмлађе ће радовати и привући доживљајно казивање у којему ће осјетити интонацију, интензитет, боју гласа, спонтаније ће доживјети потребне

измјене у брзини говора и у станке као граматичким и емоционалним категоријама, осјетит ће обол мимике, каткад и гесте."¹

Развој говора је развој обликовања гласова, процес усавршавања који полази од нејасних, неодређених и случајно формираних до јасних, контролисаних и артикулисаних гласова.

У онтогенетском развоју дете мора да научи фонолошка, семантичка и синтаксичка правила језика којима је изложено, и овај процес учења је процес усвајања говора. У овом процесу Елизабет Херлок у књизи *Развој детета* тврди да постоје две основне фазе у развоју говора:

1. предлингвистичка или предговорна фаза и
2. лингвистичка или говорна фаза.²

Предлингвистичка фаза

Ова фаза траје до изговарања прве речи са смислом и обухвата фазе:

1. фазу вокализације (траје до петог месеца животног доба) и
2. фазу брбљања или гукања (гугутања).

Почетак вокализације представља први крик који се јавља при рођењу, а то је плач. Први плач је неконтролисан и праћен је црвенилом, нередовним дисањем и стезањем песница.

Поред плача у првим месецима живота могу се чути и многобројни гласови (кмечање, узидисање,...). Током прве године живота у гласовном оглашавању детета најчешћи су вокали и зато се ова појава зове вокализација. У току прве године живота долази до гласовне експанзије због повећања гласова. Понављањем и спајањем тих гласова (нпр. ма-ма, та-та) почиње фаза "брбљања". Дете од шестог месеца почиње да разуме говор сналазећи се у свакој ситуацији у којој је говор само један елемент. Као замена за говор, беба често користи гестове које родитељи могу разумети. То је говор целим телом, којим беба изражава своја осећања, жеље, захтеве.

¹ Карол Висинко, Дјечја прича, Повијест, теорија, рецепција и интерпретација, Школска књига, Загреб 2005, стр. 71.

² Елизабета Б. Херлок, *Развој детета*, Завод за издавање уџбеника, Београд 1961, стр. 178.

Лингвистичка фаза

Ова фаза у развоју говора почиње појавом прве речи. О појави прве речи има неслагања. Неки научници сматрају да се прва реч јавља у једанаестом, а други да се то догађа у четрнаестом месецу. Прва изговорена реч по Елизабети Херлок мора имати значење:

"Прва реч најчешће исказује неку жељу, потребу, емоционално стање; погрешно је прву реч тумачити као именицу или било коју другу врсту речи."³

Иза тог исказа од једне речи следи фаза раног развоја реченице од две речи (обично именица и глагол), па фаза кратких реченица од три или четири речи. Комплетне реченице, са приближном структуром реченице одраслих, јављају се са четири, односно пет година.

У истом извору за говор малог детета наведене су следеће карактеристике:

"Искази су афективно обојени (плаче, виче, уместо да се изражава језичким средствима); скраћује речи, а даје им значење у складу са својим искуством."⁴

Данас се сматра да процес усвајања говора није резултат утицаја које остварује дечја околина, већ је то процес креативног стварања. Учећи говор, дете се активно ангажује. Дечји говор је посебан систем који подлеже сопственим правилима и развија се кроз одређене стадијуме како би се приближио говору одраслих.

О појави говора код деце исцрпно је писала Смиљка Васић:

"Дете учи да говори са намером да добије оно што жели. Ако својим плакањем задовољи потребу, онда неће осећати потребу да проговори, доћи ће до закашњења у говору.

³ Елизабета Б. Херлок, наведено дело, стр. 188.

⁴ Исто, стр. 191.

На нормалан развој говора доста утиче средина, јер гласове који су пријатни за дете, покушаће да упорно понавља, вежба, подржава и усавршава."⁵

Развој говора показује законит однос са полом, здравственим стањем, интелектуалним способностима, односима у породици, бројем деце у породици, класном припадношћу.

Већина нормално развијене деце проговори обично крајем прве године. Код једног броја деце јавља се закашњење, а нека деца и не проговоре.

Узроци успореног говора су различити и о томе је наука утврдила неколико разлога:

1. Обољења која су се јавила током прве и друге године живота;
2. проблеми са слухом, кад деца не чују себе, а ни друге;
3. институционализована деца заостају у развоју говора због недостатка најзначајнијег, емоционалног покретача развоја;
4. у лингвистичкој фази нема разлике у развоју говора међу половима, али се јављају касније у корист девојчица, које у тој фази исказују супериорност;
5. напетост у породици доводи до говорних поремећаја, првенствено муцања;
6. размаженост може довести до говорних поремећаја;
7. интелектуална развијеност је понекад узрок успореног развоја говора; у оквиру овог става треба указати на још једну занимљиву цивилизацијску појаву која спречава благовремени развој говора деце. То је случај када родитељи говоре различитим језицима, а са дететом комуницирају на неком трећем језику који је *lingua comuna* за целу породицу.

Просечна деца проговарају у другој години, интелектуално заостала у трећој, а деца са тешким интелектуалним поремећајима и не проговарају.

⁵ Др Смиљка Васић, *Говор вашег детета*, Завод за издавање уџбеника, Београд 1968, стр. 48.

Говор има различите функције које имају свој развојни ток. Пре свега, то су саопштавање и фиксирање различитих садржаја и идеја, чиме се остварује основна социјална функција.

Пијаже разликује следеће фазе у развоју говора:

- "1. Ванговорно аутистичко мишљење – егоцентрични говор,
2. егоцентрично мишљење – социјализовани говор и логичко мишљење".⁶

По Пијажеу, првобитна функција говора није успостављање социјалних контаката, већ дете говори за себе. То је егоцентрични говор.

Он има следеће подврсте:

"Ехолалија – означава понављање исте речи или слова, монолог – говор у коме дете говори у себи као да мисли наглас, монолог удвоје-дете говори у друштву других, али друга лица нису саговорници којима се дете обраћа."⁷

Овај говор престаје око седме године и све се више устаљује социјализовани говор. То је говор који су упућује слушаоцима. Чине га, по мишљењу Лава Виготског:

"Прилагођена информација (размена мишљења са другима); критика и подсмевање (примедба о понашању других); наредбе и захтеви, питања и одговори (тражи се одговор од слушалаца и даје се одговор на питања); социјалне фазе и драмска имитација (опажање људи, животиња, машина)."⁸

Лав Виготски сматра да је социјална функција говора од почетка примарна. Он закључује да је егоцентрични говор прелазна фаза у развоју

⁶ Жан Пијаже, *Језик и мисли деце*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд (s.a.), стр. 19.

⁷ Исто, стр. 60.

⁸ Лав Виготски, *Мишљење и говор*, Нолит, Београд 1983, стр. 63.

говора од спољашњег ка унутрашњем и да се као такав говор не губи, већ прераста у унутрашњи говор и постаје средство мишљења.

Видимо да су се феноменом говора бавили многи научници и да му је свако од њих откривао неко ново, суштинско значење, од настанка до савремене комуникативне функције.

Како је говор звучна представа на коју се надовезује представа значења, и како је то кључна функција говора, онда се намеће закључак да та функционалност у многome зависи од начина говорења. Уз ове предуслове и примарна социјална функција говора постаје потпуна и целовита.

Савремена школа као доминантна образовна установа, мора кроз садржаје свих школских предмета а посебно у настави Српског језика и књижевности да будно мотри о правилном говорењу као услову да се оствари виши степен информације и тиме остварио виши степен представљања појмова.

5. ПЛАНИРАЊЕ ГОВОРНИХ И ПИСМЕНИХ ВЕЖБИ

При планирању говорних и писмених вежби полази се од следећег:

Захтева наставног плана и програма,
узраста ученика и њихових предспрема,
општег погледа на писменост у одређеној средини,
материјалних и других услова под којима ради школа (уџбеници,
приручници и наставна средства).

За културу изражавања предвиђа се прилично велики број часова које треба распоредити правилно на одређени временски интервал (месеци, полугодиште), сразмерно за сваки облик изражавања, полазећи од његове специфичности и варијанте које нуди.

За одређене облике за које се сматра да су тежи предвиђа се сразмерно већи број часова, са тим да се не догоди да неке варијанте појединих облика више формирамо.

Планирање облика варијанти и уопште вежби у подручју културе изражавања може се обавити на два начина:

Да се планирање и реализација обавља како је програмски наведено, односно да се комплетно обрађује један по један облик са својим варијантама;

да се код свих облика упоредо обрађују најпре лакше, а потом теже варијанте.

Планирање говорних и писмених вежби треба да обухвати способности ученика за креативни и стваралачки рад. Вежбе треба планирати оним редом како су дате у програмима јер је у њима заступљен принцип систематичности и поступности.

Да би се постигли добри резултати потребно је да се при преласку на нову активност темељно проуче захтеви наставног плана и програма и могућности примене осталих програмских садржаја на културу изражавања.

Тиме ће се пружити могућност ученицима да приликом усменог и писменог изражавања примењују знања из књижевности (домаћа и школска лектира) и језика (граматика и правопис).

6.ГОВОРНЕ И ПИСМЕНЕ ВЕЖБЕ У МЛАЋИМ РАЗРЕДИМА ОСНОВНЕ ШКОЛЕ

Садржаје програма културе изражавања од I до IV чине програмска подручја: усмено и писмено изражавање⁹.

Облици говорних и писмених вежби у I разреду

На првим часовима наставе српског језика, ученици се вежбају да слободно препричавају кратке приче и бајке, да знају испричати неки свој доживљај и да знају описати неки посматрани предмет, исказати шта је представљено на некој слици или на више слика које су повезане логичким редом.

Организована настава културе изражавања у I разреду започиње у другом полугодишту (у то се укључује и добар део наставе почетног читања и писања у првом полугодишту).

Три стандардна типа за неговање изражавања ученика су:

Препричавање (прочитаног, слушаног или гледаног),

причање (доживљеног или виђеног),

описивање виђеног.

Вежбе ове врсте треба да богате свест ученика и развијају мишљење, али њихов главни задатак је у оспособљавању ученика да се служе себи својственом реченицом, да ученик богати свој речник, развија језичко мишљење и уочава значење речи. Многе писмене вежбе послужиће за увежбавање правилног писања слова, брзине писања речи и реченица уз придржавање правила граматике и правописа.

Реализација ових вежби зависиће од тога да ли се њима остварују задаци који се предвиђају на посебном часу, или се оне спроводе у оквиру дела наставног часа као секундарни задаци. Као секундарни задаци говорне и

⁹ „Службени гласник Републике Србије – Просветни гласик“, бр. 1/2005, 15/2006, 2/2008, 7/2010 и 3/2011 – др. правилник.

писмене вежбе служе за проверавање, утврђивање, обнављање или увежбавање савладане материје граматике и правописа.

Усмено изражавање

1. Препричавање:

Краћих и лакших садржаја из буквара, читанке, домаће и школске лектире,

дечје штампе,

дечјих позоришних представа,

радио и телевизијских емисија,

филмова за децу овог узраста – по плану у виду питања (ко, шта, где, како),

2. Причање:

Доживљаја и догађаја из родитељског дома, школе, игре, са излета,

према низу слика и слободно,

вежбе у говору у свакодневним ситуацијама,

вежбе у творби (грађењу) речи додавањем или елиминисањем гласова,

3. Описивање:

Предмета и слика,

људи и животиња и појава у природи – у мировању и кретању (уочавање и именовање облика, положаја, боја и изгледа)

4. Вежбање:

У правилном усменом казивању напамет научених текстова у стиху и прози – уз помоћ звучне читанке.

Писмено изражавање

1. **Преписивање** - погодних речи и краћих реченица,
2. **Писмено одговарање на постављена питања**
3. **Краћи диктати и аутодиктати**
4. **Препричавање** - краћих текстова,
5. **Причање** - догађаја и доживљаја,
6. **Описивање** - бића, предмета и слика,
7. **Вежбе** - за савладавање основних правописних правила и разликовање гласова ч-ћ, ђ-џ, - писање вежби са комбинацијом цртежа и речи.

Облици говорних и писмених вежби у II разреду

У овом разреду облици вежби за усмено и писмено изражавање остају исти као у претходном разреду али се за ученике повећавају захтеви.

Поред три стандардна типа говорних и писмених вежби : препричавања, причања и описивања примењује се и извештавање.

Усмено изражавање

1. Препричавање:

Садржине краћих штива из читанке, школске и домаће лектире,

дечије штампе,

позоришних представа,

радио и телевизијских емисија,

филмова за децу овог узраста – по плану и слободно, детаљно и скраћено

2. Причање:

Према низу слика,

према једној слици која представља целовит догађај,

по задатим речима,

доживљаја и гогађаја из живота, школе и породице и ученичког личног искуства – по плану (у виду питања и подналова), слободно (разликовање битних од споредних појединости)

3. Описивање:

Предмета,

бића и слика (облик, изглед, боја, положај) – по плану и слободно

4. Извештавање:

О раду и збивањима у одељењу, школи, на улици и спортским теренима – по редоследу збивања

5. Вежбање:

У правилном изговору и разликовању сугласника ч-ћ, ђ-џ и употреби гласа х где је потребно (за ученике који нису схватили то у претходном разреду),

у правилном усменом казивању напамет научених тактова у стиху и прози – уз помоћ звучне читанке или снимка,

у богаћењу речника језичком игром у грађењу речи од корена или основне речи,

ради уочавања значења појединих речи.

Писмено изражавање

1. Преписивање:

Реченица, одломка и краћих тактова – ради усавршавања технике и брзине писања и увежбавање читког и уредног рукописа (оба писма).

2. Диктат:

Ради увежбавања правописних правила,
са предусретањем грешака,
аутодиктат,
диктат са допуњавањем

3. Препричавање:

Садржаји краћих текстова,
филмова,
позоришних представа,
радио и телевизијских емисија – по плану и слободно, детаљно и
скраћено,

4. Причање:

Према низу слика,
према једној слици која представља целовит догађај,
на основу датих речи,
доживљаја и догађаја из личног живота ученика, из одељења и школе, са
излета и улице – по плану и слободно,

5. Описивање:

Предмета,
људи,
животиња,
слика и
породице,
вежбања,
заједнички писани састави (препричавање, причање, описивање) – ради
уочавања и усвајања основних правила о логичком редоследу грађе,
у именовању бића, предмета и појава и означавање њихових особина –
ради богаћења активног речника ученика,

самостални писани састави по плану и слободно,
домаћи писани задаци и њихова анализа на часу.

Облици говорних и писмених вежби у III разреду

У овом разреду повећани су захтеви у усменом и писменом изражавању. Поред три стандардна типа за неговање изражавања ученика (препричавања, причања и описивања) примењује се у усменој и писаној форми и извештавање.

Посебну пажњу у овом разреду треба посветити начину израде писменог састава. Треба правилно спровести поступак у анализи дате теме одређивањем њеног тежишта да би ученици тај поступак могли да примењују у изради самосталних писмених састава. Том приликом исту пажњу треба посветити и осталим захтевима у вези с техником израде писменог састава.

Усмено изражавање

1. Препричавање:

Обрађеног штива из читанке, домаће лектире,
дечје штампе – по деловима и у целини,
сажимање и проширивање текста,
измена завршетка приче,
настављање приче,
препричавање са променом граматичког лица,

2. Причање:

Према низу слика
према једној слици која представља целовит догађај,
по задатим речима,

настављање приче започете једном реченицом или објектом,
у дијалошкој форми – према индивидуалном плану и слободно,
личних и заједничких доживљаја и догађаја са изражавањем властитих
мисли и осећања,

3. Описивање:

Бића и предмета – у мировању и кретању,
кратки опис природе,

4. Извештавање:

О себи – кратка аутобиографија,
о друштвеним догађајима,
о раду у одељењу, разреду и школи (прецизност, тачност и сажетост), са
задатком : процењивање изнетих састава извештавања,

5. Вежбање:

У изражајном казивању напамет научених садржаја (текстови) у стиху и
прози и извођење по улогама,
вежбе у грађењу сложених и изведених речи,
учење напамет краћих текстова у стиху и прози уз помоћ звучне
читанке,
уочавање семантичке функције акцента (у разним говорним
ситуацијама).

Писмено изражавање

1. Преписивање:

Текста и краћих одломака са првог на друго писмо – ради
усавршавања технике и брзине писања,
увежбавање читког и уредног рукописа – уз примену правописних
правила.

2. Диктат:

Са ограниченим временом и слободно,
са предусретањем погрешака,
контролни диктат,

3. Препричавање:

Обрађеног штива из читанке, домаће лекрире,
дечје штампе – по деловима и у целини,
сажимање и проширивање текста,
измена завршетка приче,
настављање приче,
са променом граматичког лица,

4. Причање:

Доживљаја и догађаја из личног живота, са улице, са излета и летовања,
из школе и места становања,

5. Извештавање:

О друштвеним догађајима,
о раду у одељењу, разреду, школи (прецизност, тачност и сажетост), са
задатком : процењивање изнетих ставова током извештавања,
о себи – кратка аутобиографија,

6. Вежбање:

Упућивање ученика у начин израде писаног састава: анализа
теме, одређивање тежишта теме, посматрање, уочавање, избор и
распоред грађе, основни елементи композиције (увод, разрада,
закључак),

писање састава – језичко и правописно кориговање,

писање краћег писма, честитке, разгледнице (адресовање према
постојећим поштанским прописима),

вежбање у састављању просте реченице (место субјекта и предиката),

лексичке вежбе на одабраним текстовима у прози и стиху (издвајање именица, придева и глагола) ради уочавања особености пишчевог израза и богаћења активног речника ученика,

домаћи писмени задаци и њихова анализа на часу,

два школска писмена задатка (по један час за израду и по два часа за исправак).

Облици говорних и писмених вежби у IVразреду

У IV разреду облици усменог и писменог изражавања остају у оквирима претходних разреда, а нешто више пажње треба посветити морфолошком, семантичким и синтаксичким вежбама.

Ученике такође треба вежбати и у руковођењу радним састанцима, као и у писању предвиђених практичних састава (писма, попуњавању телеграма, упутнице).

Усмено изражавање

1. Препричавање:

Сажимање и проширивање,
са изменом завршетка текста,
са променом граматичког лица,
најлепших места у тексту – по избору наставника и ученика,

2. Причање:

О разним доживљајима и догађајима,
о задатим речима,
према низу слика,
састављање приче на основу дијафилма, филма и слободно,
према самосталном избору мотива

3. Описивање:

Сложених појава,

предмета и бића у ширем простору, у урбаној средини и природи – у мировању и кретању (уз истицање и упоређивање карактеристичних појединости)

4. Извештавање:

О раду у одељењу,

о позоришној представи,

о филму,

о радио и телевизијској емисији за децу,

критичко оцењивање извештаја,

руковођење радним састанцима (отварање, расправљање, закључивање, затварање),

5. Вежбање:

У грађењу изведених и сложених речи и у изналажењу синонима, хомонима и антонима (у оквиру обраде школске и домаће лектире),

даље уочавање семантичке функције акцента у речима истог гласовног састава а различитог акцента,

у изражајном казивању напамет научених текстова у прози и стиху,

у казивању дијалошких текстова и извођењу по улогама...

Писмено изражавање

1. Преписивање:

Одабраних места из текстова школске и домаће лектире са изразитим стилским вредностима : емоционално обојен опис, драматична сцена, рељефни портрет, лепа мисао и сл...

2. Диктат:

Правописни,
са предусретањем погрешака,
изборни,
слободни,
контролни,

3. Препричавање:

Сажимање и проширивање текста,
са изменом завршетка садржаја,
са променом граматичког лица,
најлепших места у тексту – по избору наставника и ученика,

4. Причање:

Стваралачка прича инспирисана датим почетком (речима, одломком приче, сликом, филмом или по слободном избору мотива),

5. Описивање:

Сложених појава,
предмета и бића у ширем простору, у урбаној средини и природи – у
мировању и кретању (уз истицање и упоређивање карактеристичних
појединости),

6. Извештавање:

О раду у одељењу ,
о позоришној представи,
о филму,
о радио и телевизијској емисији за децу,
критичко оцењивање извештаја

7. вежбање:

Увежбавање технике израде писменог састава : анализа теме и
одређивање њеног тежишта, распоређивање одабраних појединости,
основни елементи композиције (увод, разрада и закључак),

писање састава, кориговање састава – колективно и индивидуално,
вежбе у састављању простих реченица са посебним наглашавањем места
и улоге њених главних и споредних делова,
уочавање места појединих делова у структури реченице (на примерима
из говора, разних текстова и задатака ученика),
лексичке вежбе на одабраним текстовима у стиху и прози (издвајање
именица, придева, глагола) ради уочавања особености пишчевог израза
и богаћења активног речника ученика,
подстицање ученика на литерарно стваралаштво,
увежбавање правописних правила,
писање краћег писма, честитке, разгледнице и попуњавање поштанских
образаца,
четири школска писмена задатка (по један час за израду и по два часа за
исправак).

У млађим разредима основне школе (од првог до четвртог разреда),
уочавамо три стандардна типа за неговање изражавања ученика:
препричавања (прочитаног, слушаног или гледаног); причања (доживљеног
или виђеног); описивања (виђеног). Поред наведених стандардних типова
говорних и писаних вежби, примењују се и извештавање, вежбање,
преписивање и диктат.

7.ОБЛИЦИ ГОВОРНИХ И ПИСМЕНИХ ВЕЖБИ

У настави српског језика у млађим разредима основне школе предвиђени су програмом¹⁰ следећи облици говорних и писаних вежби: препричавање, причање, описивање, извештавање.

Поред ових облика вежби ученици се на часовима путем организованих вежби оспособљавају за писање краћег писма, честитке, разгледнице, за попуњавање поштанских образаца.

Од писаних вежби у настави српског језика примењује се и преписивање и диктати са разноврсним задацима.

7.1. Препричавање

Препричавање је вежба у изражавању која се најчешће примењује у настави српског језика. За препричавање се узимају садржаји који имају васпитну и образовну вредност, који су интересантни ученицима.

Основна вредност је у практичном значају јер се примерима разноврсних садржаја (уметничких, научних, информативних) који се доживљавају посредством разних облика комуникације (читањем, слушањем, гледањем), усвајају различите форме језичке реализације.

Ученици приликом препричавања имају основу од које полазе, а ту основу чини садржај (језик, стил и композиција).

У настави српског језика препричавају се обрађени текстови на часу или се препричавају прочитани текстови код куће по самосталном плану.

У препричавању обрађених текстова из школске и домаће лектире, препричавање се на часу реализује по плану који је састављен приликом интерпретације психолошко – логичких целина. Такав план саставља учитељ заједно са ученицима.

¹⁰ „Службени гласник Републике Србије – Просветни гласник“, бр. 1/2005, 15/2006, 2/2008, 7/2010 и 3/2011 – др. правилник.

Ако ученици препричавају самостално, прочитани текст ће препричавати по индивидуалном плану.

Састављање заједничког плана са ученицима, учитељ спроводи на тај начин што ученицима упућује питања па поједине значајне одговоре бележи на табли у виду реченица.

Након разматрања текста неколико ученика усмено препричавају текст, а у разговору са ученицима допуњује се оно што је изостављено. Истиче се могућност другачије формулације, указује се на правилност приликом казивања, па се приступа поновном усменом препричавању.

Препричавање може да буде и вежба са посебним задацима. Од ученика се може захтевати да препричавају у измењеном времену вршења радње, да препричавају са променом граматичког лица, тј. ако је у тексту вршилац радње у првом лицу да препричавају са променом становишта у трећем лицу или обратно.

Задатак за ученике може бити и да скраћено препричавају придржавајући се основног плана. Ако су ученици препричавали са освртом на што више појединости – детаљно, од ученика се може захтевати да скрате препричавање на основни план.

Препричавање ће зависити од тога да ли се организује као примарни наставни задатак (на посебном часу), или као секундарни задатак у оквиру наставне јединице на часу.

Приликом препричавања важно је одредити време (артикулацију часа) за реализацију таквих вежбања која ће бити у функцији допуне лексичких, семантичких, синтаксичких и стилских вежбања.

Препричавање као примарни наставни задатак предвиђа се као посебан час који следи након анализе важнијих сегмената садржаја (тематика, ликови, поруке, стилске особености и сл.). Препричавање као примарни наставни задатак треба да обухвати радне задатке за ученике са усмерењима, како не би било једини наставни задатак.

Приликом препричавања треба настојати да се ученици постепено ослобађају дословног репродуковања садржаја како би препричавали слободно тј. својим речима.

Зато се у првом разреду препричавају усмено краћи текстови путем питања и одговора ученика, а затим се препричава по деловима, па у целини.

У другом разреду препричавају се кратки текстови према плану који се записује на табли, према слободном плану, препричава се детаљно (када обухвата нека од питања вежби) и скраћено.

Помоћ коју пружа учитељ приликом препричавања је већа у првом и другом разреду него у трећем и четвртом када су ученици самостални у свом раду.

Начин на који ученици препричавају одређен је конкретним захтевима Наставног плана и програма који су разврстани по разредима па с тога треба имати у виду и усмерења која су дата у програмском садржају као програмска обавеза:

Слободно препричавање краћих садржаја,
препричавање помоћу одговора на питања,
детаљно препричавање садржаја,
препричавање садржаја по деловима,
препричавање садржаја у целини,
проширено препричавање садржаја,
препричавање са изменом завршетка садржаја,
препричавање са променом граматичког лица.

У трећем и четвртом разреду захтеви у препричавању приближно су исти, али су на вишем ступњу по тежини од захтева у првом и другом разреду. Због свега тога, потребно је редовно пратити ученике у свом раду како би се од првог дана навикли на разноврсне захтеве који се пред њих постављају.

7.2. Причање

Причање је сложенији облик језичког изражавања, а сачињава га креирани садржај који има основу у доживљеном и запамћеном, али може бити и део стваралачке маште. Причање је стваралачко изражавање без

обзира да ли је основа стварност или фантазија. У току причања долази до пуног израза учеников субјективни поглед на догађаје и окружење. Подстицај за причање може бити: доживљај, догађај, неки предмет, слика, појава односно све оно што нас окружује као и свет дечје маште. Причање се одликује битним посебностима које се тичу првенствено предмета приказивања догађаја који треба да буде занимљиви са динамичким приказом.

Све те посебности односе се на учеников лични доживљај, на доживљај у коме је ученик учествовао као очевидац, или се односе на производ ученикове стваралачке маште.

Најбоље је када ученик прича о личном доживљају или догађају, јер он тада износи субјективан став. Причање о личном виђењу догађаја и доживљаја је истовремено слободна интерпретација са особеностима стила и језика. Ученик је слободнији да износи своје догађаје и доживљаје, ставове, може да се емоционално и сликовито изражава, да буде маштовит и оригиналан.

Ученик сам бира тематску грађу, сам формира фабулу на основу одређеног стварног или фантастичног (измишљеног). Све то омогућава ученику да ствара разне ситуације и да их распореди по властитом нахођењу.

Програмски садржаји за овај облик говорног комуницирања који се спроводи у писаној форми, распоређени су по разредима према сложености захтева.

У ту сврху по разредима су заступљене следеће врсте причања на основу програмских садржаја и захтева:

- Причање доживљаја и догађаја (слободно и по плану),
- причање према низу слика,
- причање према слици са целовитим догађајем,
- причање по задатим речима,
- настављање приче инспирисане датим почетком,
- причање у дијалошкој форми,
- састављање приче по слободном избору мотива.

Сви ти захтеви се могу груписати у неколико категорија које су уједно и врсте причања односно начини на које се ослањају ученици приликом интерпретације садржаја.

7.3. Описивање

Описивање је веома значајан део језичког комуницирања који је мање или више заступљен у свакодневном говору. Описивање има велику примену у јасном представљању суштинских односа између предмета, бића и појава, као и других појмова у свакој животној ситуацији.

Описивање се примењује кад год се дође у додир са појмовима који у обичном комуницирању у датом тренутку имају посебан третман. Описивање је доста сложен процес и треба се при описивању задржати на битним карактеристикама онога што се описује. Описивање је важно за вежбу визуелног посматрања. Оно мора да обухвати битна питања која се тичу самог предмета посматрања до појединости које су уочене и запажене.

Сам начин описивања мора бити поступан. У почетку се одвија помоћу учитељевих питања као подстицај за редослед описивања, док ће ученик касније бити самосталан у сваком раду.

Описивање се реализује у две етапе :

Описивање онога што је раније посматрано и
описивање онога што се тренутно посматра.

Описивање онога што је раније посматрано своди се на уочено, запажено и запамћено, док се описивање онога што се посматра тренутно може директно подстицати питањима, како би опис био садржајнији. За целовито описивање потребно је организовано посматрање уз одабир најзначајнијих појединости. У описивању веома важну улогу имају и придеви који доприносе изражајности и сликовитости.

У овом облику вежбања мора постојати неки ред који се првенствено односи на начин самог описивања. Тако, на пример, у опису природе може се поћи од целине коју запажају ученици у ближој средини, или да се говори и пише о деловима и детаљима који су уочени у окружењу.

Вежбе у описивању имају велику примену у настави и пружају ученицима могућност да уз одабир речи на најбољи начин приказују оно што су запазили како у мировању, тако и у кретању. Вежбе у описивању треба да обухвате и садржаје из граматике и правописа, а такође треба да обухвате садржаје и из других наставних предмета који се могу повезати са планираним захтевима који се постављају пред ученике. На тај начин ће и само описивање бити садржајније приказано.

Вежбе у описивању могу се изводити на садржајима из непосредне и посредне стварности.

Садржаји из непосредне стварности могу бити:

а) Предмети:

У родитељском дому: ормар, столица, сто, прозор, сат, ваза, полица ...,

у школи: клупа, полица, слика, табла...,

на улици: дрворед, главна улица, зграде, излози, превозна средства, центар града...,

у селу: бунар, врт, воћњак, њива, оруђе за рад...,

у граду: тргови, раскрснице, споменици, паркови, железнички и аутобуски саобраћај...,

у природи: шума, поља, реке, ливаде, стабла дрвећа...

б) бића:

Људи: родитељи, брат, сестра, димничар, војник, деда, баба...

животиње: пас, мачка, коњ, птица, вук, лисица, крава

воће и поврће: јабука, крушка, наранџа, паприка, парадајз, купус, кромпир...,

в) догађаји; збивања и појаве:

Дечији живот и друштвена средина:

из породичног окружења,

из школе,

из живота рада људи,

природа, природне појаве и промене у природи: први снег, кишни дан, разне сличице из појединих годишњих доба.

Садржаји из посредне стварности могу бити слике, одговарајуће телевизијске емисије, огледи и друго. Ученике треба навикавати да се приликом описивања придржавају општих места како се описивање не би свело на набрајање. Описивање мора бити унапред одређено кроз фазе у зависности од предмета описивања. Те фазе треба да обухвате:

Просторну и временску локализацију,
описивање битних својстава,
одређивање основних функција.

Описивање битних својстава односи се на саму појаву, предмет, биће, како би се уочиле преокупације ученика. Опис битним својствима треба довести у везу са сличним појмовима и на тај начин се врши упоређивање путем асоцијација које доживљавају ученици.

Одређивање основних функција указује на сам предмет описивања који се доводи у везу са ранијим искуствима.

На тај начин описивање постаје смисаона целина у којој предмет описивања није изолован, већ је успостављена релација са ближим и даљим окружењем.

У зависности од предмета описивања, описивање у основи може бити двојако:

Објективно – ако је описивање пре свега производ посматрања, и
субјективно – ако је ученик везан емотивно при описивању, у описивање уноси лични доживљај.

Могућности при описивању су бројне, а на основу програмских задатака могу се сврстати у неколико група:

Описивање предмета,
описивање бића,
описивање природе,
описивање слика,
описивање сложенијих односа међу предметима, бићима и појавама.

Просторна и временска локализација подразумева да се описивање доведе у везу са животним окружењем како би се избегло неповезано набрајање посматраног.

7.4. Извештавање

Извештавањем се на једноставан, и објективан начин говори или пише, обавештава о неком догађају. Извештавање је лишено субјективног, емоционалног и имагинарног. Извештај је у извесној мери проширена вест која садржи потпуне податке и оцену о одређеном догађају или личности.

Извештај мора бити: кратак, јасан, тачан и прецизан. У основи мора да одговори на следећа питања: шта се догодило, ко су учесници догађаја, где се одвијао догађај, када се догодило и како се догодило. Ученик извештава о ономе што је чуо и видео: радни састанци појединих секција, прослава дана школе, школска приредба, пригодне свечаности, посете које организује школа, уређење школске средине, први школски дан и друго. Извештач је обавезан да тачно региструје неки догађај, да тачно преноси податке без личног коментара.

Извештач је непосредни посматрач онога што се догађа или је и сам учесник. Он треба да истакне најважније учеснике догађаја активне и пасивне, да одреди време, место и начин на који се нешто догађа. Извештач мора да реагује брзо, да прикупи податке, да их провери како би могао да сачини извештај. Предмет извештаја је увек објективна стварност са значајним догађањима и збивањима о којима треба благовремено и ефикасно извештавати читаоце или слушаоце.

Предмет извештаја може бити: (школа, улица, шира друштвена средина, спортски догађај, радио и телевизија, биоскоп и позориште, аутобиографски подаци).

На часовима говорних и писаних вежби акценат се ставља на језик, технику изражавања (како усменог тако и писменог изражавања), граматику, ортоепију и стил.

Задатак наставника је да правилном употребом поменутих облика усменог и писменог изражавања помогне ученицима да се правилно, стилски

исправно, језгровито, течно и писмено изражавају. Коришћењем препричавања као једног од три стандардна типа за неговање изражавања, наставник упућује ученике да усвајају различите форме језичке реализације. Полазећи од основе коју чини садржај који је потребно препричати, ученици добијају различите смернице и кораке на које их наводи наставник и са много пажње у погледу квалитета изреченог или написаног развијају осећање за правилно усмено и писмено изражавање.

За разлику од препричавања, причање је сложенији облик изражавања, то је стваралачко изражавање ученика са његовим субјективним погледом. Наставним планом и програмом су по разредима заступљене врсте причања на основу програмских садржаја и захтева.

Описивање је такође значајан део изражавања, доста сложен процес који због своје комплексности мора бити поступан.

Наставник је тај који помоћу питања, сугестија и јасних смерница подстиче ученика на редослед описивања. У пракси, наставници врло често (приликом обраде граматичке категорије-придева), прибегавају овом типу говорних и писаних вежби богатећи тако и усмену и писану реч својих ученика.

Када је реч о кратком, сажетом и јасном изражавању упућени смо на један од најједноставнијих облика усменог и писменог изражавања, тј. на извештавање. Улога наставника је да тежи да ученици заузму лични став и тиме извештај добија на вредности. Објективна стварност је оно што преноси извештач, дакле извештаја има у свим сферама човековог деловања што упућује на чињеницу да се темељни принципи оваквог изражавања морају поставити у најранијем образовању.

8.РЕАЛИЗАЦИЈА ГОВОРНИХ И ПИСМЕНИХ ВЕЖБИ

8.1. Садржаји говорних и писаних вежби

Садржаји говорних и писмених вежби :

Литерарно – уметнички текстови,
уметничке и друге слике,
позоришне представе,
радио и телевизијске емисије,
доживљаји и догађаји из дечјег живота,
разни предмети из урбане средине и природе итд.

Према горе наведеном, може се уочити да је широко подручје из кога се могу користити садржаји за говорне и писмене вежбе.

8.2. Методички услови реализације

Свака делатност у настави има одређене методе (methodos – пут, начин вођења) и облике поступања којима се долази до циљева и извесних резултата.

Наставни облик је начин поступања учитеља и ученика у реализацији образовног процеса. Методе рада се у настави темеље на дидактичкој класификацији наставних метода. Методе рада су груписане на: вербално - текстуалне, демонстративно - илустративне, лабораторијско – ексерименталне.

У вербално – текстуалне методе убрајају се: метода усмене речи и рад на тексту.

Методе усмене речи: монолог и дијалог.

Методe писанe речи: рад на тексту и текст као илустрација у раду.

Вербално – текстуалне методе имају за сазнајну основу реч изговорену или написану.

Демонстративно – илустративне методе имају за сазнајну основу узор: предмети, појаве, скице, цртежи, слике, пројекције.

Лабораторијско – експерименталне методе за основу имају сазнања ученика лабораторијским и експерименталним радом. Основна одлика ове методе је непосредан контакт ученика са предметом, биљком, животињом, стањем и појавом коју проучава.

Облици рада који се примењују у настави су: фронтални, групни, индивидуални рад и рад у пару.

Фронтални облик рада је такав облик рада где наставник ради са свим ученицима истовремено.

Групни облик рада је истовремени рад ученика по групама на решавању разноврсних задатака. Обично су састављене од 3- 6 ученика.

Индивидуални облик рада је такав облик рада где сваки ученик ради на решавању одређеног задатка самостално, као појединац без размене информација са својим друговима.

Рад у пару је заједнички рад два ученика на решавању одређених задатака.

Методички услови реализације наставних садржаја треба да обухвате:

Методe и облике рада,
методијске поступке у оквиру одређених часова,
праћење и вредновање успеха ученика.

Методички услови реализације наставних садржаја зависиће од учитеља и афинитета ученика.

8.3. Психо – физичке особености ученика

Психо – физичке особености ученика од првог до четвртог разреда основне школе представљају значајан чинилац и одређују методе рада, облике рада и примену наставних средстава.

Познавање и уважавање узрасних и индивидуалних карактеристика представља услов методичке реализације наставних садржаја.

Учитељ треба да поседује знања о индивидуалним разликама у развоју деце и да ствара услове за њихово уважавање. Ове разлике се односе на физичке карактеристике, развијеност fine моторике, општих и посебних интелектуалних као и других особености у погледу емоционалног доживљаја, интересовања, особеног темпа развоја и специфичности услова живота и школовања.

Да би се све разлике поштовале неопходно је да се настава и образовање прилагоде индивидуалним карактеристикама, потребама и интересовањима ученика, односно да се индивидуализује. Степен сложености и обим садржаја наставног рада, методе наставног рада и облици организације процеса подучавања и учења прилагођавају се индивидуалним могућностима, потребама и интересовањима, како би ученици развили знања и вештине.

Сазнање о индивидуалним карактеристикама деце (физичког, когнитивног, социјалног и емотивног и моторичког развоја, могућности и ограничења, темпо развија, стил учења, стил комуникације, обим знања, вештине и искуства са којима ученици улазе у наставак образовног процеса, интересовања) друштвеном оквиру у коме дете одраста пружају значајне информације за креирање ефикасне образовне праксе усмерене на ученике.

Примена принципа индивидуализације подразумева спремност учитеља да прилагођава оно што предаје и начин на који предаје, ствара различите ситуације учења, различите врсте интеракција, осмишљава и планира активности у складу са запаженим карактеристикама деце у свом одељењу.

8.4. Материјални услови реализације

Основни материјални услови за разредну наставу су **уређење простора за рад и обезбеђење средстава за реализацију** наставних садржаја.

Два најважнија простора у школској згради су **школска медијатека и специјализоване учионице**.

У школској медијатеци су смештена наставна средства која служе свим наставним предметима.

Школска медијатека треба да има :

Информацијски,
организационо – технички,
пројекционо – репродукциони,
кибернетички,
валоризациони и
библиотрчки део.

Информацијски део медијатеке познат је у литератури као “ банка података за наставу“. У њему се слажу одређене информације и средства неопходна за наставу.

Организационо – технички део медијатеке чине савремени уређаји за израду, умножавање, фотокопирање, сређивање, повезивање разноврсног дидактичког материјала за одређене методе и облике рада у разредној настави.

Пројекционо – репродукциони део медијатеке познат је као “ АВ - просторија“, са апаратима за пројекцију слика (киноскоп, дијаскоп, епископ, графоскоп, видео бим) и репродукцију плана (магнетофон, касетофон...).

Кибернетички део медијатеке су специјални уређаји (апарати, машине, рачунари којима се управља процесом васпитања и образовања у настави). У њему се обједињује дејство школске медијатеке и свих специјализованих учионица.

Валоризациони део медијатеке служи за објективно вредновање успеха ученика. То је осавремењивање докимологије као педагошке дисциплине о врстама, начину и поступцима оцењивања успеха ученика.

Библиотечки део медијатеке је иновирана класична школска библиотека. У њој су сређени листови, часописи, књиге и други штампани материјали по најефикаснијим библиотечким системима, који омогућују самопослуживање свих заинтересованих.

Наставна средства треба да буду:

Тачна по садржају (информација помоћу наставних средстава треба да буде тачна),

изразита по форми (средства рада треба да буду растерећена непотребних детаља који скрећу пажњу ученика),

лепа по изгледу (правилног облика и складних боја), и

подесна за коришћење (да су лака и покретљива, да се могу по потреби склапати и расклапати, да се могу предгледно приказивати затвореном и отвореном простору).

Специјализоване учионице су адекватно уређене просторије у којима су смештена и уређена средства за коришћење у настави. Специјализоване учионице имају своју образовну улогу коју употпуњује и школска медијатека.

У настави треба примењивати и одговарајућа наставна средства. Свако наставно средство има своје одлике по којима се разликује од других наставних средстава.

8.5. Подела наставних средстава

Познато је више подела наставних средстава, а сва наставна средства се могу поделити у две групе: основна и помоћна¹¹

Основна наставна средства: природна, вештачка и природно вештачка

Природна наставна средства се могу користити у очиюници и у природи.

Вештачка наставна средства се могу поделити на : аудитивна, визуелна и аудио – визуелна.

Аудитивна наставна средства бирају се на интерпретацији живе речи (магнетофон, касетофон, радио пријемник, грамофон).

Визуелна наставна средства су многобројна и практична (текст, слике, апликације, цртежи, модели, ликовне пројекције, справе и машине).

Аудио – визуелна наставна средства обједињавају звучне репродукције и ликовне пројекције (звучни филм и телевизија).

Природно вештачка наставна средства су дидактичка комбинација природних и вештачких наставних средстава. То су средства природног порекла а вештачки припремљена за потребе наставе.

Помоћна наставна средства чине алати, прибори и материјали за рад, машине, инструменти, апарати за уређаје за рад.

Основне школе се данас по опремљености за извођење наставе и осавремењивању наставе разликују у зависности где се оне налазе. Тако Основне школе у урбаним, градским срединама, углавном поседују сва савремена наставна средства док су Основне школе у руралним, мањим срединама, упућене на традиционалне методе извођења наставе.

Модернизација наставних средстава у технолошком и садржајном погледу доноси коришћење електронских материјала као наставних средстава, што даље продубљује већ постојеће разлике у опремљености за извођење наставе у урбаним и руралним срединама.

¹¹ Ђорђе Лекић, *Методика разредне наставе*, треће допуњено издање, стр. 21- 22, ЈНИП, Просветни преглед, Београд, 1997. године.

8.6. Праћење и вредновање успеха ученика у говорним и писменим вежбама

Праћење и вредновање успеха ученика у говорним и писаним вежбама обухвата више методичких активности које могу бити:

Усмене,

писмене, са одређеним задацима за ученике,

слободне, по самосталном опредељењу ученика за решавање одређених задатака ,

посебне, по индивидуалним особеностима ученика за решавање одређених задатака..

Све ове активности које се примењују у настави српског језика омогућиће да се реализују програмски садржаји говорног и писменог изражавања уз најбоље одабране методе, облике рада и наставна средства.

8.7. Задаци говорних и писмених вежби

С обзиром на заступљеност у настави српског језика, говорне и писмене вежбе треба да интегришу све програмске целине како би се постигао потребан ниво културе изражавања ученика.

Задаци говорних и писмених вежби треба да обухвате садржаје из различитих области наставе српског језика, који ће омогућити ученицима:

Да усвајају нове речи и изразе, да их употребљавају и развијају активни речник,

да своје мисли обликују краћим и дужим реченицама,

да реченице складно повезују и да науче да састављају веће логичке целине,

да се навикну на изражавање по плану (да се служе свим врстама планова и да науче да их самостално праве),
да се оспособе за репродуктивно и стваралачко препричавање текстова,
да науче описивати предмете, бића и појаве путем посматрања,
да пишу и састављају о пројигцираним садржајима на основу маште,
да се служе свим облицима пословно – информативних састава,
да могу слободно и самостално казивати и писати на основу задате теме или према индивидуалном избору теме,
да код ученика развију осећај за тачност,
да знају критички да се односе према властитим писменим радовима (да уочавају грешке, недостатке), како би могли да коригују свој рад,
да савладавају технику читања и писања на оба писма.

Као трајни задатак, у настави српског језика може се формулисати следећи општи задатак говорних и писмених вежби: да ученици савладају језичке законитости применом правилних граматичко – правописних облика.

9. СУШТИНА И ЗНАЧАЈ ПРОУЧАВАЊА ГОВОРНИХ И ПИСМЕНИХ ВЕЖБИ

Говорне и писмена вежбе у настави српског језика у нижим разредима основне школе, обухваћене су програмском целином – култура изражавања у оквиру које се реализују програмска подручја – усмено и писмено изражавање.

Усмено и писмено изражавање у настави српског језика представља трајни наставни процес који се мора преносити како на обраду књижевног текста (који је најбољи образац изражавања) тако и на граматику са правописом која нормира правила и дефинише језичке законе. Обрада књижевног текста и рад на граматици и правопису књижевног језика мора укључити и садржаје за неговање усменог и писменог изражавања јер су својим већим делом том циљу и подређени.

Рад на култури изражавања треба да се интегрише са свим видовима усмених и писмених облика изражавања.

У настави језика и културе изражавања треба непрестано имати у виду заједнички основни циљ:

Развијање језичког мишљења и језичке свести уочавањем језичких законитости.

Језик као средство изражавања треба да буде предмет наставне пажње са својом целокупном структуром која се односи на граматику и правопис. С тим у вези користе се разноврсне вежбе, али се у разговору са ученицима не употребљавају њихови стручни називи већ се ученицима објашњавају путем правила.

У настави српског језика треба примењивати следеће вежбе:

Ортоепске (изговорне) вежбе које треба да оспособе ученике да јасно, правилно и чисто изговарају гласове, речи и реченице. Изговорене вежбе долазе до пуног изражаја у првом и другом разреду. Оне могу бити тројакe : артикулационе , акценатске и интонационе.

Фонолошке вежбе су вежбе изговарања појединих гласова посебно у етапи учења гласова и слова. Сваки изговорен глас (фонема) има свој знак, графему или слово.

Морфолошке вежбе, обухватају начин изговарања појединих облика речи самостално и у одређаном контексту.

Лексичке вежбе слиже богаћењу речника. Оне обухватају изналажење : деминутива (умањеница), аугментатива (речи које означавају нешто увећано), хомонима (речи истог облика али различитог значења), синонима (речи различитог састава али истог или веома блиског значења), антонима (речи супротног значења), сложеница (речи настале спајањем две речи) и др.

Синтаксичке вежбе су вежбе у обликовању реченице како би се проценила њена стилска страна, значење и структура. Ове вежбе се свODE на делимичну и потпуну анализу реченице.

Семантичке вежбе развијају ученикову свест о значењу речи , што доприноси укупном богаћењу језичког фонда речи. Овим вежбама се открива значење речи, улога акцента у промени значења одређених речи, значења реченице.

Стилске вежбе доприносе изграђивању стила: стила реченице, стила усменог и писменог изражавања на основу одређених задатака.

Све претходне поменуте вежбе изводе се на тексту или у току разговора са ученицима, а циљ им је развијање језичког мишљења. Ови захтеви реализоваће се на одабраним текстовима из домаће и школске лектире, а ученици ће их применити у разним облицима говорних и писаних вежби.

Задатак ученика ће бити да бележе вредне примере који ће обухватити успеле описе, рељефне портрете, правилне реченице како у погледу форме структуре – распоред њених делова, тако и у погледу лексичке и стилске вредности.

Овим начином рада ученици ће остварити два задатка везана за културу изражавања:

Организовано, индивидуално радиће на развијању и грађењу своје говорне културе и писмености,

у обиму своје читалачке пажње откриће онај њен значај који ће омогућити непосредно посматрање језика и стила у штиву које се чита.

9.1 Говорне вежбе

Говорне вежбе се почињу примењивати још од првих дана након претходних испитивања, јер су оне основ целокупног рада у основној школи.

Говорне вежбе се у елементарном облику изводе већ у првом разреду с'тим што се касније проширују тематски и садржајно како би добиле вид систематског рада на оспособљавању ученика да се у разним приликама граматички правилно изражавају.

Говор представља оруђе и облик мисли, па је са ученицима потребно свакодневно разговарати, исправљати грешке које се јављају у усменом изражавању и проверавати да ли правилно схватају значење појединих речи и израза. Правилном разумевању и употреби речи доприносе вежбе у посматрању (визуелне вежбе), и вежбе у којима су ученици и улози слушаоца (акустичке вежбе), а потом следи анализа онога што су ученици видели и чули.

Говорним вежбама ученици се постепено упућују у захтеве усменог изношења мисли, утисака или опажања: слободно причање и препричавање доживљаја и догађаја, описивње и поређење предмета, бића и појава, рацитовање и извођење по улогама одабраних текстова, самостално излагање и др.

Стјепко Тежак¹² наводи два типа говорних вежби:

1. Ортоепско – граматичке вежбе (које зависе од дијалекатских особина и повезиваће се са наставом граматике и граматичко – правописним вежбама), и
2. Стилско – композицијске вежбе (које ће имати ослонаца у обради књижевног текста, у увођењу ученика у филмску и позоришну културу, у писменим вежбама стилско – композицијског карактера.

Овим вежбама се оспособљавају ученици да воде разговор о ширим темама из друштвене средине, да критички процене нечији рада, а исто тако да образлажу своје утиске о филмским и позоришним представама, о догађајима у друштвеном животу места у коме се школа налази.

¹² Стјепко Тежак, *Говорне вежбе*, Загреб, 1965. године, стр. 33- 34.

Говорне вежбе ће имати велику улогу у развијању језичког знања и говорних способности. Ако је ученик овладао знањем не само језичке законитости (граматичко – правописних прописа), већ и основним питањима стила, он ће моћи да примени своје знање и активира га у живи говор.

Говорним вежбама ученик стиче знање о појму о коме говори уз одабране речи и изразе који ће дати снагу и форму свакој реченици. Ученик се путем говорних вежби оспособљава да сам у излагању створи план, да начини заокружену целину свог изрази и стилем који ће бити њему својствен.

С обзиром на тежњу да се изрази у говору, ученик ће помоћу организованих системских вежби развијати своју културу изражавања, а уз помоћ нових сазнања схватити значај трајног уобличавања мисли.

Како се говорне вежбе не могу одвојити од осталих подручја наставе српског језика, јер су међусобно повезани, оне ће утицати на ученике који ће помоћу претходно стечених искустава моћи да постигну потребан ниво културе усменог изражавања.

9.2. Писмене вежбе

Писмене вежбе, као и претходна врста вежби, састоје се у примени и проширивању стечених знања писаним решавањем разноврсних задатака у настави, или се вежбања организују ради решавања питања саме писмености.

Писменим вежбама савладава се и сама техника писања, јер се ученици још у елементарној фази разним моторичким вежбама оспособљавају за стицање вештине правилног писања различитих облика слова.

Писмене вежбе подразумевају дуготрајна систематска вежбања које настава српског језика треба да “усади “ у душу сваком ученику. У току наставе треба планирати и такве задатке да ученици сами саставе неколико реченица о ономе што су посматрали, чули и доживели што ће утицати на стално подстицање ученика у проналажењу нових описа, нових облика речи и изрази, које нису претходно користили у свом писаном облику изражавања.

У првом разреду, писмене вежбе се састоје од две до три реченице да би се касније са узрастом ученика њихов број повећао. Ова вежбања у

састављању и слагању односно низању реченица, изводе се најпре колективно у разреду.

Осим израде колективних писмених састава, ученици се уводе у самостално писање индивидуалних радова путем вежби у препричавању и стилском уобличавању познате или обрађене приче.

Познато је више подела о писменим саставима, а о њиховим облицима ће бити речи у поглављу : “ Облици говорних и писмених вежби у нижим разредима основне школе. “

Тоне Перушко¹³ дели писане саставе на:

1. Писмене вежбе за развијање механичких навика у правилном писању (преписивање и диктати),
2. Везани писмени састави (граматичке, правописне и стилске вежбе – стваралачки диктат, састав за проширивање речника, скраћивање текста у тезе, откривање плана туђег текста, сажимање текста, цитирање туђег говора, настављање приче),
3. Информативни писмени састави (вест, оглас, извештај, записник, писмени реферат), и
4. Пословни састави (писмо, телеграм, позив, молба),
5. Слободни писмени састави.

Миливој Чоп¹⁴ наводи следећу поделу:

1. Везане писмене вежбе (преписивање, диктати),
2. Полувезане писмене вежбе и састави,
3. Пословни и информативни писмени састави и
4. Слободни писмени састави- са различитим облицима (састав по задатој теми, састав по самосталном избору теме између две или више понуђених тема, састав према самосталном избору теме из сродног подручја, састав према индивидуалном избору теме.

¹³ Тоне Перушко, *Матерински језик у обавезној школи*, Загреб, 1965. године. Стр. 226- 248.

¹⁴ Миливој Чоп, *Писмене вежбе и саставци*, Загреб, 1975. године, стр.27.

Применом писмених вежби, ученике треба задржати на различитим питањима граматике и правописа.

Све те појединости које се тичу граматике и правописа, ученици ће најбоље уочити у реченици као живој јединици говора. У почетку се треба задржати на простим реченицама, које се састоје од главних реченичних делова (субјекат и предикат), а касније захтеве повећати на просто-проширене и сложене реченице.

Зато је упознавање ученика са реченицом један од првих задатака наставе писмености.

Са писањем реченица, ученици треба да усвоје и знакове интерпункције како би знали да одреде општи тон реченица, каква је реченица по значењу, каква је по саставу, а такође и да применом знакова интерпункције могу прочитати и записати правилно реченице. Зато се ученицима на илустрованим примерима реченице објашњава њихово значење.

Редовним праћењем ученика путем писмених вежби поспешује се активност ученика како у школи тако и код куће, приликом састављања писмених радова.

Спровођењем читавог низа правописних и граматичких вежби из разреда у разред, тежиће се њиховом повезивању како би се утемељила писменост ученика.

У нижим разредима основне школе примењују се и писмени задаци као посебне наставне јединице, на којима треба да дође до изражаја целокупно знање ученика из области изражавања.

Писмени задаци се планирају у трећем разреду (два писмена задатка, и то један у првом и један у другом полугодишту) и у четвртном разреду (четири писмена задатка и то два у првом и два у другом полугодишту).

Поред три стандардна типа за неговање изражавања ученика: препричавање, причање и описивање, писмене вежбе обухватају и преписивање и диктате са различитим захтевима. Сви ови облици вежби допринеће да ученици стекну посебан ниво културе изражавања како би могли садржајније да се изражавају у разним ситуацијама,

10.УЧЕНИЧКО СТВАРАЛАШТВО

10.1 Појам и облици

Појам ученички текст укључује писмене садржаје које стварају ученици као свој одговор на конкретан дидактички задатак.

Ученички текст, према томе, настаје у специфичној образовној комуникативној ситуацији с циљем да ученик демонстрира своје умеће у формирању целовитог одговора на одређени дидактички задатак уз поштовање жанровских карактеристика сваке појединачне врсте састава. Такви су ученички радови: **препричавање**(сажето, проширено, слободно...) **описивање, извештавање, реферат, есеј** и друго.

Посебно треба направити поделу ученичких текстова на:

**Репродуктивне текстове и
продуктивне тестове.**

Репродуктивни текстови настају као ученички одговор на одређени књижевни садржај(песма, прича, роман, драма...). Репродуктивна писана делатност ученика природно је у тесној вези са њиховом рецептивном способношћу у односу на изворни текст.

Репродуктивни текстови су у ствари група текстова који тумаче садржај одређеног изворног текста. У ту групу се убрајају: препричавања, резимеи, конспекти, реферати.

У овом раду биће истраживани сви облици репродуктивних текстова насталих у односу на изворни текст:

**Уметничког карактера,
фолклорног карактера,
научно-популарног карактера,
публицистичког карактера, итд.**

То значи да репродуктивни текст не треба да буде копија изворног текста, дакле, ни његов први, ни други, ни трећи егземплар, **репродуктивни текст представља нову верзију приказану по сопственом обрасцу.**

Учеников однос према изворном тексту може имати:

Разгранат (проширен) вид целокупног дела или само једног његовог одломка, као и **синтетизован вид** који почива на ставу да се више појединости обједини и редукује на основну идеју или главни догађај.

Најчешћи видови репродуктивних текстова су:

**Слободно препричавање,
подробно препричавање,
проширено препричавање,
сужено (сажето) препричавање.**

Поред **препричавања** у ову групу, како је већ речено, спадају и **реферати, конспекти и резимеа.**

Продуктивни текстови су текстови које стварају ученици као сопствани, целовити и оригинални текст са сопственом идејом и сопственим структурним планом.

Овакви су радови најсинтетичнији облик рада у писменом изражавању ученика, јер се у њима обједињују знања из више животних и наставних подручја. Њима претходе облици обуке као што су језичке, правописне, стилске и поједине говорне вежбе.

Гаранција да ће ученици писмени састав успешно урадити је у благовременом и ваљаном претходном раду који се специјалистички обавља на више подручја.

Унутар групе стваралачког типа ученичких текстова делује и један допунски критеријум поделе који се тиче **објекта самих текстова.** На основу тога да ли су у вези са нетекстуалним или текстуалним објектом, ученички стваралачки текстови се даље могу делити на подгрупе.

Стваралачки текстови који настају у вези са нетекстовним објектом, при чему образују нешто што је у вези са тим објектом, у најопштијем смислу се одређују као **слободан састав.** У пракси ти састави могу бити у суодносу са

било којом облашћу, односно могу тематски бити повезани са неким ликом, животињом, предметом, догађајем, проблемом, осећањем, жељом, идејом итд. При чему, ти објекти могу бити реално постојећи или измишљени.

Највиши степен **ученичког књижевног стваралаштва** чине њихови радови на одређене теме које су у њиховом видном пољу а тичу се како њихових доживљаја тако и њиховог размишљања о свету у коме одрастају и у чије тајне желе да проникну. Зато у свакој школи има деце која мимо школских потреба пишу **песме, приче, бајке, једночинке, сценарија, дневник, репортажу, путопис** и томе слично.

Овакви радови могу бити презентовани на часовима литерарне секције, али је најчешћи случај да ти литерарно даровити ученици своје радове самоиницијативно публикују у ђачкој периодици, учествују на бројним ревијалним или такмичарским литерарним приредбама, а нарочито на фестивалима дечије поезије и стваралаштва.

У школама се и данас покрећу школски листови у којима се објављују најуспешнији литерарни радови ученика те школе.

У овом раду пратиће се појављивање школских листова, али и школских билтена (у одабраним школама) и при том ће бити урађена типолошка подела укључених радова:

Репродуктивног карактера:

Успешни школски задаци,
реферати у оквиру школске лектире,
драматизација обрађеног текста за потребе драмске секције и др.

Продуктивног карактера:

Лирске песме,
ученичка бајка,
ученичка басна,
сценарио за дечији филм,
путопис са изведене екскурзије и сл.

Школски лист испуњавају претежно радови ученика који раде у оквиру литерарне секције у основној школи.

У овом раду и у овом смислу биће коришћена искуства литерарне секције у Основној школи Свети Сава у Нишу, рад литерарне секције при библиотеци Детко Петров у Димитровграду, а затим биће дат преглед дечијих радова у дечијем књижевном листу **Ђак** који излази у Нишу и окупља како афирмисане писце за децу, тако и вентуристе(оне који долазе) дакле, децу из основних школа.

Литерарне секције су обавезан вид ученичких активности у школама што ће у овом раду бити приказано кроз рад литерарне секције у Основној школи Свети Сава у Нишу где ће се анализирати:

План рада литерарне секције,
број укључених ученика по узрастним категоријама,
планирана динамика публикавања школског листа и билтена,
рад трибине литерарне секције,
учешће литерарне секције на литерарним конкурсима,
учешће литерарне секције у школским прославама,
сарадња са литерарним секцијама других школа.

Посебно ће бити анализиран рад литерарне секције при библиотеци Детко Петров у Димитровграду која иде у ред најактивнијих ђачких литерарних секција у земљи.

Треба истражити:

Однос школа – градска библиотека,
услови за рад литерарне секције (просторни и персонални),
начин рада литерарне секције,
начин избора радова за учешће на књижевним конкурсима за децу,
одржавање мотивације за литерарну активност деце и сл.

Дечији листови су од изузетне важности за литерарни развој деце, па ће у том смислу бити анализирана улога листа **Ђак** који излази у Нишу.

Ту ће бити представљена кратка историја листа и његов програм, а пре свега, извршиће се детаљан преглед објављених дечијих радова по рубрикама. Пратиће се континуирано појављивање појединаца као и жанровска доследност или разноврсност њихових радова.

Радови ће бити представљени кроз узрасне категорије, жанровске карактеристике и мотивско-тематску структуру.

У овом случају ће се уз помоћ анкете потражити одговор о афирмативној димензији објављеног рада, како код аутора, тако и код других ученика који се не баве писањем слободних литерарних радова.

Посебан осврт имаће анализа ученичких радова са **Фестивала дечије поезије и стваралаштва Гордана Брајовић** у Алексинцу који траје континуирано већ дванаест година. За то време појавило се десет песничких зборника са дечијим радовима „Песма међу песницима“ (III и IV, VI и VII су двоброји) и једна антологија од награђених ученичких радова у првих десет година.

У дванаест минулих година хиљаде ученичких радова, како из земље тако и из иностранства учествовало је на књижевном конкурс у ове манифестације, али је оцењивачка комисија коју чине еминентни ствараоци за децу само тридесетак радова издвајала као најоригиналније и најуспелије.

У овом раду биће анализирано ученичко стваралаштво по узрасним категоријама и по жанровима. Посебно ће се пратити континуирано појављивање појединих ствараоца, њихово стваралачко дозревање (тематика, мотивска структура, жанр, песнички језик, версификација и друго) као и удео који има фестивал у поспешивању оваквог рада ученика.

У овој анализи биће коришћени сви зборници **Песма међу песницима** са фестивала Дани поезије и стваралаштва – Гордана Брајовић.

Прво ће бити анализирани радови ученика од првог до четвртог разреда основне школе и то:

**По тематици и
по жанровима.**

У жанру лирска песма за сваки разред појединачно анализираће се:

**Теме,
мотивска структура,
језик,
версификација и др.**

Ова анализа треба да покаже:

**Да ли песма долази из опсервације детета,
да ли у изразу постоји уметничка стабилност,
да ли се борба са мислима и речима окончала успешно,
да ли је показан осећај за песму као целину,
да ли песма значи шире од записаног ?**

По истом моделу биће анализиране и:

**Наративне структуре,
драмски и
есејистички радови.**

Ученичко литерарно стваралаштво публиковано изван школског простора није до сада имало научну обраду, па ће овај рад као централну тезу имати расветљавање овог феномена кроз интеракцију **ученик(стваралац)- школа-шира друштвена заједница.**

10.2. Ученичко литерарно стваралаштво

Појаве и могућности

Усмеравање ученика ка литерарном раду одвија се у савременој школи још од првих школских дана кроз различите видове наставних и ваннаставних активности, у којима прворазредну улогу имају литерарна и друге сродне секције, као што су: рецитаторска, новинарска, драмска, издавачка или радио-телевизијска и филмска секција. Има појава да се у неким школама формирају и поједине удвојене, компатибилне секције као литерарно-новинарска, литерарно-издавачка или драмско-рецитаторска и неке друге које се профилишу, по афинитету предметног наставника. Најновија технологија омогућила је и појаву електронских издања литерарних садржаја. Али све то не може да постоји без добре литерарне писмености.

Зато највише места у књижевном образовању ученика има литерарна секција која у програмским циљевима експлицитно истиче проширивање и

продубљивање литерарног образовања својих чланова. Главни садржај рада литерарне секције су: читање књига и часописа, писање реферата о књижевним делима и књижевним појавама, читање властитих литерарних радова. Ово последње је примарни циљ секције која треба да покрене ученичку креативност и учини лакшом борбу мисли и речи из које треба да настане дело као симбиоза његове естетске и сазнајне функције.

Највећу улогу у правилном усмеравању ученика ка литерарној активности има наставник матерњег језика, односно учитељ, када је реч о млађим разредима основне школе.

Предуслови за успешан рад литерарне секције као нуклеуса за будући књижевни рад ученика су:

Активност и способност наставника,
интересовање ученика,
могућности школе.

Сваком од ових чинилаца треба посветити довољно пажње, како у избору наставника који ће руководити секцијом, тако и о истинској, а не изнуђеној вољи ученика да буде члан одређене секције. Присутна је појава у нашим школама да се ученици приморавају на рад у литерарној секцији, што за коначни исход има губљење интереса за литерарни рад и проучавање књижевности. Дobar наставник српског језика и књижевности у могућности је да примети и пробуди интересовање својих ученика за литерарни рад и да ту заинтересованост потом додатно развија у оквиру добро организоване литерарне секције.

Трећи елеменат-могућност школе подразумева одређену материјалну опремљеност школе да се организује литерарна секција или издавачка делатност.

Улога наставника у организовању и вођењу ваннаставних, образовних подручја изузетно је и пресудно важна. У овом раду наставник је руководилац у пуном значењу те речи. Он је у почетку опрезни иницијатор који уме да усмери пажњу ка одређеној песми или мотиву, али пре свега, треба да покрене жељу ученика да писмено изразе своје немире, збуњеност и стрепњу, своја очекивања. Тек касније он постаје саветодавни педагошки руководилац, који прати, усмерава, захтева.

Неретко, поготово у ово време доминације електронских медија и брзе информације која води у површност као легитимни популистички животни став, наставник у организацији литерарних активности мора да има много такта, упорности и сасвим јасне циљеве. Најбољи је у том смислу наставник који је истовремено и сам стваралац.

То може само савремено социјално и стручно оријентисани наставник. У противном, догађа се трајна одбојност ученика према литерарном раду и потреби за писаним стваралачким чином. Илустроваћемо то примером од пре четврт века. Догађај се збио у једном малом граду у југоисточном делу наше земље. Учитељица на почетку школске године, на првим часовима српског језика тражи да јој деца напишу свој најузбудљивији догађај са летовања. Један дечак је написао како је на летовању у Грчкој возио картинг (мали тркачки аутомобил на малој тркачкој стази) и своја узбуђења у тој возњи. Учитељица је прочитала задатак и оценила га недовољном оценом са коментаром: „Требало је да пишеш о истинитом догађају“. Узалуд је дечак доказивао да је то био стварни доживљај, учитељица је тврдоглаво бранила негативну оцену. Неупућеност учитељице и њена непопустљивост као коначни исход имали су дечаково трајно удаљавање од писања и литературе.

Наведени пример показује да наставник мора дати праведан и ауторитативан суд. Али наставников суд је ауторитативан само по снази аргумената, а не по снази и сили свог положаја у школи.

Учитељица из наведеног примера није знала шта је картинг и зато је рад свога ученика видела као опис измишљеног догађаја. То отвара једно друго и веома болно питање о истинској оспособљености наставника да прати и разуме интересовање савременог детета. Таквих неспоразума у ово време брзих информација и савремених технологија које су брзо ушле у живот садашњег човека све је чешће и све погубније. Није редак случај да наставник са својим ставовима у савременој школи понекад звучи анахроно.

Приметна је појава да се увећава број наставника који се мире са чињеницом да им ученици све мање читају, да немају литерарно интересовање и да су то чињенице са којима се морамо помирити. Притом се заборавља да је школа једини бастион који ће бранити и одбранити књигу и упутити ученике у тајне и лепоту писаног изражавања.

Способност литерарног обликовања сопственог доживљаја треба неговати и развијати код ученика не само у наставним, већ и у ваннаставним

активностима. Ако се препознају и стручно воде даровити ученици и ако се њиховим стваралачким покушајима посвети права пажња, онда ће се љубав према писању развити до високих остварења и за цео живот. Покренути сазнањима из наставе матерњег језика, а такође из свог читалачког искуства, ученици ће се опробати у свим књижевним родовима и врстама. Писаће песме, анегдоте, приче и приповетке, дневнике и путописе, репортаже, сценарија, једночинке, па чак и новеле и одломке романа, есеје, осврте и приказе.

Довољно је за илустрацију ове тврдње прелистати било који зборник било које књижевне манифестације за младе, па ће се видети, зависно од узрасне категорије ученика, присуство сваке од наведених књижевних врста (најбољи пример, који ће у овом раду бити посебно анализиран, је четрнаест књига зборника са награђеним ученичким радовима у књижевној манифестацији *Дани поезије и стваралаштва Гордана Брајовић*, која се у Алексинцу одржава од 1997. године до данас).

У ово време, када је писање као литерарни рад озбиљно угрожено због нартаја савремених електронских средстава која преузимају улогу медијатора између ствараоца и корисника књижевних информација, борба наставника у образовном процесу за писаним изражавањем ученика постаје све тежа и све дужа. Ученичко литерарно стваралаштво мора стога стрпљиво и врло опрезно да се покреће, прати и публикује.

Стварањем услова за рад секција, па тако и литерарне секције, школа још увек није учинила довољно што треба да учини за развој ученичке писмености; „она је дужна“, писао је Павле Илић, „да омогући афирмацију писаног израза свих ученика који у томе имају успех: да им да прилику да своје радове читају на приредбама, да их објављују у школским листовима, у штампи за децу, у зидним новинама, да омогући ученицима учешће у такмичењима и књижевним конкурсима. Тиме се ученици максимално стимулишу да интензивно раде на усавршавању своје писмености.“¹⁵

Публиковање ученичких радова посебан је подстицај код деце стваралаца. Због тога су у школама присутне бројне разноврсне публикације са јасно утврђеном физиономијом и карактером. Такве школске литерарне

¹⁵ Др Павле Илић, *Од слова до есеја*, Свјетлост-ООУР Завод за уџбенике и наставна средства, Сарајево 1983, стр. 14

публикације су: лист, часопис, зборник, годишњак, па и збирка песама или збирка прича. Када се школа, сходно својим могућностима одлучи за једну врсту ових гласила, онда је нужно водити рачуна „да се под етикетом једне врсте не нуди друга. Није згодно омашну публикацију, која је по свему зборник или алманах, проглашавати листом, а сувише је претенциозно неугледан, ситан листић називати часописом.“¹⁶

Основна грађа за сваку од наведених публикација је **ученички текст**.

Појам ученички текст може превасходно да обухвата писане текстове које су створили ученици испуњавајући одређени дидактички задатак. Такав ученички текст настаје у специфичној школској комуникативној ситуацији.

С обзиром на то да је изучавање матерњег језика у школи, поред образовног циља, оријентисано и ка постизању пуне социјализације ученика, природно је да се у основи система ученичких текстова поставе комуникативне активности које ће ученици извршавати, како би извршавали прво своје школске, а потом и друге животне потребе.

Посебан вид ученичких комуникативних активности групише се око потребе да се створе искази који се односе на знања и мишљења која су формирана у непосредном животном искуству. Такви текстови треба да пренесу личне утиске и преживљавања са личним расуђивањем о различитим животним, филозофским, етичким и другим проблемима. Комуникативна релација захтева лични став сваког ученика.

Виши ниво комуникативних текстова ученика чине продуктивни текстови који настају из аргументованог ученичког става према некој појави са оригиналним смисленим и изражајним планом. У групу продуктивних текстова спадају сви ауторски текстови ученика, било да су то описи, интерпретације, расправе, реферати и друго.

У односу на то да ли за предмет имају слободу тему или „тему из градива“, тј. да пишу текст повезан са неким другим текстом, ученички продуктивни текстови се деле на две групе: ако продуктивни текстови настају на слободну тему, називају се општим називом **састави**. Они могу да се односе на многе области. Могу бити у вези са човеком, животињама,

¹⁶ Стјепко Тјежак, *Литерарне, новинарске, рецитаторске и сродне дружине, приручник за наставнике*, Школска књига, Загреб 1971, стр. 155.

догађајима, појавама, осећањима, жељама, итд. и притом, могу бити стварни или измишљени.

Ученички продуктивни текстови настали у односу на неки други текст који им се даје на тумачење, зову се **интерпретативни састави**. Они су тематски повезани са већ постојећим текстом, као што је уметничка (ауторска) или народна умотворина. Фактички, они настају поводом тог текста, односно, изворника. Аутор оваквог текста треба да изложи проблеме дате у изворнику, да разреши нејасне информације, да изложи различите критичке оцене о њему и сл.

Интерпретативни текстови реализују се у различитим појавним облицима: **одговор на питање, есеј, расправа** и слично. Интерпретативни текстови су писани радови ученика који се односе на уметнички или неки други текст са аспекта тумачења, коментарисања, оцењивања, итд.

Ови састави постоје у неколико жанровских видова:

а) **Одговор на питање** је текст у коме се излаже одређени садржај кроз одабрану аргументацију какву пружа ученичка позиција, тј. ученик даје своје тумачење текста у вези са постављеним дидактичким задатком. То је текст у коме се представља систематско излагање резултата насталих у процесу проучавања изворног текста. У овом типу ученичког писаног изражавања јасно се види и пут којим је ученик дошао до својих закључака у решавању проблема у вези са изворником, односно, основним текстом.

б) Другу врсту интерпретативних текстова представља **есеј**. То је тип текста коме је у основи животно, филозофско, естетско искуство. У њему се асоцијативним путем излаже сопствено мишљење са аргументованим расуђивањем о проблему који се односи на конкретан текст, појаву, предмет. Мисаона структура есеја не прати логику научног истраживања, већ је подређена сазнању и фантазији ученика.

Код неких тема захтев наставника може бити да се есејистички обраде. Есеј укључује интелектуално сагледавање одређеног проблема, али има и наглашен лични став према том проблему. Такав став омогућава литерарну страну у писању, па је зато есеј и виши облик писаног изражавања ученика. Прави есејистички приступ као вид испољавања сопственог доживљаја ученици имају када пишу о књижевним делима које су изучавали и која им се

највише допадају. Ту они показују свој однос према појавама које је писац као свој суд изнео у одређеном делу.

Ученицима треба рећи да када пишу есеј постају песници, без да пишу поезију. Есеј пружа могућност да открију себе и своје могућности кроз чудну тајанственост мисли ослобођене стега строге логике. При писању есеја мисао треба да буде слободна. Есеј је увек демонстрација светлости ума и тоpline душе.

в) **Расправа.** Расправа се у моделима наставе писаног изражавања испрофилисала као посебан и захтеван вид. Расправа тражи да ученик ангажује све своје интелектуалне способности, односно, да своје мишљење и став поткрепљује чињеницама из текста о коме се расправља, као и чињеницама које постоје у одговарајућој литератури у којој се одређени текст критички сагледава.

У расправи која треба да буде вођена аргументима често мора да се умеша и наставник у циљу усмеравања наставе, упућивањем на критичку литературу којом се учесници расправе током спорења могу користити.

Тему за расправу ученици могу наћи и у различитим оценама критике о једном истом делу. Ученици треба да докажу исправност суда за који су се одлучили. Расправу треба посебно неговати у школи, јер је она захтеван, веома захтеван вид ученичког изражавања. Расправе се пишу полетно у емотивно-интелектуалном заносу заступника другачијих ставова.

Ученички текстови не треба да се посматрају као својевсна територија раздељена на строго посебне делове. Не постоји ни чврста, ни потпуна граница између репродуктивних и продуктивних текстова. Ови текстови нису дијаметрално супротстављени. Треба имати на уму да појам репродуктивни текст не означава текстове који нису продуктивни (на одређени начин), као и да појам продуктивни текстови не значи да се они не могу у некој будућој прилици репродуковати. На пример, реферат због свог задатка да представи основне тематске елементе оригиналног текста, спада у репродуктивне текстове, али је близак и групи продуктивних текстова и може у једном делу да представља и продуктивни текст. Реферат је писани облик усменог стваралаштва који је на самој граници између продуктивних и репродуктивних ученичких текстова.

У основи овог представљеног система писаних ученичких текстова лежи стратегија која ученике води ка реално функционалним текстовима које ученици пишу у оквиру ваншколских активности или, што је и крајњи циљ, по диктату личног опредељења и интересовања за одређену књижевну форму.

До оваквих циљева у писаном изражавању ученика не стиже се лако ни брзо. Школа је институција која ради у оквиру одређене друштвене заједнице, па је њен рад условљен и утицајем средине у којој се она налази. Битно је да знамо да ли у одређеном месту поред школе постоје и друге културне институције, као што су библиотека, позориште, музеј, галерија,... и да ли се ученици организовано одводе у обилазак ових институција и да ли се упознају са њиховим радом. Важно је да знамо да ли у месту где је школа има и средстава јавног информисања, као што је локална телевизија, радио, новине. Све су то видови употребе писане речи које различитим путевима утицаја обогаћују ученичку писменост.

У новије време телевизија је преузела водећу улогу међу медијима по свом утицају на гледаоце, па се најчешће колоквијални говор појединих назови-новинара узима као језичка норма, што негативно утиче на усмено и писмено изражавање ученика. У овој ери приватних телевизија стандардни књижевни језик се занемарује, па је језик улице са свим својим вулгарностима и нетачностима добио медијски легитимитет и постао пример за углед.

Настава писаног изражавања је стога многоструко условљена. Писменост се учи како на часовима, тако и на ваншколским и ваннаставним активностима. Школа је уз све напоре и данас чинилац који најорганизованије негује ученичку писменост, а тај ће посао успешно обавити уколико му у томе помаже и окружење. Писменост се учи вежбањем, као и други човекови послови. Инструкције о правилном писању не долазе само од наставника, већ и од других фактора под чијим утицајем сваки ученик формира свој писани израз.

Ученичко литерарно стваралаштво пратићемо кроз историју литерарних дружина у нашим школама, кроз рад литерарних дружина које раде изван школе, као и кроз рад појединих литерарних организација, као што су фестивали дечје поезије, али и кроз ђачке листове и публикације.

10.3. Бачке литерарне дружине

(историја литерарног удруживања ученика)

Важно је само да се код ученика пробуди жеља и склоност за знањем; иначе од њих чинимо само магаци натоварене књигама. Дајемо им на чување пуне торбе науке коју, ако хоћемо добро да поступимо, не треба само у себе унети, него је треба и усвојити.

Мишел д' Монтењ (16. век)

Ученичко литерарно стваралаштво одувек је било брига наставника, како у самим почецима наших школа, тако и у савременој школи. То је веома сложено подручје у настави српског језика и књижевности, па је из тих разлога најмање проучено као наставни проблем. Разлози томе су свакако бројни, али међу њима високо место има схватање наставника о значају и могућностима извођења ове наставе.

Да бисмо данас били успешни у овој наставној области када код ученика подстичемо слободу мисли и дисциплину ума, треба да знамо како су то радили много деценија пре нас, уверени да од тих почетака можемо много да научимо, јер у коначном, гласови мртвих људи нису мртви гласови. Зато ће на почетку обраде ове теме бити речи о литерарној дружини *Будућност*, у Првој учитељској школи у Алексинцу и литерарној дружини *Његош* у Нишкој гимназији. Од дружине *Будућност* дели нас један век, од литерарне дружине *Његош* неколико деценија. Њихов рад је историја литерарног ученичког стваралаштва у нашим школама.

Један од основних циљева литерарне секције у свакој школи је „писање и читање властитих књижевних покушаја“, како је писао Стјепко Тежак¹⁷, врсни познавалац организације ученичких слободних активности. Литерарна секција као облик ваннаставног удруживања ученика има за циљ да поспешује развој ученичких способности за одређену културно-уметничку делатност, односно, развој њиховог писаног изражавања кроз разне књижевне жанрове и врсте.

¹⁷ Стјепко Тјежак, *Литерарне, новинарске, рецитаторске и сродне дружине, приручник за наставнике*, Школска књига, Загреб 1971, стр. 155.

Ово нису тековине само савремене школе, о томе су знали и по томе се управљали многи ранији нараштаји и у нашим најстаријим школама. Стога је потребно да се осврнемо на почетке литерарног удруживања ученика у најстаријим школама, што је данас драгоцен културноисторијски податак, који ће указати на континуитет и национални значај оваквог рада са школском омладином.

Једна од најстаријих ђачких литерарних дружина, која је радила још у последњој четвртини 19. века, била је литерарна дружина *Будућност* у гласовитој Учитељској школи у Алексинцу.

Учитељска школа у Алексинцу наставак је рада Прве учитељске школе у Србији, која је основана у Крагујевцу, а затим пресељена у Београд, да би убрзо и коначно била пребачена у Алексинац¹⁸, још 31. 7. 1897. године. У *Извештају Српске краљевске Учитељске школе у Алексинцу, за школску 1896/97. годину* стоји податак: „Ђаци Учитељске школе имају своју дружину, која под разним именима постоји од пре 25 година, а која сада носи име Будућност, дружина ђака Прве учитељске школе у Србији.“

Ђачко удруживање, с циљем да се негују национални уметнички садржаји, а самим тим, обавља и одређено национално политичко деловање, нарочито је било развијено у дружинама српских ђака и студената у Аустроугарској.

Најстарије ђачке и студентске дружине српске омладине основане су још у првој половини 19. века, и то су биле *Слога* у Сегедину, *Слобода* у Пожуну (Братислава), чији су чланови били Ђура Даничић, Светозар Милетић, Јован Јовановић Змај, Јован Грчић Миленко и други. Најславнија била је ђачка дружина *Преодница* у Пешти, из чијег су се чланства литерарно најављивали Коста Руварац, Лаза Костић, Коста Трифковић... Међу свим тим дружинама школске српске омладине најпознатија била је бечка *Зора*, чији су чланови углавном били студенти, па су и њихови књижевни домети били највиши. Најснажније смернице у раду *Зоре* дао је њен први председник Милан Јовановић, потом Владан Ђорђевић и касније Милан Савић.

¹⁸ Прва учитељска школа отворена је на Дан Светог Саве 1871. године у Крагујевцу. Овде је школа радила само шест година, и потом пресељена у Београд. Указом од 31. 7. 1897. Прва мушка учитељска школа пресељена је из Београда у Алексинац, где је радила још скоро један век. На њеним темељима данас у Алексинцу ради Висока школа струковних студија за васпитаче.

Литерарна дружина *Будућност* у Учитељској школи у Алексинцу само је девет година млађа од бечке *Зоре*, али је у свом раду примењивала модел по каквом је радила угледна *Зора*.

Од самог оснивања, литерарна дружина *Будућност* била је веома озбиљна ђачка организација која се у свом раду угледала и на рад високих националних институција. О томе у *Споменици* поводом педесетогодишњице рада ове школе стоји: „Седнице ученичке биле су озбиљније него оне данашњих дружина ђачких. Говори су били смишљени и зрели. Расправе ђачке давале су утисак зрелих људи. Кад неко говори, сви су га пажљиво слушали и сваки се утркивао да буде што озбиљнији.“¹⁹

На састанцима литерарне дружине *Будућност* читани су оригинални радови ученика, чланова дружине, као и преводи, најчешће белетристичких, теоријских и књижевноисторијских студија. О сваком раду говорио је задужени критичар који се претходно детаљно упознао са радом и припремао за критичку оцену.

Позитивно оцењени радови стицали су право да могу бити објављени, са назнаком да су читани у дружини и да су повољно оцењени, што им је омогућавало пролаз у ондашње листове и часописе. Када данас прелиставамо збирке наших познатих песника из периода романтизма, често испод неких њихових песама читамо „из *Слоге*“, „из *Преоднице*“, „из *Слободе*“, „из *Зоре*“. Исти манир у потпуности је примењиван и у алексиначкој ђачкој литерарној дружини *Будућност*.

Један од темељних облика рада дружине *Будућност* било је расписивање конкурса за литарарне радове од којих је Књижевно-издавачки одбор бирао најбоље и уз одговарајућу рецензију, слао за објављивање. Основни циљ дружине *Будућност* био је да објављује литерарне радове својих чланова из свих разреда школе. Мајорат није смео да се покаже, јер је позитивну оцену омогућавао само уметнички квалитет примљеног рада. Који ће рукописи и где бити објављени, одлучивао је Књижевно-издавачки одбор дружине. Занимљиво је да су позитивно оцењени рукописи враћани ауторима, пошто су претходно били преписани и у препису остајали дружини. Радови су преписивани у посебној књизи, која је на тај начин постала зборник свих

¹⁹ *Споменица-Педесетогодишњи преглед рада Прве учитељске школе 1871 – 1921 шк. године*, изradio Јован. С. Јовановић, Ниш 1921, стр. 117.

радова који су на састанцима читани и подвргавани критици. Тек са позитивним оценама рукопис је стицао право да буде унет у књигу. Такве зборнике имале су све српске ђачке дружине и они су се најчешће звали *Записник умних производа друштва...*

Крајњи циљ Књижевно-издавачког одбора био је објављивање књига. Из Извештаја о Алексиначкој учитељској школи за 1904/1905. школску годину читамо: „Другови А. Карабеговића и чланови Књижевног одбора издали су, у знак другарског сећања, књигу *Пјесме Авде Карабеговића*, Београд 1905.“ У књизи је објављен и краћи осврт о Авдовој поезији Драгољуба Ј. Филиповића, Карабеговићевог друга из дружине *Будућност*.

Из сачуване књиге записника Књижевно-издавачког одбора видимо да је значајно поље рада Дружине било припремање реферата на прочитане књиге. Књиге о којима се реферисало биле су из српске и светске књижевности, као и из српске културне баштине. Тако, на пример, у записнику са 40. редовне седнице дружине *Будућност* од 15. фебруара 1903. године стоји да је Драгољуб Филиповић узео следеће књиге да о њима донесе реферат: *Постанак и развитак народа, Ускок, Приче Ђ. Јакишића...* Дружина је обележавала и значајне датуме из српске историје. Тако је сваке године обележаван дан рођења Вука Караџића. Овакав рад литератне дружине *Будућност* пратио је и један куриозитет. Сви успешни литерарни радови који су предложени за објављивање, били су хонорисани. И овај вид подстицајног деловања био је усвојен на основу искуства старијих и знаменитијих књижевних дружина. Вредновање радова морало је, стога, да буде и зналачко. Да није све било само у рукама ученика који су, несумњиво, показивали озбиљност и одговорност у раду, говори податак да је коначну оцену о награђеним радовима доносио Професорски савет. У Записнику Књижевно-издавачког одбора од 13. 1. 1904. године стоји: „Председник овог одбора је известио да су прегледани темати који су професорском савету дати на оцену и да је од свих темата награђен само један *О школским путовањима и екскурзијама*, са дукатом у злату.“²⁰

Активности рада литерарне дружине *Будућност* временом су се увећавале. Тако је почетком 1904. године послата молба министру просвете и

²⁰ Записник Књижевно-издавачког одбора Дружине *Будућност* (у рукопису, чува се у библиотеци Високе школе за васпитаче у Алексинцу)

црквених послова да одобри издавање омладинског листа *Ђачка зора*. Лист је требало да излази једном месечно, од почетка до завршетка школске године. У молби је наведено да ће лист доносити педагошке чланке, песме и приповетке у народном духу, неки одабрани превод, као и приказе књижевних радова. Нажалост, судбина ове молбе није позната, али постоји податак да дружина *Будућност* није покренула овај лист.

За седамдесет година свога трајања литерарна дружина *Будућност* у Учитељској школи у Алексинцу давала је значајан подстрек књижевном стваралаштву младих људи и истовремено изграђивала њихов литерарни укус и литерарно образовање. Истовремено, *Будућност* је у великој мери формирала културну атмосферу средине. Поред подстрека стварању самосталних књижевних радова, дружина је повремено објављивала књиге својих чланова, организовала приредбе за средину, опремала своју библиотеку. То је била њена мисија. Вера у књижевност у којој садашњост специфичним токовима стреми у будућност, привукла је у Учитељској школи у Алексинцу све младе људе који су осећали песничке дамаре и који су већ имали даровите, или само делом успеле књижевне покушаје.

Почетком 20. века бивши ђаци ове Учитељске школе који су започели своје књижевно стваралаштво у дружини *Будућност*, убрзо су постали значајни песници српске књижевности, међу којима су Милорад Петровић Сељанчица, Драгољуб Филиповић и Авдо Карабеговић.

Профил рада дружине *Будућност* значајно расветљава сећање доктора филолошких наука Вукашина Станисављевића: „Моје ђачко искуство са литерарном дружином у Учитељској школи у Алексинцу обогатило се мојим ангажовањем да пред друговима изложим своје оцене о делима славних српских писаца. Мој први рад био је посвећен Змајевој децјој поезији и био је врло жучан и полемичан, јер се у насталој расправи инсистирало на Змајевој сатиричној и социјалној лирици, а ту је већ било терена за озбиљније сукобе и то је трајало до у касне ноћне сате, па је неко обавестио директора школе, који је дошао и замолио нас да завршимо полемику“²¹.

Најистакнутији чланови литерарне дружине *Будућност* били су песници: Драгољуб Филиповић, Мирољуб Петровић Сељанчица и Авдо Карабеговић.

²¹ Писмо Вукашина Станисављевића упућено је др Миливоју Р. Јовановићу 23. јуна 1996. године. Писмо се чува у рукописној архиви професора Јовановића.

Ова тројица ђака су управо у дружини *Будућност* открили сопствене песничке дамаре и ту остварили даровите песничке покушаје. За пример ћемо издвојити само по неколико њихових строфа.

Милорад Петровић Сељанчица (1875 – 1921)

Васкрсавајте

Васкрсавајте, расточене кости,
предака мојих час је васкрснућа
и разбудите успавано племе
за нове борбе и нова прегнућа.

Драгољуб Филиповић (1884 – 1933)

Љубо моја, не тужи, не вени

Љубо моја, не тужи, не вени
што одлазим на глас барикада
где плотуни Богу, васељени,
кроз плам крвав, бесан и пламени
зборе: робом остати никада.

Авдо Карабеговић (1878 – 1908)

Њој

Ти што питаш на шта личи
моје груди крвна рана...
гледај ружу кад процвета,
у сред твога ђулистана.

Ако желиш да познадеш
среће моје убојицу
стани, душо, спрам зрцала
познаћеш га у свом лицу.

Литерарна дружина *Будућност* у Учитељској школи у Алексинцу трајала је пуних седамдесет година и за све то време знатно утицала на формирање културне атмосфере у овој средини. Поред стваралачких покрета за литерарни рад својих чланова, дружина је у богатијим годинама штампала књиге, остваривала замашне позоришне представе, опремала своју књижницу.

Овакав рад литерарне дружине *Будућност* био је пример за углед ђачким литерарним дружинама и много касније, у другим срединама. Једна таква литерарне дружина била је и у нишкој Гимназији Стеван Сремац са дичним и обавезујућим именом *Његош*.

Са оснивањем гимназије у Нишу један од облика ученичког удруживања било је оснивање литерарне дружине. Само неколико година по оснивању прве четворогодишње гимназије у Нишу, ученици ове школе желели су да попут својих вршњака у Крагујевцу и Београду, имају своју литерарну дружину. Пут до формирања ђачке литерарне дружине у нишкој гимназији био је трновит, често и закрчен министарским забранама, али је коначно 1. априла 1888. године Професорски савет потврдио правила и одобрио рад новоосноване ђачке литерарне дружине *Његош*.

У оснивању дружине учествовало је седамдесет и пет ученика, што показује да је интересовање за књижевне послове заиста било велико. Истовремено, на оснивачкој скупштини дружине конституисан је и Књижевни одбор, чији је задатак био да прима и оцењује „само оне радове о чијој су се вредности јављала различита мишљења на састанцима дружине, а није могло да се дође до приближавања у оцени“²².

Само неколико година од оснивања рада дружине *Његош*, значајно се издвојио ученик осмог разреда Борисав Станковић. Тада је он у дружини читао само своје песме.

²² Радивоје М. Петковић, *Нишка гимназија 1878-2003*, ауторско издање, Ниш 2003, стр. 60.

У тим радовима аутобиографског карактера Б. Станковић износи „само своју сиротињску тугу која га је снашла после смрти оца и мајке. Због жалости за родитељима и зато што је остао сироче, био је тмуран и пун горчине. Зато није видео ништа весело и ведро.“²³

Када је на једном састанку дружине Бора Станковић прочитао своју песму *Стан'те, сузе*, у дискусију се умешао и професор Миливоје Башић, који му је предавао српски језик. Он је узео свешчицу Станковићевих стихова „на разгледање“, јер га је јако забринуло то што је чуо на литерарном састанку. У свесци су биле само елегије. На првој страни стајала је, као мото, строфа:

Ја не видим више ништа
На зениту неба свога
Сам се видим сред згаришта
Сред пепела жића мога.

Професора Башића изненадила је толика горчина у души једног детета, па га је у разговору наводио на светлије мисли. Тако је временом Станковићева литерарна енергија добијала више сјаја, а овај случај потврђује правило да је у формирању будућих књижевних стваралаца пресудно важна улога даровитих и брижних наставника.

Дружина *Његош* имала је правила по којима је радила. Истовремено, били су дефинисани и принципи у којима се видела сврха дружине: „Своју сврху дружина је подстицала:

- а) књижношћом;
- б) читањем и претресањем радова редовних чланова;
- в) одржавањем везе са ђачким дружинама у Србији;
- г) давањем теме за награду;
- д) новчаним приходима“²⁴.

²³ Исто, стр. 61.

²⁴ Исто, стр. 63.

До краја 19. века рад дружине *Његош* био је испуњен великим активностима. Поред читања оригиналних радова расправљало се о многим темама из књижевности, а под утицајем нових идеја у политици, науци и уметности, било је све више расправа из психологије, као и из природних наука. Све је то указивало на значајну политичку подвојеност ученика.

Дружина *Његош* није радила ни у време Првог, а ни у време Другог светског рата. Најзначајнији период у литерарном раду ове дружине био је после ослобођења 1945. године.

Када је 1951/52. школске године формирана Виша мешовита Гимназија *Стеван Сремац*, рад литерарне дружине је нагло оживео и показао изузетан квалитет. Тада је за председника литерарне дружине *Његош* изабран Бранко Миљковић, ученик седмог разреда. Он је две школске године био председник дружине. Тада је дружина окупила велики број ученика, а међу њима су били и будући даровити песници Гордана Тодоровић и Драгутин Огњановић.

Школске 1951/52. године Бранко Миљковић је објавио зборник одабраних литерарних радова својих другова, чланова дружине, под насловом *Алманах ђачке литерарне дружине Његош*²⁵. У Алманаху су, између осталих, песме Гордане Тодоровић: *Оно због чега плачем, Песнику који краде песме, Стопут дочараној другарици са летовања, Ви, са којим чекам септембар*. Драгутин Огњановић објавио је само песму *Путује бригада*. Бранко Миљковић објавио је такође четири песме: *Ћемане, Песма пијаног младића, Балада о цврчку, Песма полуделог*.

Гордана Тодоровић била је тада ученица седмог разреда гимназије. У објављеним песмама неспутано се исказује прегрејан лирски сензибилитет, кроз чију се призму спољни утицаји преламају до непребола. Њене теме су једно поратно сећање на виђено убиство, али и покушај аутопоетичке артикулације, затим о сопственом стидљивом писању стихова, о дружењу, о школском другарству.

Њена потоња поезија настала је из овог врела раскошног лирског многогласја које је почело да бокори још на састанцима литерарне дружине *Његош*.

²⁵ Фотокопија Алманаха чува се у Универзитетској библиотеци у Нишу.

Песнички таленат Бранка Миљковић већ у овим тренуцима далеко је надвисио све друге младе ствараоце у овој дружини. Као ученик седмог разреда гимназије, он је већ био стваралац са ставом:

Свирај, нек' звуци драгају
слух као миловања.
Звукова! Звукова! Звукова!
Гуше ме осећања.

Ми не пијемо због тога
што живот полако труне,
Ми пијемо јер су груди нам
живота и туга пуне.

Ми не пијемо да с ума
сметнемо све прилике,
ми пијемо да потече
таласање лирике.

У пехар слуха звукове
а у чашу вино наточи.
Дижем чашу перспективи светлој!
И расту, расту, очи.

(Песма пијаног младића)

Или:

Где то, као каква у црнини рука,
посмртни марш диже застор са дубине?
Чуј, звезде капљу као сузе звука
у тугу тишине.

(Песма полуделог)

Неколико година касније, руководиоци дружине *Његош* били су данас признати нишки писци Видосав Петровић и Димитрије Миленковић.

Познато је да сваки таленат некако пробије пут до сопственог исказа, али је тај пут најсигурнији када се у ђачком добу трасира кроз рад у литерарној дружини, односно, данашњој литерарној секцији. Значајан модел рада и у литерарној дружини *Његош* била је критика на сваки ученички литерарни рад. Кроз ту критику и расправу о изреченом суду и делу, брусила се стваралачка и критичарска рецепција. То је за сваког аутора, чак и оног потенцијалног, значило духовну припрему за већу флуентност асоцијација у песми или некој прозној врсти, а истовремено, био је то подстицај да се адекватно развијају и језичке способности младих аутора.

Пример литерарне дружине *Његош* указује да добро организован рад уз адекватну професорску подршку може да окрилати даровите ученике и усмери их ка књижевном стваралаштву као животном позиву.

Литерарне дружине (секције) данас у школама имају покретачку литерарну мисију, али су све друге активности, какве су имале раније српске ђачке литерарне дружине углавном атрофирале у плитком и површном времену, које је преплавио неукус и одсуство жеље за писаним уметничким изражавањем. Успешност појединих ђачких литерарних дружина, односно, секција које раде у појединим школама, и појединим библиотекама, углавном, своди се на припрему ђачких радова за поједине књижевне сусрете и фестивале. Те активности најчешће носи понеко од професора ентузијаста који жели да младе усмери ка писању и духовном усавршавању.

Модел рада ђачке литерарне дружине *Будућност*, као и литерарне дружине *Његош*, добар је пример како се и данас може организовати рад литерарне секције, уз коришћење извора, које са лакоћом отварају савремени електронски медији. Годи чињеница да данас у Србији на фестивалима дечје поезије и стваралаштва присуствују, управо, чланови добро организованих ђачких литерарних дружина, чији рад усмеравају ретки даровити професори заљубљеници у писану књижевну реч.

Ове две ђачке литерарне дружине: *Будућност* с краја 19. и у првој половини 20. века и дружина *Његош* у 20. веку, показују својом организацијом и својим думетима како се учи и вежба писано изражавање. Овде се превасходно мисли на писменост као спретност да се мисао прецизно и у својој својој пуноћи заузда у адекватну реч или реченицу.

Прве инструкције ученик прима до свог наставника, али и од других, како смо видели у наведеним примерима под чијим се утицајем свесно или несвесно формира учеников писани израз.

Поменути примери указују да се писменост вежба. Инструкције наставника, као и сви други непосредни утицаји, свеједно колико они били снажни, не могу бити толико моћни у упућивању писаног начина изражавања уколико ученик и сам не вежба. Ако стечена знања не примењује и перманентно не гради свој писани израз, онда нема ни успеха.

Треба гледати на узор, али се мора и стрпљиво вежбати. Састанци литерарних дружина о којима смо говорили били су захтевна вежбалишта. Савремена школа у својој организацији треба да покаже већу енергичност и истинску спремност да успешно обавља и овај образовно-васпитни задатак.

10.4. Песничка радионица при Народној библиотеци *Детко Петров* у Димитровграду

Добар писац је прво истрајан читалац.

Време у коме живимо увелико је срушило Гутенбергову галаксију. О погубности ове појаве на духовни развој деце написане су бројне књиге, у којима је приказана стварност са интернетом и другим савременим технологијама како извесно одваја људе и децу од књиге, нудећи као замену електронске произвођаче лажног, али примамљивог света. Најтиражнији српски писац Добрица Ћосић писао је о овој појави: „Сада, заиста, наступа ново време са радикалним редукацијама и превредновањима смисла класичне и традиционалне књижевности. Нова компјутерска цивилизација читаву Гутенбергову цивилизацију чини анахроном²⁶.

Школа и библиотека моћан су бастин који одолева површности нове информатичке ере, јер још увек има деце која су се везала за књигу и храбро се боре против оних одраслих који су се одвојили од ње и који дају себи за право да критикују свако дете другачије од њиховог помодарског схватања.

²⁶ Добрица Ћосић, *У туђем веку* (треће издање), Службени гласник, Београд 2011, стр. 61.

Скоро да је реткост да данас видимо дете с романом у рукама. Обимнија књижевна дела читају се у изводима, у разним интерпретацијама, у различитим сажетим издањима, увек окрњено и без правог утиска.

Књиге се нарочито у адолесцентном добу доживљавају као превазиђени комуникациони канали. Стиче се утисак да је чак срамотно да дете прича међу вршњацима да воли да чита или да, рецимо, иде у позориште. Још је већа срамота ако се дете, ђак, средњошколац, бави писањем или неким другим видом стваралаштва. Вредно је само оно што презентира „љубичаста стварност“, мреже попут Фејсбука, Мајспејса, Твитера или пак, телевизије.

Суочивши се са свеопштом бољком већине библиотека данас-да се деца и млади све више удаљавају од књиге, односно, да се све мање чита, запослени у библиотеци *Детко Петров* у Димитровграду дошли су на идеју да за своју групу млађих корисника библиотеке осмисле нову услугу, односно, *креативну радионицу* која ће им бити путоказ ка књизи, стваралаштву и уметности уопште. Тако је 2000. године у овој библиотеци основана Песничка радионица.

У конципирању песничке радионице пошло се од тога да су деца корисници, а посебно адолесценти, веома захтевна група и да од библиотеке очекују другачији амбијент од школе, да она треба да буде место за лепе, корисне и забавне ствари, где ће моћи да науче оно што их интересује, али и да покажу своја интересовања и сопствене стваралачке способности. Запослени у овој библиотеци почели су од тада пажљиво да послушкују њихове потребе и да кроз различите активности испуњавају скоро све њихове жеље. Свако дете које је дошло у ову библиотеку добило је прилику да покаже своје знање и вештине.

Школска омладина у Димитровграду проблематично се суочава и са питањем језика. Поред тога што се српски и бугарски језик користе и уче у школи и што су свакодневно у медијима (тв и радио користе оба поменута језика), деца и млади у овој средини у свакодневној комуникацији користе и локални говор, у народу познат као шопски. Због присутне језичке хомонимије и синонимије ученици често греше у односу на нормативни књижевни језик. Песничка радионица значајан део својих активности усмерава и на изучавање и неговање књижевног језика кроз креативно ученичко стваралаштво. Тиме ова радионица оправдава свој још код

оснивања постављен мото: *Библиотека-срећотека, право место за малог човека.*

Ученица Александра Василев, активни члан песничке радионице, написала је песму о овом ђачком уметничком центру:

Ово је наша библиотека-срећотека,
Место за уживање баш сваког човека.
У њу долазе сви
Који воле читати.

У њој има пуно књига, полица,
Столова и столица,
У њој је и наша драга
Песничка радионица.

...

Свако може доћи у нашу библиотеку
По књигу, по знање и радост неку,
Да креативно расте и да ствара чуда
Да чита и пише, да с маштом иде свуда.

(Песничка радионица, Александра Василев, *Рукопис срца*, Народна библиотека Детко Петров и Основна школа Христо Ботев, Димитровград 2008, стр. 8)

Песничка радионица при Народној библиотеци у Димитровграду специфична је и по томе што је омогућила деци да своје радове пишу на бугарском, српском, али и на шопском језику. Тиме су се млади показали као аутори књижевних радова на дијалекту, што је у српској књижевности дуга традиција. Поменимо само Стевана Сремца, Бору Станковића или савременог песника за децу Власту Ценића. Идеја руководиоца песничке радионице била је да се младима дозволи слобода у избору језика на коме ће да стварају.

У збирци *Рукопис срца* објављене 2008. године Радионица је направила леп избор ученичких песама на шопском дијалекту:

И тва ти је школа

У школуту само проблеми
Наставници ти извољевају
Баш смо малери големи
Само ни заповедају.

Те това напиши,
Те онова прочите,
Те домаћи донеси,
Те мајћу ти пите за екскурзију.

(*Филип Марков и Марко Тодоров, VI р*)

Или:

Школа мучи

Мојата глава ми пуче,
Досади и учење и читање,
Штребери те само уче,
А мене ми је доста и писање.

Наставници се и они муче, говоре
Покушавају да ни нешто утуве у главе
А ми јадни се мучимо
Ама си ни мрзи да учимо.

(*Филип Марков, VI р*)

Покретање песничке радионице изазвало је велико интересовање у граду, тако да се број деце чланова стално увећавао, па је временом формирано неколико група по узрастним категоријама. Тако је током 2010. и

2011. године основано пет група основаца и једна група средњошколаца са којима се континуирано ради током целе године. Истовремено, стигла је и подршка средине у виду нужне материјалне помоћи у финансирању појединих активности радионице (издавање књига и путовања награђене деце).

Песничка радионица је 2009. године добила општинско признање за популаризацију дечјег стваралаштва.

У периоду од 2000. године до почетка 2012. године кроз песничку радионицу прошло је преко пет стотина чланова, углавном ученика од првог разреда основне школе до четвртог разреда средње школе.

Полазници песничке радионице постижу запажене резултате на фестивалима и конкурсима дечјег литерарног стваралаштва, како код нас, тако и у земљама региона. Не постоји фестивал дечјег стваралаштва на коме полазници Радионице нису учествовали и са којег нису донели неку од награда. Само у 2010. години чланови Радионице су освојили преко педесет појединачних и групних награда на песничким манифестацијама у Нишу, Алексинцу, Лазаревцу, Београду, Савином селу, Бањалуци, Сарајеву, као и у Сливену и Шумену у Бугарској.

У години када је Радионица прослављала свој десети рођендан, једна чланица, ученица другог разреда гимназије, на конкурс у Нишког културног центра (на конкурс за песнике до 25 година) освојила је прво место и као награду добила могућност штампања своје прве песничке књиге.

Чланови песничке радионице своје литерарне радове штампају у дечјим листовима и часописима на српском и бугарском језику. Радионица има успешну сарадњу са часописима: *Невен*, *Витез*, *Школарка*, затим са листом за децу на бугарском језику: *Другарче*, који излази у Нишу и са софијским часописом за средњошколце *Родна реч*.

За дванаест година постојања ове песничке радионице објављено је дванаест збирки дечјих литерарних радова: *Разиграни снови* (2001), *Последите на мечтите* (2002), *Шапутања у зачараном кругу* (2003), *Дуга снохватица* (2004), *Потрага за топлим погледом* (2005), *Сребрни лептир* - самостална збирка Тамаре Јанков, најуспешније чланице песничке радионице, као и колективна збирка *Дар* (2006), *Хајде да стварамо* (2007),

Рукопис срца (2008), *Хајде да стварамо 2* (2009), *Мисли зелено* (2010), *Загризи живот* (2011) и *На рубовима тишине* (2012).

Промоција сваке песничке књиге рађена је у библиотеци у виду перформанса и малих позоришних представа. Идеје за сценарија рађају се у радионици, задатак деце је да створе причу, а задатак руководиоца Радиониције је да причу преведе у драмски текст који после деца играју на сцени. Свакој од ових промоција присуствовао је велики број поштовалаца дечјег стваралаштва из града и околине.

Најомиљенији рад је у драмском одељку радионице у оквиру кога је урађено више представа. Када је Република Србија покренула акцију *Играј за живот*, драмска група Радионице је урадила представу *Загризи живот*, која је настала из разговора и расправа о болестима зависности код младих. По истом моделу кроз разговоре у радионици рођена је и представа црно-бели свет, која говори о међуљудским односима и толеранцији.

Посебан модел рада песничке радионице је оснивање Летње радионице која ради у време летњег распуста и окупља младе до двадесет и пет година старости, често и високошколце, своје бивше чланове. Захваљујући овом пројекту деца Димитровграда су могла да се сретну са познатим српским и бугарским писцима за децу, као што су Мошо Одаловић, Виолета Јовић, Панчо Панчев, Маја Далгачева, Петја Александров и други.

У години јубилеја Радионице Министарство културе је подржало пројекат Радионица срца, који има за циљ представљање рада песничке радионице у библиотекама по Србији.

Песничка радионица при Народној библиотеци Детко Петров у Димитровграду јединствен је пример како треба окупити децу и како их усмерити ка читању и писању. Истовремено, овде су понуђени различити облици уметничког ангажовања деце, од читања и писања до рецитовања и глуме. Успешна је и ликовна радионица у којој настају радови за илустровање књига које објављује Библиотека.

Песничка радионица сублимирала је разнородна интересовања деце и усмерила их у самосталан и креативан рад. Овај модел рада у целости може да прихвати свака школа и у свакој средини. Истовремено, ово је изванредан пример сарадње школе са средином.

О методама рада са полазницима Радионице њен руководилац Елизабета Георгиев, по образовању професор књижевности, написала је: „Тешко је у овим временима приволети децу да се баве било којом врстом стваралаштва. Прави је изазов „натерати их“ да читају, да покушају да пишу или на неки други начин да стварају. Компјутери и Фејсбук су много интересантнији. Кренувши у рад са децом, натерала сам себе да се вратим у своје детињство и да се сетим на који начин сам као дете вредновала своје наставнике. Без проблема сам открила да су ми најдражи били они од којих сам учила и који су ми били добри саговорници.

Радећи с децом различитог узраста трудим се да будем и осмогодишњакиња и давнаестогодишњакиња, али и пунолетна средњошколка, односно, да имам онолико година колико мој саговорник има. На дату тему много идеја размењујем са својим младим саговорником. Трудим се да му дам што више примера и да га упутим на одређеног писца, песму или причу где може наћи смернице за свој рад. Много је теже радити са најмлађима. Њима је лакше да направе причу, поезија се теже пише. Приметила сам, нажалост, да деца све мање маштају и да је разлог у доминацији савремених технологија. За повратак маште помажу књиге и константно читање. Рецепт који делим деци је следећи – за лепо писање потребно је лепо читање. Она деца која то схвате и прихвате, веома успешно се сналазе у стварању и врло често изненаде веома зрелим и квалитетним радовима.²⁷

Елизабета Георгиева, руководилац Песничке радионице у Димитровграду, овим својим писмом, односно, описом свога рада са децом као да је материјализовала идеју Стјепка Тежака који је о лику и улози наставника у организовању литерарне секције писао: „У слободним активностима наставник је само у почетку покретач, иницијатор, а после је тек саветодавни водитељ, педагошки руководилац, активни покровитељ који бдије, потиче, савјетује, усмерава, храбри, понешто и иницира, али се не намеће као неповредиви вођа“²⁸.

Добар водитељ литерарне секције, као што је то и у примеру из Димитровграда, умеће да правилно анимира и осамостали своје ученике, који

²⁷ Из преписке Елизабете Георгиев са Александром М. Јовановићем.

²⁸ Стејпко Тежак, наведено дело, стр. 21.

ће временом моћи да преузму и руковођење овим активностима. Код наставника који води литерарну секцију важно је да одреди меру сопственог уплива, као и да правилно одмери тежину постављеног задатка. Тако је песничка радионица из Димитровграда објавила збирку дечјих радова *Мисли зелено*, која је рађена на тему екологије и планете земље. Деци је саопштена тема и објашњен њен значај, а све остало смислила су деца. Деца су смислила и мото: *Мисли зелено, сањај зелено, воли зелено, диши зелено. Зелено је ин, ако је у моди, пусти нека те зелено ка срећи води.* (стр. 43)

Уредништво се обратило читаоцима: „У руци држиш књигу о зеленим мислима, зеленим жељама, зеленим љубавима, зеленим сузама, зеленим трагањима, зеленим надањима, зеленим осмесима,... исписана је малим и великим срцима за зелене снове свих малих и великих земљана. Уживај док је читаш и мисли зелено.“²⁹

Збирку отвара песма деветогодишње девојчице Ане:

Лепо је кад се мисли зелено.

Тада се мисли

Мојом омиљеном бојом.

(Ана, 9 година)

Читава ова збирка песничких, прозних и драмских радова на тему очувања природе делује спонтано, неусиљено и искрено. То не значи да овде није било уплива наставника. Наставник руководицац увек мора да се укључи, најчешће као дискусант, јер:

Његово мишљење чланови секције увек очекују;

наставник помаже да се изађе из ћорсокака у тражењу истине, односно, циља.

његова реч треба да покрене разговор (дискусију),

његова реч усмерава да дискусија не крене кривим путем,

²⁹ *Мисли зелено*, Народна библиотека Детко Петров, уредник Елизабета Георгиев, Пирот 2010. године.

наставников суд било када да је изречен, увек мора бити ауторитативан; ауторитет суда обезбеђује снага аргумента.

Руководилац Песничке радионице у Димитровграду у свему поштује наведене принципе и то је довело до оваквих резултата у неговању литерарног стваралаштва. Руководилац не сме да понуди претежак задатак коме ученици нису дорасли, јер то може да доведе до слома ученичког ентузијазма.

У збирци *Загризи живот*, која је настала на задату тему о погубности порока и болести зависности код младих, и то као одговор на педагошки задатак, кроз бројне ученичке радове, песме, прозу, дневник, сентенце, видљив је врло ангажован став младих у коме они отворено и критички говоре о свим савременим проблемима и негативним изазовима са којима се срећу, којима одолевају или пред којима, нажалост, поклекну.

У уводном тексту збирке опомињу реченице једне средњошколке: „Залобаји живота су у принципу слатки, укус сваког новог дана је другачији, свој, посебан. Укусе бираш сам. Зачине додајеш сам. Гризеш живот са стране са које сам хоћеш да загризеш. Упознај себе кроз укусе и сећања. Одрасташ са укусима, опоменама, изазовима, неизвесностима. Дозволи да дане мирно зачињује свако ново јутро, пролазници, нови сусрети, дамари, лептирићи у стомаку, опсесија за савршенством. Укусан је живот док му дозвољаваш да тако буде.“³⁰

Текст је у основи новинарски и инклинира есеју. Он је увод за теме абортуса, полних болести, наркоманије, нездравог живота, алкохолизма. У стиховима: *Опијена лажном срећом/омамљена слатком илузијом,/лагано тонем до дна./Више не постоји јуче,/ни данас, ни сутра./Немам опцију,* пренето је стање наркомана када је под дејством наркотика.

У песничкој радионици Детко Петров у Димитровграду ученици се уводе у све жанрове писања, најчешће кроз одговор на захтев руководиоца или на захтев школског задатка, али увек у складу са могућностима ученика.

³⁰ *Загризи живот*, уредник Елизабета Георгиве, Народна библиотека Детко Петров, Димитровград 2011, стр. 5.

Најчешћи и најранији вид писменог рада са којим се почиње у овој Радионици је опис.

Опис је самосталан вид ученичког ангажовања, свеједно да ли се ради о усменом или писаном описивању. Описивање је најстарија форма писања. Почиње се од најранијих разреда, када се описују блиски људи и блиски предмети, па све до средњошколских година када се гради портретска слика реалних или књижевних ликова. За сваки од ових нивоа описивања важно је:

Да описивање буде у складу са циљем састава;

да буде занимљиво.

У Зборнику радова песничке радионице из 2006. Године, објављеном под индикативним насловом *Дар* дат је избор неколико прозних радова ученика од петог до осмог разреда у којима је презентован опис као вид писаног изражавања:

Бајковито путовање

(одломак)

Лагано сам корачала уском стазом кроз шуму. Сунце се уплитало међу гране дрвећа, ветар их је нежно љушкао, тако да се чинило да је све около једна занимљива, светлећа реклама. Пролеће се тихо увлачило у све. Волим да шетам и ти тренуци самоће чине ме срећном. Полако сам зашла дубље у шуму.

Чинило ми се да је цвеће крај потока свежије и мирисније, па сам кренула лагано дивећи се чарима ове пролећне идиле. Док сам ходала, учинило ми се да чујем неки гласић. Освртала сам се наоколо, али ни трага од неке особе. Помислила сам: Ма, то је само песма коју ветар пева на свом свакодневном концерту.

(Сања Љубенов, VII р)

У наведеном примеру описиван је пејзаж. У таквом опису видљиво је умеће ученика да опише целу природу, биљни и животињски свет, предмете. Код описивања пејзажа, који увек окружује човека, циљ је да ученик одређени, њему добро познат амбијент, опише својим речима и да нам га тим описом прикаже кроз свој доживљај. То никако не сме да буде преписивање слика из природе.

Пре описа пејзажа потребно је да ученици увежбају:

Описвање предмета;

описивање биљака;

описивање животиња.

Тек после савладавања ових задатака и савладавања описивања пејзажа прелази се на описивање портрета и описивање догађаја. Све ове моделе описивања срели смо у зборницима песничке радионице у Димитровграду, међу којима високо место има зборник *На рубовима тишине* (2011).

Од других прозних жанрова који се негују у раду ове песничке радионице доминантно место има **есеј**. Изванредан извор есеја донео је поменути зборник *На рубовима тишине*. У лепом избору есеја види се како је песничка радионица била поуздани инструктор у понуђеним обрасцима писања есеја, али и за бројне теме које откривају ученички однос према одређеном тексту са питањима о домовини, историји, породици, природи, љубави, пријатељству, свом и туђем.

Из увида у примере овог жанра који су објављени у поменутиим зборницима видимо да се на састанцима предано изучавао есеј и да се есеју прилазило као виду писаног изражавања којим се отварају путеви до самога себе ка свом животном искуству и унутрашњем свету.

Кроз есеј аутор осликава сопствену личност у односу на етичка, културна и филозофска питања, што му омогућава да одреди свој стил у тражењу узвишеног или ироничног, смешног или трагичног. Све ове особености есеја прецизно илуструје руковат есеја на тему *Пријатељство без граница* у зборнику *На рубовима тишине*. Есеји су објављени на бугарском у низу од шест различитих целина.

Други прозни жанрови су такође заступљени у раду Песничке радионице Детко Петров. Поред описа и есеја којима се отвара и затвара циклична путања прозних ученичких радова, треба истаћи да између та два краја постоје другачији прозни радови, ако што су басне, приче о животињама и бајке. Очито да школска лектира нуди изазов ученицима да се опробају и у овим врстама карактеристичним за усмено народно стваралаштво.

У зборнику *Рукопис срца* (2008) дат је избор поменутих прозних врста, али су међу њима присутне и анегдоте и шаљиве приче. У свакој прозној врсти поштована је структура те врсте, нпр. басна је једноепизодична прича, прича о животињама то није. Такви су наслови *Сова и вук* (стр. 96) и *Три несташне куце* (стр. 71).

У Зборнику је дат и леп избор шаљивих прича. Једна од њих је *Неваљала лопта*:

Била је једна Неваљала лопта која је ломила сва стакла и све прозоре.

Када би неваљала лопта сломила стакло, носила би га код доктора за стакло, односно, код доце за поломљене и рањене ствари. Исто је чинила и са сломљеним прозорима. Чика доктор за поломљене ствари пажљиво је лечио рањена стакла и прозоре, па неваљала лопта није ни малкице осећала грижу савести.

Једног дана мама Лопталине казнила је Неваљалу лопту и недељу дана није јој дала да излази напоље. Када јој се казна завршила, Неваљала лопта је изашла напоље и сва срећна сломила прозор.

Али... сад је Неваљала лопта морала код доктора за поломљене ствари пошто се, док се спремала да поломи прозор, срела са господином Ексером, који ју је сав срећан пробушио.

(Милица Зарков, IV р)

Шаљива прича је јако пријемчив садржај свакој узрасној категорији деце, па се и међу ауторима оваквог вида писаног изражавања највише јављају аутори из посебне категорије. У песничкој радионици у Димитровграду деца су доведена до сазнања да је хумор средство у представљању, односно, извођењу одређене поруке. Смехом се отвара широко поље асоцијативности код рецепијената, што у потпуности илуструје и наведени пример.

Песнички радови су најбројнији у раду песничке радионице. Сваки од наведених зборника ученичких радова већи део свог садржаја испунио је дечјим лирским песмама. Међу њима су најчешће љубавне, описне, шаљиве и родољубиве песме.

Од љубавних песама издвајамо песму истог наслова која је објављена у зборнику *Рукопис срца*:

Љубавна песма

Слушајте, другари
Стихове ове –
Кад некад неког волиш,
То се љубав зове!

Ако ти је стало
До неке девојке –
Повуци је за косу
И умрси увојке.

Она ће знати
Да је волиш тајно.
Можете се дружити
И то је сјајно!

(Милан Панић, V разред)

У овом узрасном периоду деца пуно маштају о љубави, али је њихово поимање љубави и њен манифестантни део често у потпуној дисхармонији. Песник је прецизно осмислио и осликао емотивно осећање детета, које још увек не прави разлику између љубави и пријатељства.

Са седамнаест година о љубави се пише на другачији начин. У зборнику *Загризи живот* песму *Узалуд* потписује Катарина Манчић и у њој износи своје прво љубавно искуство.

Узалуд

Хиљаде лептира ми плеше у стомаку,
као да је неки бесконачни бал,
опрости што пратим твоју реч сваку,
али то је заљубљених људи дар.

Како памет за трен полети ка безнађу
и из срца нестају све сузе и боли,
када погледаш своје сјајне очи у огледалу
и кажеш себи: Ја волим!

У љубави нема никаквих заповести,
али и она зна снажно да заболи,
када се вратиш памети и будеш при свести
схватиш да се често узалуд воли...

Резигнантни тонови немају извориште у емпирији, то је овде чиста кокетерија младе песникиње. Оба примера показују распон љубавних емоција који је код деце много већи од броја година које разликују две узрасне категорије.

Руководиоци Песничке радионице подстичу дечју слободу мисли и жељу да сруше све табу теме које их оптерећују и које су по давној предрасуди власништво само старијих.

Зборник *Мисли зелено* састављен је од радова на еколошку тему по здравој и чистој природи. Међу радовима има успешних дескриптивно-мисаоних песама, као што је и насловна песма *Мисли зелено* Иване Владимиров, ученице петог разреда.

Мисли зелено

Све на овом лепом свету
још лепше може бити,
да украсимо нашу планету,
треба само зелено мислити!
Да ти небо буде бистро и плаветно,
мисли у боји, мисли паметно!

Да ти сваки дан буде
ко мирисан цвет,
мисли само зелено
и твој ће бити цео свет.

Поштуј дрво, небо, траву,
поштуј воду, море, реку,
дај пет и малом мраву
нађи човеча у човеку!

Немој да мислиш ко остали људи,
мисли зелено и човек буди!

Да ти све у животу буде шарено,
баш сваки дан мисли зелено!

Занимљиво је да ученици у овој радионици врло рано праве излете у писању бајковите поезије. Тако је Катја Димов, ученица другог разреда, написала песму

Чаробна земља

Постоји једна земља
Што на небу стоји
Где сунце стално сија
И нико се мрака не боји

У тој земљи куће су од драгуља
Прозори су црвени
У тој земљи
Живи неко сличан мени.

Тај неко је чаробна вила
Са великим очима плавим,
Она је моја сестрица мила
Са њом највећа чудеса правим.

У песничкој радионици Детко Петров у Димитровграду негују се различите врсте писаних састава. То је магистрални принцип у њиховом раду, јер је разноврсност вежбања сама по себи подстицајна. Када би се неговала само једна врста писаног изражавања, онда би рад у овој радионици био заморан и незанимљив, а са таквим осећањем се не може развијати ученичка писменост.

Умешним изазивањем децје имагинације руководиоци песничке радионице Детко Петров покренули су у деци потребу за писањем. Објављени зборници и песничке књиге пример су промишљеног уверавања у успех, а познато је да ништа не омамљује више од сопственог успеха.

Руководилац Песничке радионице Детко Петров у Димитровграду ради са децом више од једне деценије, па њено стечено искуство може бити пример за углед и за друге средине и друге библиотеке.

Од почетка је јасно постављен циљ да стицање навика и способности у писаном изражавању нипошто не значи стварање нових писаца, јер се то никаквим литерарним знањима не може постићи, али се може развити способност да се свака мисао и ситуација могу описати свеобухватно и прецизно. Успех у овој песничкој радионици је постигнут и због тога што се сваком детету прилази с поверењем, деца се овде осећају слободним, јер нема оцењивања, ни формирања наставниковог негативног мишљења. У тако слободној атмосфери ученици несметано износе своје мисли, осећања, запажања. Тиме је створен први услов у култури изражавања који води успеху.

Бројне награде које су до сада добили чланови ове песничке радионице потврђују да се поред неговања литерарно емоционалног стила овде негује добра писменост, иако је ово двојезична средина у којој се непрекидно преплићу шопски и књижевни језик. Немерљив је допринос Радионице управо у образовању писмености ученика.

Из ученичких литерарних радова објављеним у наведеним зборницима видимо да су овде радови ученика свих узраста. Тиме је потврђена теза да је учење писмености дуготрајан и сложен посао, и да га треба започети још у најранијем добу.

10.5 Дани дечје поезије и стваралаштва Гордана Брајовић

Ученичко литерарно стваралаштво пратићемо и кроз поједине литерарне манифестације које су републичког карактера како по приспелим радовима, а такође и по њиховом уметничком квалитету.

Од манифестација републичког значаја које негују искључиво дечје литерарно стваралаштво посебно високо место имају *Дани дечје поезије и стваралаштва Гордана Брајовић* у Алексинцу, кој организује Центар за културу у Алексинцу и компанија *Вечерње новости* из Београда.

У првих неколико година ова се манифестација одвијала под именом *Меморијал Гордана Брајовић*, али се већ једну деценију одвија под именом *Дани дечје поезије и стваралаштва Гордана Брајовић*³¹.

За четрнаест година ове манифестације која иде у сам врх оваквих догађаја у Србији, појавило се дванаест песничких зборника (три и четири, као и шест и седам су двоброј) са награђеним и похваљеним литерарним радовима ученика основних и средњих школа.

У четрнаест минулих година (1997-2011) хиљаде ученика са својим радовима учествовало је на књижевном конкурс у ове манифестације, а оцењивачка комисија сваке године је само тридесетак радова издајала ако најуспелије и најоригиналније. „Случај је хтео“, писао је после првог Меморијала Драгутин Огњановић, „да се смрћу Гордане Брајовић, у

³¹ Гордана Брајовић (1940-1996) рођена је у Суботинцу код Алексинца. У завичајном Алексинцу завршила је основну школу и гимназију, а Светску књижевност дипломирала на Филолошком факултету у Београду. У време школовања уређивала је листове *Средњошколац*, *Студент*, *Младост*. По завршеним студијама радила је као новинар, а највећи део свог радног века провела је као репортер Вечерњих новости. Објавила је девет књига стихова и прозе за децу. После Горданине смрти у Алексинцу је покренута песничка манифестација са њеним именом и са циљем да се покрену млади ствараоци у различитим жанровима писања. До сада су у манифестацији, поред деча из Србије, учествовала и српска деца из дијаспоре.

недостатку књижевних сусрета примерених деци у ширем окружењу, културни посленици нашег завичаја одлуче да њеној личности посвете меморијал. Та одлука се показала оправданом, јер је већ први сусрет са децом потврдио значај и смисао овакве културне манифестације.³²

Сви поменути зборници изашли су под називом *Песма међу песницима*, што је својеврсна метафора за одабране и награђене ученичке радове и по томе је сваки од ових зборника богата књижевна разгледница за одређену годину. „Објављивање похваљених и награђених радова младих људи је додатна енергија која им помаже да стваралачки стасају. Многима је то био подстицај и охрабрење за даљу стваралачку активност“³³, поручио је на почетку ове манифестације познати песник за децу Слободан Станишић.

Већ у првим годинама ова књижевна манифестација окупила је младе ствараоце из некадашњих југословенских република: Србије, Црне Горе, Босне и Херцеговине, Хрватске, Македоније, али и из других земаља: Мађарске, Румуније, Аустрије, Немачке.

У овој манифестацији учествовали су до сада скоро сви писци за децу који пишу на српском језику: Мира Алечковић, Драган Лукић, Љубивоје Ршумовић, Добрица Ерић, Слободан Станишић, Перо Зубац, Мошо Одаловић, Душко Трифуновић, Божидар Тимотијевић, Станоје Макрагић, Ранко Павловић, Драган Колунџија, Миломир Краговић, Власта Ценић, Димитрије Миленковић и многи други.

Сваке године на конкурс песничке манифестације *Дани поезије и стваралаштва* - *Гордана Бајовић* пријављују се радови ученика за три категорије:

Од I до IV разреда основне школе,
од V до VIII разреда основне школе,
средњошколци.

³² Зборник Другог југословенског књижевног сусрета Меморијал Гордана Брајовић, Алексинац-Сокобања 1998. (Уредници: Јован Кесар и Миливоје Р. Јовановић, Вечерње новости, Београд 1999, стр. 13

³³ Исто.

Манифестација се увек одржава у пролеће, последње седмице априла³⁴.

Априлски песнички сусрети у Алексинцу посебно су мобилисали неколико ђачких литерарних колектива:

- 1) Литерарни клуб *Перо младости* при Народној библиотеци Јован Поповић у Кикинди;
- 2) Песничку радионицу при библиотеци Детко Петров у Димитровграду;
- 3) Књижевни клуб *Прејака реч* из Ниша;
- 4) Литерарну секцију Основне школе Јожеф Атила из Новог Сада;
- 5) Литерарну секцију Основне школе Милан Илић Чича Шумадијски из Хан Пијеска у Републици Српској;
- 6) Литерарну секцију Основне школе Васа Чарапић из Белог Потока код Београда.

Сваке године по неколико стотина ученичких радова у свим књижевним жанровима пристиже са ових адреса на литерарни конкурс у Алексинцу.

Захваљујући априлским књижевним сусретима у Алексинцу, већ стасава најмлађа песничка генерација која смело и оправдано преузима српску песничку штафету. Међу њима је Невена Стошић из Бањалуге, сестре Наталија и Јефимија Коцић из Ниша, Милица Ракиција из Београда, Данијел Лазић из Сврљига и многи други.

Неки од ових младих песника који су лауреати из првих година Манифестације, већ имају своје афирмативне песничке збирке. Они нису више вентуристи (они који долазе), они су већ дошли и са њима почиње ново литерарно доба.

Нашој књижевној историји су познати примери када су уредници угледних књижевних часописа отварали рубрике управо за још неафирмисане књижевне ствараоце. Такав пример шездесетих година 20. века била је *Багдала* из Крушевца, лист за уметност, културу и књижевност,

³⁴ Један сегмент ове манифестације била је садња младе трешње у дворишту школе Свети Сава у Суботинцу, родном месту Гордане Брајовић. Прве године ове манифестације младу трешњу засадио је песник Драган Лукић. Том приликом организује се јавни час писања поезије. Заједно са песницима своје стихове казују и чланови литерарне дружине из ове школе.

која је имала рубрику *Venturi*, у оквиру које су објављивани млади аутори, дакле, они који су у овој рубрици показивали јавности своје прве пробе пера.

Манифестација *Дани децје поезије и стваралаштва Гордана Бајовић* за четрнаест година свог континуираног трајања (одржала се и у ратној 1999. години) окрилатила је многе младе људе да стварају и објављују. У коначном, и све институције које систематизовано уводе децу у стваралачки процес добиле су кроз награде са ове манифестације и своју сатисфакцију за предан и истрајан рад. Песнички сусрети у Алексинцу охрабрили су младе људе да пишу, да у стих спресују неко своје искуство, срећу или тугу, рану или ожиљак, поставе неко узнемиравајуће питање. Крајем деведесетих година тема рата била је стравично честа у стиховима деце. Неколико генерација српске деце писало је о погибијама, ратним разарањима, масовној смрти. Тек се од седмог песничког сусрета у Алексинцу опсервација деце поново вратила у ведре просторе детињства.

Када је Душан Радовић састављао своју *Антологију српске поезије за децу*, записао је у предговору: „Стигли су нови људи, са друкчијим животним и песничким искуством, и томе се можемо само радовати. Наша поезија је постала разноврснија по идејама и поступку... Није све и не може бити безазлено ни код деце. И она имају различита искуства са светом и људима.“³⁵ То су на својеврстан начин показали и досадашњи песнички сусрети деце у Алексинцу.

Прву категорију ученичких радова у манифестацији *Дани децје поезије и стваралаштва Гордана Бајовић* чине радови ученика од првог до четвртог разреда основне школе. У овој узрасној категорији доминира као жанр лирска песма, чија је мотивика узета из непосредног дететовог окружења, као што су породица, место у коме живи, природне појаве, свакодневни доживљаји, животиње и птице и слично.

На примеру награђене песме *Свитац*, коју је написала Александра Стефановић, ученица првог разреда 1997. године, види се да песма долази из опсервације детета и да је у изразу видљива прецизност, што указује да се веза између виђеног и речи остварила у потпуности и да ученица има осећај за песму као целину:

³⁵ Душан Радовић, *Антологија српске поезије за децу*, четврто издање, СКЗ, Београд 1991, стр. VII

Свитац

Свитац има моћ
да осветли ноћ.

То је једна
буба мила
која има
златна крила.

Свитац има моћ
да осветли ноћ.

Ученица другог разреда Паула Барачков награђена је 1998. године за песму:

Гнездо

Од сламчица
од гранчица
и додатак
перје.

На врху дрвета
гнездо је.
Једно јаје
и још два,
црвкутаће
шума сва.

Код ње је перцептивни ниво обогаћен новом емоцијом-ишчекивањем, чиме је опевани мотив добио на пуноћи опеване слике. Хоризонт очекивања сведен је на најснажнији утисак који дете има при помену појма гнездо.

Гнездо је са очекиваном емотивном асоцијацијом на птице, а птице су за дете превасходно певачице, од чије песме бруји шума од пролећа до јесени.

У дечји искуствени свет још није дошло сазнање да гнездо може да буде гнездо грабљивице или да буде разрушено и празно. Овако, песма је леп пример дечје опсервације и дечје маште у исказу који у семантичком и духовном слоју остварује потпуну хармоничну целину.

На примеру песме *Сутра* Катарине Горчев, ученице првог разреда (2009) из Димитровграда, опевана је свакодневица савременог детињства које протиче у очекивању и без родитељске пажње као неминовног усуда савремене урбане деце:

Сутра

Свако вече пре спавања
Ја замолим моју маму
Да исприча мени причу
Да растера ноћну таму.

Моја мама каже – сутра,
Немој сада да ме гњавиш.
Боље ти је сад да спаваш,
Не да вичеш и галамиш.

Ето мене опет сутра
У кревету, жељна приче.
Чујем маму из кухиње
Немој сада, како виче.

Кад ли ће то сутра доћи
Да испуни жељу моју,
Да растера ноћну таму,
Да прекине ову драму?

Песма је дата у благој лирској наративи која остварује латентну фабулу у којој је централни мотив неостварена дечја жеља да заспи уз мајчину причу. Проблем није нов, али је очито трајан. Свако дете са својим проблемом увек је нова прича која заслужује пажњу и разумевање. Песма је испевана с циљем да буде опомена, и зато се овакви ученички радови могу назвати радови с тезом, или грубље морално-дидактичка стихована порука. У наведеном примеру очито је да је израз слабији од мисли. У намери да римују, деца често не поштују дух свог језика и променљивост семантике у зависности од редоследа речи и свеукупне еуфоније. Овај пример је добра илустрација како јака и сугестивна мисао није добила одговарајуће лингвистичко рухо, нарочито због колоквијалних синтаксичких формула.

Поред лирских песама у овој узрасној категорији јављају се и прозни радови. У њима се такође огледа жанровска разноврсност. Најчешће су то описи природе кроз сва годишња доба, доживљај са излета или екскурзије, описи животиња, а затим следе кратке приче о неком личном доживљају или сусрету са неком непознатом или знаменитом личношћу. Занимљиво је да има и првих покушаја писања бајки, прича о животињама, а и драмских покушаја.

Ученици у овом периоду школовања већ имају представу о научном и уметничком описивању.

Научно описивање се користи за представљање предмета, природних појава, биљака, животиња и другог. Ово описивање одликује:

Тачност,
логичност,
јасноћа израза.

Уметнички описи имају другу функцију. У њима има поређења, епитета, метафора... дакле, износи се своје виђење онога што је предмет описа и инсистира се на личном доживљају тог предмета. Ученици треба да знају да један предмет никада не може да буде описан на исти начин, зато што описивање није само ређање видљивих одлика, већ њихово представљање.

Код свих састава у којима се описује предмет, потребно је да се открије његова лепота, оживела у човековим рукама или оживела кроз његов поглед. Описивање ћилима, на пример, тражи умеће ученика да доживе боје на том предмету и да у њиховој комбинацији открију замисао непознатог ткача. Ако

ученици открију и доживе лепоту предмета, наћи ће и најлепше решење за опис.

Добар пример успелог описа дао је ученик четвртог разреда основне школе у опису мачета:

Зима је загосподарила. Напољу је хладно, дува јак ветар. Мраз је окрпио кристалним ледом сваку барицу. Гоњено јаким ветром непомично стоји дрвеће, њишући се као да се отима од неког и некуда бежи.

Вече је. Одлично време за шетњу. Задовољно корачам широком улицом. Нигде никога, само понеки траг пса луталице. Бројим кораке.

Одјеном, нешто је пресекло моје бројање. Једно мало, изнемогло маче стајало је у дубоком снежном покривачу, молећи за помоћ. Било је само и тужно. На малим трепавицама нахватало се иње, поглед укочен од хладноће. Пажљиво сам га узео и умотао у јакну. Срце му је јако куцало, из очију су сијале искре среће.

Вратио сам се кући са новим пријатељем. Уз топлу пећ и чинију млека, мој Срећко данас лежи и задовољно преде.

Добро се добрим враћа, а Срећко ме свако јутро у школу испраћа.

(Душан Лазаревић, IV-3, ОШ Кнез Лазар, Лазаревац)

Поред оваквих описа, јављали су се радови у којима је описиван пејзаж, портрет, догађај. Под описом пејзажа подразумевамо описивање природе која окружује човека. Зато је пејзаж присутан у сваком књижевном делу. Код описивања пејзажа циљ је да ученик опише природу својим речима, да нам је приближи и покаже. Тако се ученицима најчешће задају теме: *Мој завичај, Зимска слика, Весела јесен, Пролеће у мом селу...*

У оваквом опису највидљивија је лична ученикова емоција, изазвана конкретном природном сензацијом. Ученици су пред изазовом да опишу целу природу: биљни и животињски свет, предмете, атмосферу коју чине мириси, боје, звуци. Описивање пејзажа је дуг процес у коме се треба успешно изборити са доживљеном сликом и сопственим речима. Добар пример за опис пејзажа је рад са насловом *Јесен* у дванаестом зборнику Фестивала:

Иако се хладноћа увлачи у сваку пору и тера нас са улице, јесен ипак има своје чари. Магловита, суморна јутра, киша која тихо и срамежљиво тапка. Лишће опада, ветар се игра са њим, одбацује га, исказује своју снагу, носи га далеко... носи и мене... једном скривеном, само мени познатом месту у моме срцу, успомени на мој први дан у школи и сусрет са учитељем. И тада је лишће шуштало под ципелама, ветар звиждао своју познату песму, тмурни дани пркосили својим невероватним бојама.

Часовник на зиду већ четири године броји буђења и топле шоље млека... остало је још мало времена, ускоро завршавам четврти разред. Збуњена сам, помало уплашена, не могу да замислим почетак школског часа без учитељевог гласа, осмеха, говора. Зашто све што је лепо тако брзо прође? Мисли израђају... киша не престаје... јесен је... лепа... најлепша...

(Марта Живковић, IV/2, ОШ Љупче Николић, Алексинац)

Посебно су занимљиве фантазмагоричне приче у којима оживљава неживи свет из дечје околине, што је и психолошка потреба деце узраста првог и другог разреда основне школе. За пример узимамо причицу *Краљевство у дрвеној кутији* ученика првог разреда из Београда, која је објављена у четрнаестом зборнику *Дани дечје поезије и стваралаштва Гордана Брајовић*.

Краљевство у дрвеној кутији

Постоји једно необично краљевство које се не налази иза седам гора и седам мора, већ је на полици мога радног стола у обичној дрвеној кутији. Оно је необично, јер у том краљевству живе два краља, две краљице, ловци, коњи, топови и пешаци. Кадгод отворим ту дрвену кутију, почиње борба између црних и белих, борба на шездесет и четири поља. Обе војске јуришају на краља и краљицу, воде борбу за освајање центра. Пешаци напредују, ловци нападају, топови пуцају, а коњи јуришају. Сви имају циљ да ослабе краља и освоје краљицу.

У једној таквој борби, пре неколико дана, један пешак је постао херој, спасио је краљицу и своме царству донео велику победу. Цело краљевство се радовало, па и ја са њима. Затим сам затворио дрвену кутију и краљевство вратио на његово место. (Алекса Вујановић, I-2, ОШ Ђуро Стругар, Нови Београд)

Аутор ове бајковите приче је ученик првог разреда који је научио шаховску игру и о њој проговорио на метафоричан начин, не нарушавајући реалистичну раван игре. Персонификовање предмета, тј. њихово оживљавање, карактеристично је за овај узраст, али је та почетна позиција овде проширена на тај начин што је шаховска игра обogaћена новим смисленим ситуацијама које имају упориште у концепцији шаховске игре. Истовремено, ученик је сразмерно свом узрасту успешно провео економичност изражавања, тако да је целокупна прича мала по обиму, а опет разумљива по својој намери. Приповедање је остварено у складу садржине израза и форме.

Већ у четвртном разреду основне школе, ученици су пажљиви посматрачи света око себе. Тада се појачава осећај за расправу и детаљ, који је кључни елеменат приче. Дobar пример за овакав вид приповедања је прича *Огледало-непријатељ број један*:

Још једно весело јутро. Када сам се пробудио, прво што сам угледао био је зид. Добро је да то није било огледало. Зашто? Па, ево како је изгледао мој претходни дан и биће вам јасно зашто вам ово кажем.

Устао сам ведар и расположен. Лагано силазио низ степенице, када сам предосетио да почиње гужва. Мој тата ужурбано је стављао кравату, да не би закаснио на посао. Кафу је пио ходајући. Тада се десила заврзлама. Велика флека од кафе нашла се на његовој новој кравати. Одмах је отишао пред огледало. Не би ни знао за флеку, да није било огледала. Нешто мало касније припремали смо се брат и ја за школу. Брат је заузео место испред огледала и није му падало на памет да жури. Не би му била толико важна фризура, да нема огледала. Мама ми је дала сендвич и ја сам кренуо у школу. Нисам желео сендвич, већ нешто слатко, па сам свратио у пекару. Широм отворених очију гледао сам неуобичајно дуг ред.

Неки намирисани младић, који је мене подсећао на гундеља, задржао је ред, јер је са младом продавачицом причао о лепоти, а истовремено се гледао у огледалу. Бесан сам изашао из пекаре и помислио: опет то огледало! Кад сам се вратио из школе, пошао сам у бисокоп. У аутобусу сам видео човека са поцепаним капутом и са отрцаним шеширом. Можда је због тога и био тужан. Помислио сам како би његова туга била много мања, да око њега нема огледала. А онда је једна надмена госпођа са пунђом тражила да се померим, како би могла своју нову фризуру да погледа у огледалу. И најзад, у бисокопу сам чуо разговор две маме. Једна је рекла како ће у новом стану поставити огледало од пода до плафона.

Тада сам схватио да огледало може бити људски непријатељ број један. Када не би било толико огледала, људи би били мање уображени, а многи би били мање тужни. Ако већ морамо да имамо огледала, мој предлог је да их не стављамо свуда.

(Мартин Бјелајац, IV-5, ОШ Мирослав Антић, Београд)

У општем прегледу литератних радова који су ученици прве категорије слали на конкурс *Дани дечје поезије и стваралаштва Гордана Брајовић*, доминирају лирске песме, односно, оне у високом постотку надвисују остале жанрове, посебно прозне радове. Од прозних радова најчешћи су слободни састави, у којима ученици преносе своје измишљене или реалне сусрете са људима и околином. Запажамо да већ на овом узрасту ученици знају да користе различите технике приповедања и настоје да изаберу модел који њима одговара и који им омогућава да најсадржајније и најлакше пренесу одређену информацију.

У коначном, остаје запажање да су најчешће теме у радовима ученика ове категорије углавном темељене на личној перцепцији и личној имагинацији.

Друга узрастна категорија (од V до VIII)

Литерарно стваралаштво ученика од петог до осмог разреда на манифестацији *Дани дечје поезије и стваралаштва Гордана Брајовић* показује да се и у овој узрасној категорији наставља интересовање за мале лирске медаљоне, али и за кратке приче, па до већих приповедака или краћих драмских покушаја, фантастичних прича које инклинирају бајци, па све до есеја и краћих расправа. Посебну пажњу привлаче есеј и расправа, који су очигледно резултат подстицаја у дидактичким задацима реализованих у оквиру наставе матерњег језика.

Ученички есеј на овом узрасту је тип текста коме је у основи неко животно или естетско искуство. Асоцијативним путем излаже се мишљење са логичким и емоционалним расуђивањем о проблему који се односи на одређени предмет. Смисаона структура ученичког есеја не прати логику научног истраживања, већ је потчињена сазнању и фантазији ученика.

У овој узрасној категорији, нарочито у осмом разреду, интересовање ученика за дубљу анализу огледа се и кроз писање реферата. **Реферат** је специфичан вид репродуктивног текста, који је замишљен да представља одређени аспект ученика у односу на конкретан изворни текст или групу текстова.

Овде су есеј и реферат ограничени само на књижевне покушаје, како би се упознала њихова структура и циљ, а продубљеније тумачење ових жанрова биће присутно у категорији средњошколаца, када ће есеј и реферат бити доминантни облици ученичке анализе.

За ову узрасну категорију карактеристична је доминација лирске песме и приче, што показује да се стваралачка активност ученика односи на само неколико популарних књижевних врста, са тематиком која је сведена на оквиру свакидашњих доживљаја. Поред исповедне садржине, која присуствује у лирским песмама овог узраста, занимљиво је да су се крајем деведесетих година прошлог века и почетком новог миленијума, појавиле и дечје родољубиве песме. Оне су настале као резултат ратних сукоба, чије је рефлексије регистровало и дечје срце. За пример ћемо узети песму *Коњаник у ноћи* ученице седмог разреда.

На глави шлем, у руци мач
Цар Лазар Косово обилази
Сваке ноћи попут свеца
Српско Косово чува, пази.

И тражи Југ Богдана
Његових девет Југовића
Црвене божуре с Газиместана
И међу њима Обилића.

Док тако коњаник на коњу јаше
Цео живот му давних времена
Црвеним барјаком лепрша, маше
Косовом тече крв проливена.

Зар је Косово, пита се Лазар,
Земља моја, опет отета
Ни мртвима нам нема спокоја
Док овим пољем туђин шета.

Милоше, Бане, Иване, Милане,
Мачеве за појас, Косово зове
Причести, Милице, своју браћу,
Заветуј Богдане, српске синове:

Увек се за Косово даје све
Увек се за Косово живи и мре.

(Мирјана Фуртула, VII-1, ОШ Славко Родић, Лазарево (1999-2000))

У првих десет година литерарне манифестације *Дани децје поезије и стваралаштва Гордана Брајовић* најуспешнији песник међу свим такмичарима свакако је Невена Стошић из Бањалуке. Она је прошла кроз све такмичерске категорије и много пута је освајала прву награду у својој песничкој категорији. Она је најбоља илустрација за однос детета према писању. Њен таленат свакодневно увећава и континуиран рад у изучавању књижевности и стварању сопствених дела. У каквог је песника израсла Невена Стошић, ношена славом са алексиначке литерарне манифестације, најбоље говори њена првонаграђена песма *Пубертетска*, објављена у узрасној категорији од петог до осмог разреда у зборнику број 11. Ова њена песма проглашена је за песму једанаестих књижевних сусрета у Алексинцу.

Устанем понекад на леву ногу,
Од раног јутра баш све ми смета,
И знам ја добро, почиње борба:
Ја лично против остатка света.

Прво се, наравно, посвађам с мамом,
А за њом, одмах, дође и тата,
Преврћем очима, не слушам ништа
И из све снаге залупим вратима.

Хоћу да знају да сам баш љута
И да им све то буде јасно,
Погасим светло у својој соби,
А неку музику одврнем гласно.

Јурцам по кући, вичем и скачем,
Иако знам да не бих то смела,
Онда из чиста мира заплачем,
Права, правцата тевеновела.

Тата због мене већ губи живце,
Мами баш добро притисак скаче,
А ја се дерњам, скичим и вриштим,
К'о неко бесно и лудо маче.

Онда се сетим да је субота
И да ме друштво већ негде чека,
Увежбам смишљено извињење,
Осмех, два пољупца и ето лека.

Млада песникиња сугестивно износи своје немире одрастања. Кроз различите односе у својој породици, она нас уводи у мисаони хоризонт непредвидивости пубертетског доба које се не мири и пати на путу тражења среће и пуноће у границама сопственог бића. Предмет песме је одрастање у замкама непотребних сукоба који су последица мучног усаглашавања са интимним хтењима и љубавним захтевима.

Занимљиво је да ученици овог узраста имају искорак у иронијско гледање на стварност која своје најниже манифестне догађаје има у опсервацији сопствене традиције. На овај начин ученици покушавају да бране свакодневно урушавање националних вредности и националних величина. У овом контексту занимљив је првонаграђени иронијски текст *Орање Марка Краљевића-поглед на здрав начин живота* из 2011. године.

Након напорног рада у локалном кафеу, отрован димом и заглушен буком, Марко Краљевић се враћа у свој скромни дом код мајке Јевросиме: „убијен“ клима уређајем, глава му „пуца“! Прогута бруфен и замота главу, да би смањео главобољу.

Док мајка Јевросима спрема вечеру, он скокне у бокс до свога Шарца који на покретној траци тренира кас, да му две-три шаке концентрата и воду са ниским процентом натријума.

После вежби јоге и ослобађања од стреса и напетости, Марко и мајка Јевросима седну да вечерају. За почетак, чорбица од артичоке са обраним киселим млеком. Окрепише се салатом од авокада, па гамборима, па штапићима од бамбуса.

А када су се понајели, попише кока-колу зеро, па каже мајка своме сину Марко: Пиле моје, Краљевићу Марко, остави се, синко, „четовања“ у смрдљивом интернет кафеу. Од тог вајде нема, нити вајде, нити пара, ни за морске алге, ни за интегрални пиринач, а камоли за зубара. Стиже ми шездесет лета, а ни на лифтинг нисам била. Него слушај своју стару мајку: узми свога коња Шарца, па ти ори необрађена брда и долине, те ти сади интегрални пиринач, шитакe печурке и генетски немодификовану соју. Направи, сине, фарму пужева, те ти храни и мене и себе, и снабдевај мањи тржни центар.

Ту је Марко послушао мајку. Он изјутра упрегао Шарца, па отиде у поље неорано, те он оре од јутра до подне.

Тад наиђе пољопривредна инспекција, па га пита: „Море, Марко, што ти ореш њиве неоране? Што не користиш агротехничке мере и пољопривредне машине??

Марко њима силно одговара: „Ман'те ме се, господо инспектори! Орем своје њиве неоране, здраву храну хоћу да одгајам. Нема мени ни трактора ни хемије.“

Мало затим инспекција друга, и они га исто питају. Марко њима мудро одговара: "Господо еколошки инспектори, земља ова није отрована, Шарац драги није ми болестан, свима нама треба здрава храна".

Таман Марко потерао Шарца, те ето ти друштва за заштиту животиња. Они Марку строго саопштише: „Брига нас је то што ореш, брига нас је то што садиш, али Шарца упрезати не смеш, ни да мучиш јадну животињу!.

Пре да Марко ишта каже, Шарац схвати речи ове, те се одмах узјогуни: „А тако, и ја имам своја права? Хвала вам, драги људи, што ми очи отвористе. А ти, Марко, нећеш ме више мучити, и ја ти нећу више орати“.

"Шарцу драги, племенити створе, ниси ти за рало и орање, него за трке коњске“, рекоше му неки људи.

Тад Шарац одмах реши: „Тако је, на трке!“

Марко оста сам и извуче поуку.

Сваком поштенем бизнису највећи проблем представља инспекција.

И најбољу идеју на крају увек упропасти неки коњ.

Покупи се Марко и са Шарцем право на хиподром. Шарац, хвала Богу, добро истрениран на тренинг траци, изврсно мотивисан и психолошки стабилан, у трци са обичном кљусаци победи, узме награду, прода пар фотографија за насловне стране коњских часописа, и са менаџером Марком крену кући. Успут Шарац доби коцке жутог шећера и четку за зубе, а мајци Јевросими Марко купи мултивитаминске таблете са тридесет и шест минерала и ајкулиним уљем плус и маску за боре око очију.

Кући дође Марко, даде мајци поклоне и новац, па рече:

„Ово сам ти, мајко, данас изорао!“

(Анђела Игић, VIII-1, ОШ Цар Константин Ниш)

Овакав ученички текст иде у ред трансформисаног, односно, измишљеног препричавања, а то је посебан вид репродуктивног текста који полази од изворнога текста, али уноси доста промена у његову структуру и његову поруку.

Добра страна овог ученичког текста је у томе што аутор од почетка има тачно опредељен аспект, он иронијском линијом осликава савремени свет, користећи познату историјско-легендарну епску причу.

У том смислу овакво преписивање познате епске садржине доводи до самосталног, односно, ауторског текста, иако озбиљно не нарушава композициону организацију оригиналног текста. Ту се могу јавити бројни нови (измишљени) елементи, који показују ученикову интенцију, али и испуњавају постављен дидактички задатак.

Овакви текстови су значајно ученичко искуство и у језичком и у литерарном (књижевном) изражавању.

У задатку да ученици промене нешто у односу на оригинал (изворни текст) значајно се увећава литерарно искуство како може бити организован нови књижевни текст, односно, како једно може да се замени другим без суштинских последица у односу на поруку или пак, каква може бити функција детаља који се мењају и колико је допустиво удаљавање од исходишног текста. Овакви текстови су добри показатељи важне улоге композиције коју она има у процесу трансформације текста. По свему судећи, због укључивања различитих ауторових ставова, овакви текстови треба да се посматрају као нека хибридна писана форма, преко које се увежбава сопствена склоност ка оригиналном књижевном раду.

Ова категорија стваралаца већ има сигурне наговештаје за самосталан књижевни рад у поетском и прозном изражавању. Овде можемо говорити о ученичком сигурном кораку којим се корача ка извесном књижевном стварању.

Ученици средњих школа

У категорији средњошколаца присутно је више литерарних жанрова и врста, али је и овде најчешћа лирска песма.

У поезији доминирају немири савременог, урбаног детета које своју свакодневицу доживљава као духовну тескобу, а школске обавезе као невиђени терет и бесмисао. Пример је песма *Мостови* Милице Рисимић, ученице трећег разреда средње школе из Ивањице.

МОСТОВИ

Клонуло дрво ту преко реке,
бачено снагом да створи мост,
за неке људе, приче далеке,
био му туђин, ил' мили гост.
Малена река – велико дрво,
прелаз на друге обале крај,
за уздах нови, надање прво,
пречицом снова поплочан гај.
Још од давнина, преко силне воде,
ничу се везе путем што носи
огранке обале делом слободе
где жубор сјајним поносно пркоси.
Спајањем руку пружа се пролаз,
на бељем веслу реке живота,
тим малим даром стиче се одраз
прозиран, с велом вечних лепота.
Ћуприје старе велика здања,
на којој пишу се векови хода,
из речног тока покорно се клања,
сваки бачен камен и немирна вода.
Мостови стари попут давних кућа,
што на сваком брвну позна им се ков
мудрости јасне светих сванућа,
тамо над реком подигнут кров.
И сваки камен оданог моста,
својом чврстином блешти у снази,
тамо далеко завет нам оста,
док свет по земљи мили и газии

сијаће мерицом лудости српске
оно што зовемо вечита слава
неимар скромни, уметник вечни
и натпис клесан да упозорава:
„Пази кад ходаш намерниче,
овим су мостом ходали зналци,
ратници, борци што им народ кличе,
витези часни, прави јунаци.
И ти си део њихових душа,
спаја вас руком створени мост,
док те кроз кораке судбина куша
ти свугде буди радо виђен гост.“
Тамо где спајаш бело и црно,
ил' два по свему друкчија света,
почни да слажеш брвно по брвно,
и младост трајна ту ће да шета.
Јер свака младост трагањем води,
да споји јазом препукле стране,
где мостом љубав слуги се и ходи,
има још наде за боље дане.

Склоност ка рефлексивном у овој узрасној категорији врло је изражена, па се аутори често упуштају у дијалог са својим временом, са проблемима свога времена, са историјом, религијом, моралом. На конкурс 2010. године стигла је песма *Моје писмо-зрневље вечности* Тање Илић, ученице првог разреда гимназије из Димитровграда, која је те године добила прву награду.

Говорим,
а изговорене речи беже,
губе се и нестају,
скривају се у сивило простора

и душа...
Пишем,
и ту сам жива и моћна,
јер само написана реч
вечни живот има,
само се она памти и слави,
само се њен траг у души види,
само се громови њени најдаље чују.
Ја јесам ратар, вечности орач,
мој алат није плуг што земљу кида,
моје су црне бразде мастилом
обучене,
много дубље но што би могла било која
мотика да направи.
И зато орем ову белу њиву
И благосиљам зему ову
И зато сејем зрневље ово!
Зрно по зрно
Семе словенско.

У прозним врстама код средњошколаца доминирају алегоријска прича, есеј и реферат, а у ретким приликама срећемо и новинску репортажу.

Овде ће посебну пажњу заслужити реферат као облик репродуктивног текста који почива на тесној вези са оригиналним текстом. Треба, међутим, рећи да реферат због свог задатка да представи основне тематске елементе оригиналног текста, спада у првом реду у репродуктивне текстове, али је исто тако близак и групи продуктивних текстова. Он је у суштини на самој граници између репродуктивних и продуктивних текстова. Обе ове групе текстова имају везе са оригиналним текстом, односно, изворником, али је та веза различита. За репродуктивне текстове оригинални текст је предмет преправљања (допуњавање, измењивање) и он има сасвим мало од садржајног плана основног текста. На пример, у тексту који настаје

(реферат), тема се само укратко препричава. Нови текст не говори о основном тексту, већ у његово име. Ту је предмет разговора исто оно што је предмет разговора у основном тексту, али на другачији начин уз укључивање другачијег знања и другачијег искуства.

Супротно овим текстовима су интерпретативни састави који не казују исто што и текст с којим су у вези, а говоре о њему. За њих је предмет разговора сам тај текст. Реферат своју садржину може да усмери и на специфичан круг реципијената, односно, само на оне којима је изворник познат. Карактеристично је да се ови текстови не могу да посматрају као самостална и потпуно аутономна творевина. Најтачније је да се они могу представити као два круга, који се у једном делу своје површине преклапају. Као пример узећемо текст ученице трећег разреда Гимназије Дракче Миловановић из Алексинца из маја 2004. године.

Први доживљај *Корена* Добрице Ћосића

Прочитала сам да су још људи мисирске цивилизације (старије од грчке) говорили: „Ви сте, Хелени, вечита деца, а старог Хелена уопште и нема... душе су вам свима младе“. И ово још: "Грчко позориште је једна од најчудеснијих појава у историји човечанства.“

И мислим: позориште јесте дивно чудо. А глумци, та вечита деца младог духа, увек спремни на игру и изазов. И ми, гледаоци, увек смо спремни да души пустимо да лута, да се са ликовима на сцени поистоветимо, да уђемо у тај свет чаролије и лепоте.

Као и стари Грци, и данашњи сценски уметници су загледани у човека и његове проблеме, више него што се сваки човек загледа у себе и људе око себе.

Зато смо се, више него ичем у скорије време, обрадовали, ми гледаоци из Алексинца, позоришним представама с којима нам је Крушевачко позориште дошло у госте. После (изванредне) „Проклете авлије“ у режији Небојше Брадића, драматурга, znalца овог посла, дошли су нам и Ћосићеви „Корени“.

Брадић – драматург, редитељ, сценограф. Ивана Јевтовић – костими. Музику у стилизованом етно звуку проистеклом из вишегласја хора „Колегиум музикум“ и „Гудача Светог Ћорђа „ из Београда, компоновао Зоран Ерић. Не смемо заборавити ни лектора, Милоша Петровића,

драматурга, Мишу Јеремића, шминкера, Ниаза Мемиша. А за ликовност целе представе заслужан је Љубисав Милуновић.

И опет, и на првом месту, глумци. Издвојила бих Ненада Јездића. У улози Ђорђа Катића - „моторна снага“ представе. У завршној сцени приче о Катићима он до сржи потреса гледаоце.

А Катићи живе у традицији и трагици. Уз очуван дух и основну идеју изворног текста, у представи се традиција руши и изнова ствара; прича о Катићима, на које се, с једне стране обрушавају и историја и ратови и политика, а с друге стране их погађа унутрашњи расцеп на нивоу односа између оца и синова, браће, мушкараца и жене, тече уверљиво и сугестивно.

А уз Јездића причају и Биљана Николић (наша Алексинчанка) у улози Симке, најјача у сцени умирања, и Небојша Вранић у улози Толе Дачића.

А Милија Вуковић, играјући Аћима Катића, својом специфичном, племенитом глумачком бојом изнео је сложен и комплексан лик моћног политичара и породичног тиранина, инсистирајући на болу и мраку тог лика.

Мада смо сви очекивали од једног глумачког имена, Катарине Жутић, више, она се, у улози Милене Катић, није снашла; оставила је утисак недоречености и празнине на сцени. За нијансу само био је сложенији Павле Пекић у улози Вукашина Катића.

Но, све на страну, ко ће боље привући пажњу гледалаца него речи аутора дела, у овом случају Добрице Ћосића, који је у „Визији романа“ написао: „Мучећи се и замуцкујући ја гласно размишљам и јавно се узбуђујем код пар мотива људских судбина око Морава. У својој визији успостављам само неке континуитете између моје генерације и генерације наших очева. Кајем се што сам пристао да се књига крсти тако крупним насловом Корени. Шта могу када ме узбуђује човекова страст да траје и надживи своју смрт, да се продужи и против богова, морала и свих немоћи (...) Ја сам се замислио ко су и какви су ти што су нас родили. Чија је све то крв у нашим жилама. И зашто смо се ми тако нагло и снажно одrekli идеала и визија очева и дедова, па сасвим другачије замишљамо срећу и другачије се боримо за њу...?“

(Миљана Јовановић, III Гимназија „Дракче Миловановић“ Алексинац
Трећа награда)

Када се проблемска настава испрофилисала као посебан и захтеван наставни процес, неминовно је било да расправљање постане примарни вид ученичког усменог и писаног изражавања. Расправа тражи да ученик ангажује све своје интелектуалне способности, односно, да своје мишљење и став поткрепљује чињеницама из текста о коме се расправља, као и чињеницама које постоје у одговарајућој литератури, у којој се конкретни текст критички сагледава.

У расправи која треба да буде вођена аргументима често мора да се умеша и наставник у циљу усмеравања наставе, упућивањем на критичку литературу којом се учесници расправе током припреме могу користити.

Тему за расправу ученици могу наћи и у различитим оценама критике о једном истом делу. Ученици треба да докажу исправност суда за који су се одлучили.

Расправу треба посебно неговати у школи као веома захтеван вид ученичког изражавања. Расправе се пишу полетно, у емотивно-интелектуалном надметању са заступницима другачијих ставова.

У расправи треба да је присутна ученичка емоција коју су они доживели при читању одређеног дела. Доживљај читалаца обогаћује се рађањем нових асоцијација које су повезане са мотивима из сопственог искуства и све то решава енигму проблема који имамо, односно, утиче да се разложно одредимо за став који у расправи треба да докажемо.

За добру расправу је важно да се прво представимо као читаоци који имају потребну читалачку пажњу, за фине и осећајне идеје о књижевним ликовима, о њиховој емоционалности и индивидуалности.

Друго: потребно је да ученици поседују знање које могу да прошире и утемеље своје мисли.

У припреми ученика за писање расправе о овоме се мало води рачуна, па се догађа да се ученици ослањају на туђе мишљење које олако прихватају и присвајају, знајући да се тако не излажу ризику да пишу погрешно.

Расправа се композицијски састоји од **увода, излагања и закључка.**

Увод

У уводу се налази теза која ће се у даљем писању развијати. Не треба почети мислима неког познатог аутора, зато што увод треба да буде склоп од самостално написаних реченица. Он има неколико важних функција:

Треба да даје представу о томе шта тема обухвата и које све теме захвата;

треба да има однос са логичном следбеношћу и стабилношћу композиције;

одговарајући увод је предуслов да расправа буде логички следбена, па су и прелази са једног на други проблем увек разложни.

Истовремено, онај који пише расправу навикава се да мисли на композицију свог писменог рада.

Такав начин за писање увода је посебно користан за ученике са хаотичним мислима и са немогућношћу концентрације. Али треба знати да се све то не ради да би се шаблонизирало мишљење. Увод је усаглашавање теме са личношћу онога који пише, са његовим стилем и начином размишљања. Зато на почетку не треба писати јаке изразе који имају за циљ да постигну брз ефекат.

Добро одабране мисли повезане са историјском епохом, са мислима других аутора о писцу и делу, као и лични однос према делу који је предмет расправе треба да гарантују сазнајно и стилско јединство овог облика писаног изражавања.

Често се дешава да је увод есејистички, лиричан, уздигнут, а да је разрада описно-коментаторска.

Разрада

Разрада је основни део расправе и по својој суштини је систем за доказивање теме. Многи ученици немају осећај за праву меру када треба да представе своје мисли и да као доказ за њих користе елементе књижевног дела. Тако се најчешће иде у крајност – или нема додира са делом, или се

дело препричава. Ако ученици памте само догађаје, онда то неминовно води у препричавање, а не и у анализу дела.

За тумачење је потребно познавати детаље, описе, слике природе и њихову улогу, реплике ликова, њихову психичку мотивисаност, итд. Успех при анализи неког дела зависи и од тога на који је начин дело прочитано. Писање расправе је заправо откривање начина на који је прочитан уметнички текст. Они који то не схвате, ослањају се само на књижевну критику и из ње црпу знања о делу.

Током увежбывавања једноставних облика писаног изражавања, ученици се припремају да у расправи покажу своју индивидуалност.

Закључак

Завршни елемент структуре расправе је закључак.

Закључак има неколико основних функција:

Уопштавање у виду синтезе основне мисли која је откривена у разрази;

доноси оцену размотреног проблема у литерарном делу;

открива перспективу проблема осмишљавајући везу са традицијом и новинама;

приказује присуство дела у културном животу нације.

Када се на овај начин постави структура закључка, онда се показује способност онога ко пише да преноси проблем класичног дела у свој савремени живот уочавајући његове пројекције у свету који га окружује.

Способност писања расправе се дуго изграђује код ученика. Кључна је мисао у постављању композиције расправе да се расправа организује увек тако да посматрањем једног проблема откривамо следећи. Начином како гради композицију наставе, ученик представља себе и свој начин размишљања, свој темперамент, своја знања, али и своју речитост и разговетност.

ПОРОДИЧНА МОБИЛНА МРЕЖА

Позна јесен живота лагано је ушетала у живот мога деде (по маминој линији) и деде и бабе (по татиној линији). Заглављени у провинцији, на две стране света и релативно далеко од вољене деце и унука, стално јадикую да нас виде и чују. Та „релативна даљина“ се лако повећа када ми (мама, тата и ја) треба да одемо до једних или других, а нормално јако скрати када они треба да „скокну“ до нас. У свему томе нема ничег лошег. Они желе да живе тамо, али би волели да су стално са нама.

Док они имају доста слободног времена, ми смо углавном притиснути обавезама. Мама и тата раде, мало по дану, помало по ноћи, мало на једно место, мало на друго, ја идем у редовну школу и више „необавезних“ школа, што родитељима опет ствара додатне и необавезне обавезе да ме одвезу, да ме довезу из школа и тако редом. Моје ваннаставне активности су посебна прича и њих уденемо ту негде између.

Тако растрзани досадном свакодневицом, ради бољег увида у потребе наших старих, закључили смо да је неопходно да се повежемо мобилном мрежом. Нећу да кажем да се код куће појавио вишак мобилних апарата, и да то није утицало на одлуку. Ни цена половних мобилних уређаја није била од утицаја, јер их је глупо продавати по безвезној цени, кад су својевремено купљени по знатно вишој. Закључак је био јасан, дедама и баби су мобилни неопходни! Фиксним телефоном и тако обаве месечно десет, а понекад богами и петнаестак разговора.

Како не би испало да ми сада њима ту нешто намећемо, да хоћемо да их контролишемо и не дај боже стављамо на трошак, јер су разговори јако скупи, права прилика за испоруку мобилног апарата био је рођендан. Предаш га као поклон и ставиш их пред свршен чин. За седамдесет и неки рођендан моме деди (по маминој линији) ја упакујем један, истина полован мобилни апарат, у нову кутију и закитим машиницом. Јесте полован, али шта му фали, као нов, има и пуњач, батерија држи два, два и по дана. Овако је и велики, скоро као слушалица фиксног телефона (да не уочи разлику у току разговора!), а и бојимо се, изгубиће га ако буде мањи. Уз телефон неке ситнице (које нису биле половне), и право код деде на рођендан.

Наше појављивање на вратима је збунило деду, јер је нормално заборавио да му је рођендан! Страшно. Ја идем прва и поносно носим поклон који сам сама упакovala, дајем га деди и честитам му рођендан, што њега нормално разгали, остави поклоне на страну и кренемо да ћаскамо. Као сваког просечног слављеника, након сат времена га подсетимо да није пристојно да се не отворе поклони. Отвори он један поклон, отвори други,

али онај главни не отвара, мисли човек није за њега?! Ко је њему доносио тако упаковане поклоне? Напокон смо га убедили да отвори и последњу кутију, он извади мобилни апарат и каже:

„Баш лепо, а одакле сте знали да ми се покварио даљински за телевизор?“ Нормално, следи објашњење да је то мобилни апарат.

„Јесте, ви само купујете нове телефоне, трошите паре, нема да штедите!, каже деда.

„Али то је мобилни за тебе.“

„Не, мени то не треба, то је скупо, то није здраво, зрачи, читао сам ја.“

Нормално, након дужег периода убеђивања о предностима, потреби, чак неопходности овог уређаја за једног човека његових година, уређај је задржан, уредно спакован у кутију, стављен у витрину и што даље од пуњача, јер вероватно самим пуњењем батерије, он „једе паре“. Тако смо се ми и надаље чули фиксном телефонијом, док комшији није искрснуо проблем који је мој тата требало да реши, те је телефон нагло стављен у употребу и од тада се редовно користи углавном из тих разлога.

Што се тиче татиних родитеља, поучени претходним искуством, били смо уздржани у даривању мобилног телефона. Тај став се брзо изменио, када је као и обично, бака „наишла случајно“ и док смо причали, сети се она да пита како је прошао пријатељев рођендан. Још нисмо ни испричали шта се десило, кад она:

„Тако, њему мобилни, а за нас нема. Баш причам са деком да нам је неопходан, да се чујемо са вама (психолошка пауза уз уметнути приговор), кад се тако ретко виђамо.“

Једна неопходност обично за собом повуче другу, те је мајци постао неопходан други мобилни, а богами и мени не би шкодио нов, а и тата је непосредно пре тога, због исте неопходности заменио свој мобилни. Тако смо створили неопходни број мобилних уређаја које смо уредно са картицама и пристојним кредитима распоредили у породици.

И шта да вам кажем, ми смо сада једна мобилна породица. То што је „екранче“ нешто много мало, не видим ко ме зове (као да је то битно, важно је да те неко зове), ситне ове типке, никако да погодим број, све два откуцам, погрешног добијем, нема везе. Битно је да смо ми стално на дохват руке (као мобилни уређај).

Питам се, како ли су живели све ове године без мобилне мреже“

(Анђела Игић, VII, ОШ Цар Константин, Ниш)

Ако се расправа пише поводом неког књижевног дела, што је у школској пракси редован случај, треба констатовати да су за писање овакве расправе потребне две ствари: прво је да ученик треба да се покаже као читалац који има осећај за фине и осећајне идеје о књижевним ликовима, емоционалност и индивидуалност и друго, да има знање којим може да прошири своје мисли, да овлада формом исказа, да верује у себе и своју способност за писање.

Ученик у оваквом саставу треба да покаже сопствену способност да пренесе проблеме књижевног дела у свој савремени живот, тражећи адекватне пројекције у свету који га окружује, показујући притом и сопствену осећајност.

Таква структура литерарно-научног састава показује да је композиција од битног значаја за његов настанак. У пракси се, међутим, суочавамо са појавом да је композиција углавном потцењена од стране ученика. Имамо појаву да свако на свој начин организује своја расуђивања (у складу са могућностима). Способност грађења добре композиције не долази сама од себе, она треба да се формира и то са пуно труда. Корисно је, стога, да ученици читају есеје наших критичара у којима се не обраћа пажња само на садржај, већ и на то како је он организован.

Онај који пише треба да се навикава да мисли на композицију свог писаног рада. Такав начин је посебно користан за ученике са хаотичним мислима, са немогућношћу концентрације. То се, наравно, не ради да би се шаблонизирало мишљење, а уосталом, то и није могуће код сваке теме.

Добро одабране мисли повезане са историјском епохом, са мислима других аутора о одређеном делу, лични учеников став према прочитаном делу и друго, треба да гарантују добру композицију, али и стилско јединство састава.

Многи ученици немају осећај за праву меру када треба да представе своје мисли. Зато се иде у крајност – или нема додира са делом о коме пишу, или се дело препричава. Ако ученик памти само догађаје, онда може да успешно преприча дело, али не и да га анализира. За тумачење је потребно познавати детаље, описе, природне слике и њихову улогу, реплике ликова, психолошку мотивисаност и сл. Зато је потребно радити са планом који треба да садржи идеју о композицији састава. Тако ће се избећи хаос, смириће се

мисли, ученици ће се ослободити напрезања и стећи поузданост да уверљивије и дубље размотре одређене проблеме. Начин на који граде композицију, ученици представљају себе и свој начин размишљања.

У оквиру *Дана децје поезије и ставралаштва Гордана Брајовић* често се истицао Горданин новинарски профил са особитим даром да пише репортажу. То је утицало да се међу учесницима појаве и аутори који су на конкурс манифестације слали новинску репортажу.

Репортажа

Репортажа је публицистички жанр, али је драгоцен у вежбању ученичког писаног изражавања због тога што омогућава ученику да опише виђено и доживљено, односно, да што пластичније представи неку конкретну животну ситуацију. Такво умеће се, наравно, постиже истрајним вежбањем. Репортажа увек говори о аутентичном доживљају, она подразумева присуство аутора на месту догађаја који описује, а могуће и његово лично учешће у томе.

Репортажа делује на читаоце својом непосредношћу која се постиже описивањем упечатљивих појединости и том приликом се догађа да се публицистички стил мења у књижевно-уметнички.

Значајно је у овом смислу упућивање Павла Илића у писању репортаже: „При приказивању догађаја и појава у репортажама, ученике у току вежбања треба подстицати да избегавају конвенционални и стереотипни начин изражавања, од чега иначе пате неке друге врсте састава које су данас често у примени (посебно извештаји и реферати).

На то их можемо подстицати упућивањем да репортажу започну, рецимо, од најузбудљивијег места да изазову (у складу са ситуацијом коју приказују) комична, тужна, озбиљна, ведрa... расположења код читалаца, да настоје да им репортажа буде што уверљивија, да има ефектан завршетак, да

се у њој помињу значајни људи, дела људског ума и руку, занимљива места и догађаји.³⁶

За пример добре ђачке репортаже узећемо рад Данијела Лазића, ученика првог разреда средње школе.

ЂАВОЉА ВАРОШ – ЧУДО ПРИРОДЕ

При крају августа, када лето у последњем уздисају оставља топао дах, пут ме је довео до најприступачнијих делова Радан планине. То, уствари, и није пут већ стаза која посетиоца уводи у простор у којем се вечност троши у малом. Од призора застаје дах. Јединствена варош изванредног положаја има душу живог бића, чар буђења, значај постојања. Пред њом нестају све приче о демонима и сећање на могући страх, а остају мир, слутња вечности, бескрај...

И док мрак господари овом долином, дубоко усеченом у падине Радана, обасјаним млечним путем какав се само овде може видети, стубови спечене земље стреме ка висинама. Слика предела постаје неодољиво и неупоредиво најлепши приказ који засењује хармонијом боја и облика. Двеста два стуба, ако их је неко баш прецизно избројао, личи на чудесну грађевину залуталу у времену. Преплићу се легенде, смењују се са стварношћу...

Начас весели светови додирују пламтеће небеско пространство изазивајући опуштање, занос и дивљење које се речима не може описати. Изгледа као да је четкица неког чувеног мајстора слике прошетала овим крајем стварајући уметничко дело. Посматрам те камене пирамиде...

Црте на њима, наизглед без икаквог реда, из даљине добијају одређен изглед. Нешто језиво али и жалосно зрачи из њих. Унутрашњи јецаји који живе у сваком од нас овде бивају ослобођени ланаца и одзвањају гласно као да их стварају крила сокола што се гнезде на истоименом вису.

А онда, горостаси на стрмим брдима постају окамењени ђаволи који грабе ка свом извору Ђавоље воде. Та чудно обојена течност као да ноћу тече брже саплићући се о стене док се њене капи сребрне као крљушти рибе разлећу у хиљаду праваца образујући паучинасту лепезу. А тамо горе окомите стене миловане ветром луталицом компонују најчуднију ноћну мелодију која језиво одзвања. Кажу да је то музика окамењених сватова.

³⁶ Др Павле Илић, *Од слова до есеја*, Свјетлост-ООУР, Завод за уџбенике и наставна средства, Сарајево 1983, стр. 59

А када зора заруди и први зраци сунца разастру своју раскош, ђавоља варош постаје оно што јесте, скуп фигура окружених брдима ушушканих у камену котлину са чијих обронака вири дрвеће. И док издише лето на обронцима Радана, док лишће пребројава преостале дане живота, ја сабирам утиске. Записани су у сећању јер знам не пакују се у кофере и не могу се понети сви ти блистави тренуци, али се може сачувати гласна тишина Ђавоље вароши. Тако је то у животу, само у најдубљој тишини чују се најјаснији звуци. И памте!

(Данијел Лазић, I-3, Економска школа Сврљиг)

Средњошколско литерарно стваралаштво одликује и повремени искорак у драмски облик. Оваквих радова је на конкурс Меморијала било мање од осталих, али су они добри показатељи да у овој узрасној категорији има интересовања и основног знања о драмском профилисању ликова и драмском моделу вођења радње. Како је најчешће реч о једночинкама драмска радња сведена је на брзо сучељавање ликова и њихов сукоб који води ка кулминацији драмске приче. После тога се нагло иде у расплет без перипетијских слика, односно, одлажућих сцена које на неки начин ретардирају драмску радњу.

У оваквим искушењима својих пера, ученици средњих школа показују умешност у стварању драмског лика који своју пуноћу постиже оним што чини и оним што говори. То су елементи портрета и они треба да се доведу у драмско јединство са физичким и психичким особеностима лика. Најбољи пример за ову врсту ученичког писаног стваралаштва је драма *Изида и Озирис*, објављена у једанаестом зборнику *Дана дечије поезије и стваралаштва Гордана Брајовић*.

ИЗИДА И ОЗИРИС

(прича о ковчегу по мери краља)

ЛИЦА:

ОЗИРИС - краљ Египта

ИЗИДА - његова жена

СЕТ - брат близанац Озирисов, Изидин бивши муж
НЕФТИСА - сестра Озирисова и Сетова
ХОРУС - сазнаће се касније

Неколико војника и слугу
Догађа се на египатском двору, некада давно:

Сцена прва

(Једна од дворана египатске краљевске паларе. Краљ Озирис и краљица Изиди, са нестрпљењем ишчекују краљевог брата.)

ОЗИРИС: Мој брат само што није стигао.

ИЗИДА: Шта ћеш му рећи, Озирисе?

ОЗИРИС: А ти, Изиди? Шта ћеш му ти рећи? Ти си му била жена.

ИЗИДА: Тачно. Била. А ти си му још увек брат.

ОЗИРИС: Биће ово наш први сусрет од како сам ја краљ Египта.

ИЗИДА: Не брини. Сет можда и није више љут на нас.

ОЗИРИС: Можда никада није ни био.

(Нефтиса гледа кроз прозор.)

ИЗИДА: То ћемо управо сазнати. Стиже.

ОЗИРИС: Сам?

ИЗИДА:

Са пратњом. Носе ковчег.

(Озирис приђе Нефтиси.)

ОЗИРИС: Да, заиста. Традиционалан поклон двору. Чин најдубљег поштовања.

ИЗИДА: Нефтиса ће га дочекати... (Изиди чврсто загрли Озириса.) Тако се плашим, Озирисе. Имам неке црне слутње.

ОЗИРИС: Немаш чега да се плашиш, драга. Ти си краљица Египта, ти си у свом двору. Сет је дужан да ти укаже најдубље поштовање, ма шта он заиста осећао.

(Улази Нефтиса.)

НЕФТИСА: Озирисе, Озирисе, брат ти је стигао. Донео је прелеп ковчег. Никада нешто тако ниси видео, сви дворани му се диве.

ОЗИРИС: Је ли то поклон теби, сестро?

(Улази Сет са пратњом.)

СЕТ: То је поклон ономе коме буде пристајао. За кога није превелик ни сувише мали.

ОЗИРИС:

Сете.

СЕТ: Брате мој, дозволи да те загрлим. (Сет грли Озириса, а затим се поклони Изиди)... Краљице.

НЕФТИСА: Хајдемо, Изиде, зар не желиш да пробаш ковчег?

(Нефтиса и Изиде одлазе.)

ОЗИРИС: Мислио сам...

СЕТ: Мислио си да сам љут на вас.

ОЗИРИС: Да.

СЕТ: Не, драги брате. Воља богова је била да Изиде и ти владате краљевином, а ја се тој вољи покоравам. Изиде је срећнија крај тебе, срећнија је као краљица Египта.

ОЗИРИС: Зашто нас ниси раније посетио?

СЕТ: Ти и ја смо близанци и имамо једнако право на круну. Да нисам отишао или пак да сам долазио чешће, можда би се осећао угроженим. Свима је мој положај деловао заверенички.

ОЗИРИС: Не и мени.

СЕТ: То не знаш, брате, јер ја ипак нисам био ту.

ОЗИРИС: Добро ако је тако, а може ли сада краљ да погледа поклон и проба да ли му приличи.

СЕТ: Круна ти може бити сметња.

ОЗИРИС: Ја ћу се пресвући, а круну ћеш ми ти причувати.

(Озирис долази до својих одаја.)

СЕТ: Пођите за краљем и пратите га. Када легне у ковчег, затворите га, залијте оловом и баците у Нил. Да ли је ово било јасно?

(Сет баци пратиоцима врећу златника.)

ПРВИ ПРАТИЛАЦ: Јесте, господару.

ДРУГИ ПРАТИЛАЦ: Биће онако како ти заповедаш.

(Озирис се враћа у краљевској одори.)

ОЗИРИС: Ред је да краљ проба ковчег у краљевским хаљинама, када већ круна смета. Причувај ми круну, брате.

СЕТ: Врло радо.

(Улази Изида.)

ИЗИДА: Ковчег је предиван, али и Нефтиси и мени је превелик.

ОЗИРИС:

Значи, мораћу и ја да га пробам.

ИЗИДА: Изгледа да је Сет желео и да његовом брату припадне поклон.

ОЗИРИС: То ћемо тек да видимо,

(Озирис одлази, Сет и Изида ћуте. Сет ставља круну на главу.)

ИЗИДА: Шта то радиш?

СЕТ: Изгледа да ће ми бити велика? Требало би је сузити.

ИЗИДА: Скидај круну са главе! Како се усуђујеш и да помислиш да ти може припадати!

СЕТ: Када ми је брат отео жену, ја га нисам питао: Како се усуђујеш, Озирисе, и да помислиш да ти Изида може припадати?

ИЗИДА: То је била воља богова...

СЕТ: Воља богова је да ја будем краљ!!!

(У дворану утрчи преплашена Нефтиса.)

НЕФТИСА: Злочин!

ИЗИДА: Шта се догодило, говори!

НЕФТИСА:

Краљ леже у ковчег који му беше потаман, а Сетове слуге затворише, залише отровом и бацише у Нил!

СЕТ: И тако Сет постаде краљ! Ха, ха, ха...

СЦЕНА ДРУГА

(Иста дворана. Оронула. Двадесет година старији Сет седи на трону, дрема. На глави му круна. Улази слуга.)

СЛУГА: Господару, један младић жели да вас види.

СЕТ: Мене?

СЛУГА: Донео је на поклон предиван ковчег за вас.

СЕТ: израз најдубљег поштовања? Од како сам краљ ево већ двадесет година ме нико није назвао краљем, а сад одједном... пусти га нека уђе.

(Слуга излази.)

СЕТ (сам за себе): Само побуне и незадовољства... марва која неће да слуша, неће да ради, марва која је увек гладна и која не поштује свога краља...

(Улази Хорус, осамнаестогодишњи младић. Дубоко се наклони краљу.)

ХОРУС: Ваше височанство.

СЕТ: Чији си ти, младићу?

ХОРУС: Син умалог из мртвих.

СЕТ: Умалог из мртвих? Ха, ха, ма шта ми наприча?

ХОРУС: Мога оца уби брат, а тело му однесе река. Ни гроб му се није знао. Мајка га је тражила свуда по свету, док није нашла његов ковчег у Библосу у Феникији. Вратила га је у Египат, али га је његов зли брат пронашао и исекао тело мога оца на четрнаест делова, које разбаца по пољу. Када их је мајка пажљиво скупила, замолила је Анубиса, бога мртвих, да поново састави тело њеног мужа. Анубис споји тело умотавши га у завоје, а мајци богови дадоше чаробну моћ и њен муж устаде из мртвих. Ту ноћ су отац и мајка зачели мене... стриче.

СЕТ: шта?

ХОРУС: Чуо си ме добро, Сете. Ја сам Хорус, син Изиде и Озириса, долазим по освету и круну.

СЕТ: Ковчег!

ХОРУС: Да. Баш тај ковчег. Видећеш га убрзо. Правио си га за свог брата близанца по својој мери. Иди сад, лези у њега, биће ти потаман, а круну ћу ти ја, врло радо, причувати...

СЕТ: Ако је таква воља богова...

(Сет скида круну, даје је Хорусу и излази са сцене. За њим и двојица Хорусових пратилаца испасујући мачеве. Сет пар тренутака остане загладан у круну, мало затим се враћају војници са окрвављеним оружјем.)

ПРВИ ВОЈНИК: Господару, готово је са краљем.

ХОРУС: Положите га у ковчег, залите га оловом и баците у Нил, а потом ми позовите драгуљара. Ова круна ће ми бити мала.

Завеса.

(Александар Лопушина, Земунска гимназија, Земун)

Посебан сегмент литерарног стваралаштва ученика у овој књижевној манифестацији представљају песме које су учесници конкурса посветили Гордани Брајовић. Већ у Зборнику са *Првог југословенског књижевног сусрета Моморијал Гордане Брајовић '97* објављено је неколико песама посвећених Гордани. Прави лирски медаљон под насловом *Сунце си била* посветила је поетеси Наташа Фуртула, ученица шестог разреда.

Сунце си била

Хоћу да Ти лице умијем у роси,
да Те пробудим цвркутом птица,
да Ти звезде замрсим у коси,
да Те подигнем небу без граница.

Хоћу да Те пробудим златним сунцем,
зато што си сама сунце била,
Твоје је перо летело врхунцем,
међ својима си најгордија вила.

Занимљиво је да је аутор ове песме, иако ученик шестог разреда, добар познавалац песничког дела Гордане Брајовић. Стих с краја песме који говори о Горданиној вилинској гордости међу песницима потврдио је у свом есеју о Гордани Брајовић и њен угледни пријатељ Драган Лукић, један од репрезентних песника за децу у другој половини 20. века.

„Гордана Брајовић је ушла у књижевност не као песник, не као готова песма – она је као личност била песма, као личност је била књижевник, и све што је написала било је књижевно, било је песма, прича, роман...

То је жена која је треперила заједно са оним што доживи, што види, што примети стопалом, руком, очима. Верујте ми да је личила на вилу, она је била једна вила међу нама људима реалистима.“³⁷

Већ друге године Меморијала стигло је много песама посвећених Гордани. На првом Меморијалу представљено је целокупно дело Гордане Брајовић, а појавила су се и поновљена издања већине њених књижевних наслова. Све је то утицало да се дечје импресије изазване реалним чињеницама лако преселе у песнички свет, односно, у метафорично изговорену истину. Такву песму под насловом *Поетеса* написала је Александра Павловић, тада ученица првог разреда гимназије.

Поетеса

Поклонила ми своје велико срце,
у које је Индија стала,
Ану Мораву и минђуше од трешања,
путеве од снова.
Руменило зоре, свитања плава
и зелену траву завичаја.

³⁷ Зборник са Првог југословенског књижевног сусрета Меморијал Гордане Брајовић '97, Алексинац-Сокобања 1997, стр. 54.

И ко зна шта би ми још дала
да није тако рано отпутовала.
У незаборав отишла Гордана,
Утихла песма.
Од туге у завичају
осушила се трешња.

У десетој години Меморијала који је у међувремену преименован у *Дани дечије поезије и стваралаштва* доминира песма *Гордани* коју је написао Никола Спалевић, ученик првог разреда гимназије у Смедереву.

Гордана

Беше јутро и она у њему,
испод којег кишобрана се крије
песникиња, чије стихове
радо наша мисао пије.

Кишно јутро, кишобрани шетају,
нема драгог корака, смеха,
али стихови нас сретају.

Дани се њени већ десети пут броје,
лепо је бити у овом граду
под кишобраном за двоје.

Другачији приступ Горданиној песничкој појави имала је Невена Стошић као ученица осмог разреда у својој песми

Моја другарица

Моја другарица (по песми)
У песму ми неће.
Донесем птице, донесем цвеће.
А она неће.

Изводи ми ту керефеке и
Само смишља разлоге неке,
Као: Идем у Индију, па кад се вратим
Можда у твоју песму свратим.

Нуди ми кишобран за двоје
Да је не ставим у песме своје.

Кажем јој: Не бој се! Дођи у мој стих,
Нећеш бити сама, биће ту и других!

Биће чича Роман
(што у торби носи сан)
Џозефина-балерина (она слатка цура фина).
Довешћу и Филипа, ако треба,
Мало оног љубичастог неба,
Патуљка Туљка, Снежану Жану,
Ти само пређи на ову страну!

А Гордана у песму неће, па неће.
Узалуд птице, узалуд цвеће.

Невена Стошић, VIII-1 ОШ Георги Стојков Раковски
Бања Лука (2006)

Због великог значаја које има дело Гордане Брајовић у нашој књижевности, овај фестивал је изнедрио велики број младих а сада већ и делом афирмисаних песника.

Засигурно је да ови сусрети не би имали овакав значај и одјек да не носе име Гордане Брајовић, јединствене појаве у нашој поезији за децу.

Због ње се и одржава фестивал у Алексинцу, у априлу сваке године и тога дана су наши најмлађи песници најзначајнији ствараоци наше књижевности.

Књижевни сусрети *Дани децје поезије и стваралаштва Гордана Брајовић* у Алексинцу за четрнаест година континуираног трајања одиграли су важну улогу у популаризацији књижевног стваралаштва младих и то путем њихових непосредних сусрета у време ове манифестације, како у Алексинцу, тако у Суботинцу, родном селу Гордане Брајовић.

Приликом ове манифестације деца ствараоци читају своје награђене и похваљене радове својим вршњацима, али и пред познатим и признатим песницима за децу.

У првим годинама ове манифестације песници су обилазили скоро све школе у општини Алексинац, где су држали јавни литерарни час. Тако се догађало да је у појединим школама то био први сусрет деце и писаца за децу.

У Основној школи *Свети Сава* у Суботинцу, недалеко од родне куће Гордане Брајовић током ове манифестације приређиван је сусрет песника за децу и ђака ове школе. Приликом тог сусрета чланови литерарне секције из ове школе имају своје литерарно представљање угледним гостима. На крају литерарног часа, неко од присутних песника евоцира успомене на своје детињство, на своје школовање и на своје прве песничке покушаје.

Овакви сусрети су веома охрабрујући за децу ствараоце и веома подстицајни за оне који се устручавају да литерарно искажу своје немире, хтења, очекивања.

За четрнаест година трајања сумарна оцена ових књижевних сусрета је веома висока. Појавило се четрнаест песничких зборника са награђеним и похваљеним радовима ученика у скоро свим песничким жанровима. Неколико од тих често награђиваних ученика стекло је у међувремену препознатљив и угледан песнички реноме. Такав пример је Бањалучанка

Невена Стошић. Она је до сада, под налетом пробуђене воље и талента, објавила неколико песничких књига. Велики је број и других младих стваралаца који се годинама појављују на овом фестивалу. Они су одрастали и као песника себе формирали на овом фестивалу. Неки су се појављивали само једном. Неки повремено, с великим обећањем да ће се њихово литерарно умеће развијати до препознатљивих димензија.

10.6 Дечји књижевни листови као медији за литерарно стваралаштво деце

Другарче – лист за децу на бугарском језику

У циљу откривања бројних могућности које доприносе мотивацијском покретању литерарног стваралаштва ученика, направимо кратак преглед дечјег листа *Другарче*, који на бугарском језику излази двонедељно у Нишу, почев од 1962. године. За наше истраживање драгоцено је искуство овог дечјег листа који окупља децу ствараоце из бугарске мањине која живи у Србији и која у циљу неговања своје културне традиције издаје ову публикацију за децу у континуитету од већ педесет година.

Књижевност бугарске националности у Србији почиње да се појављује од завршетка Другог светског рата. То је била југословенска социјалистичка идеја „да се у заједници равноправних народа и народности почне да ствара и књижевност бугарске народности као неодвојиви део заједничке југословенске културне ризнице“³⁸.

Први број листа за децу *Другарче* појавио се 10. фебруара 1962. године. Први одговорни уредник листа био је Миле Николов. Од првог броја до данас *Другарче* је гласило за све оне који почињу да стварају литературу на свом

³⁸ Денко Рангелов, *Књижевност бугарске народности у Југославији*, Весела свеска, година XXXIII, бр. 14, Сарајево, 15. 3. 1986. (Данас бугарска народност у Србији има Новинско-издавачку радну организацију „Братство“ са седиштем у Нишу. У оквиру ове издавачке куће излази недељни информативни лист „Братство“, затим петнаестодневно дечји лист „Другарче“, као и двомесечни часопис за књижевност, науку и уметност „Мост“.)

матерњем – бугарском језику, а такође је и медијски простор за све већ познате ствараоце бугарске националности, али се међу сарадницима јављају и аутори који пишу на српском језику и који се у преводу налазе на страницама *Другарчета*.

У почетној профилацији рубрика значајно место у листу дато је рубрици *Из наше школе*, у којој су објављиване не само информације о школским активностима ученика, већ и портрети талентованих ученика у разним наставним областима, као и портрети наставника, репортаже о ђацима-пешацима, једном речју, рубрика је постала огледало школе, односно, хроника разноврсних делатности основношколаца бугарске националности.

Другарче окупља ученике који уче свој матерњи језик и који у писању откривају његову лепоту. За такве ученике отворена је рубрика *Први кораци*, у оквиру које ученици објављују своје оригиналне радове, као што су приче, песме, репортаже, илустрације и друго, у укупном броју око две стотине сарадника годишње.

Сарадници у настанку сваког броја овог дечјег листа су поред деце и истакнути песници, писци, педагози и илустратори. Сви су они допринели да овај дечји лист данас буде значајна културна и естетска чињеница у култури бугарске мањине у Србији. Основни принцип у грађењу дечјег листа *Другарче*, у свим његовим досадашњим редакцијама, био је „да дете треба да се уважава и да свако ко ради са децом и за децу, треба и сам помало да буде дете“³⁹.

У првом броју листа (10. 2. 1962. године) на првој страни објављено је редакцијско обраћање читаоцима под насловом *Думата на Другарче* у коме је исказана основна идеја листа, његов програм и његов профил:

„Први број листа *Другарче* жури да стигне до краја другог полугођа, да вам донесе радост и да помогне ученицима основних школа при постизању бољег успеха... *Другарче* нуди сваком детету лепе приче и стихове који ће допунити оно што је обавезно у вашим читанкама на бугарском језику. Значајно место ће припасти и многим награђеним радовима аутора који су за живота објавили већи број текстова и који нуде нову наду човечанству.

³⁹ Из разговора са Денком Рангеловим, главним и одговорним листом *Другарче*. Разговор је вођен у просторијама Редакције фебруара 2013. године.

У листу има посебно место за сваку добро исказану причу, за сваку вест, и за добро записану народну песму или причу.“

Дугогодишњи уредник дечјег листа *Другарче* Денко Рангелов описао је историју овог литерарног гласила: „Часопис за децу *Другарче* излази непрекидно од 10. фебруара 1962. Године. Динамика излажења: десет бројева годишње на 24 стране са просечним тиражом од 1400 примерака. *Другарче* је дом свих који могу и желе да маштају, стварају, који не желе да порасту. У сваком броју двадесетак младих ставралаца представи се својим песмама, причама или ликовним радовима. Са часописом *Другарче* стваралачки су проходили, а касније и стасали многи данашњи песници, писци и сликари.

Часопис је не само за поуку и забаву, већ он има и значајно место у остваривању образовно-васпитних садржаја из појединих наставних области. Он је мали мост у духовном спајању народа.“⁴⁰

Другарче је од почетка имало јасно постављен садржајни профил, који су чиниле рубрике: *О револуцији и послератној изградњи*, *Природне лепоте наше земље*, *Наука и техника*, *Прикази актуелних културних догађаја*, *Приповетке* (проза познатих писаца), *Први кораци* (простор за дечје стваралаштво), *Језикословне поруке* (из бугарског језика), *Спорт*, *Шарена страна* (ребуси, укрштеница, криптограми, лавиринт и сл). Од првог броја на последњој страни објављиван је стрип о дечаку који је са напуних десет година приступио партизанима у борби за ослобођење. Та прва концепција листа мењала се временом, али је свој основни, почетни профил задржала до последњег броја.

У последњим годинама *Другарче* доста простора посвећује народном стваралаштву и редовно доноси прилоге из ове области, што је драгоцено упућивање ученика у изучавање традиције свога народа. Ту је међу новим рубрикама и рубрика о здравом животу. Оно што се посебно издваја је велики број ученичких ликовних и литерарних радова. Половину свога простора овај лист поклања деци сарадницима.

⁴⁰ Из рукописа Д. Рангелова.

Први кораци

Већ у првом броју *Другарчета* покренута је рубрика *Први кораци* у којој су објављена четири ученичка литерарна рада: репортажа – посета фабрици, и три кратке лирске песме *Титу*, *Моја школа*, *Пахуљице*. Аутори су ученици из Димитровграда и из села Звонце у околини Димитровграда. Рубрика доноси и два ученичка ликовна рада. То су цртежи *Свадба* и *Девојка*.

У репортажи је описана посета ученика фабрици намештаја „Циле“, за коју у тексту није речено где се налази ни колико радника запошљава. Описано је само узбуђење ученика приликом уласка у фабрику и њене погоне, у којима се од најгрубље обраде дрвета долази до намештаја као финалне фазе у раду. Очигледно да је репортажа писана у духу тадашње глорификације наше индустрије и радничке класе. Текст нема естетску вредност, он је стереотипни одговор на тему коју је задала школа и добар је пример дидактичког задатка. Ова репортажа и у жанровском смислу није јасно дефинисана, јер непрестано лавира између репортаже и есеја.

Песма *Титу* испевана је такође у маниру оног времена. Ученик, Стојче Ташков, пева о Титу који је ослободио људе од ропства, па сада радосно живе и певају му песме. У наглашеној глорификацији Титовог лика учествује читава природа: „Сунце слободно греје и славуј слатко поје“. Песма је дата у два катрена и у паралелној рими.

И песма *Моја школа* је у истом надахнућу. Аутор песме је Љубица Асенова, тада ученица осмог разреда из Димитровграда. Ово је још једна у низу удворничких песама социјалистичком режиму испевана у славу Моше Пијаде, чије име носи школа и који јој је подстрек да крупним корацима корача напред. Песма је написана у везаном слогу са обгрљеном римом.

Моја школа

Школо моја, у теби све је чудно
сваком детету ти си занимљива.

Носиш име Моше Пијаде

име познато,

име велико.

Твоје славно име познато је свуда,
а ти, школо моја, корачаш увек напред.

(У предводу се губи версификацијски профил песме, што ће, нажалост, бити случај и код других превода лирских песама,)

Пријатно изненађење доноси описна песма *Пахуљице* ученика Часлава Милева из села Звонце. У фином духу дечјег узбуђења које изазива падање снега млади песник гради поетичну слику зимског пејзажа како га доживљавају деца.

Пахуљице

Лагано падају пахуљице с неба
прекривају баште и поља цела.
Падају с висине и причају деци
о свом далеком путу.

Пахуљице мале падају, не престају,
покривају дечје кораке
и украшавају наше шуме.

Занимљив је и циклус песама о мајци, које су испевали ученици основних школа из Босилеграда, Божице, Димитровграда.

Жанровска разноврсност ученичких радова почела је да се јавља већ у првој години листа. Тако у броју 5 заокупља пажњу новински извештај о раду ученичке задруге у селу Божица у околини Босилеграда. Извештај је написан по правилима новинског извештаја, односно, садржи све релевантне информације о месту, организацији, раду и резултатима рада ове ученичке организације.

Право изненађење донео је девети број *Другарчета*, уједно и последњи број у првој години излажења, објављивањем награђене приче *Бицикл*, коју је написао Георгије Иванов, ученик шестог разреда основне школе из Димитровграда.

Прича је грађена на анегдоти о дечаку који је добио бицикл и почео свима да се хвали, а двојици најбољих другова обећао да ће их сутра возити у школу. Ујутру су се сва тројица попела на бицикл и убрзо пала са њега и повредила се. И бицикл се поломио. Деца су одвежена у болницу, бицикл на ремонт. У основи, прича је лагана. Ако се не заборави да је реч о 1962. години, када је бицикл био реткост, онда се стиче права димензија узбуђења, коју су дечаци имали прижељкујући ову возњу. Оно што рад чини изузетним су дијалози између деце. Они су носиоци истинског емотивног стања деце.

Овакав ученички текст је најближи приповедању. Ученици лако опажају догађаје који су повезани са њиховим свакодневним животом. Најважније је у оваквом саставу да се догађај повезују са човеком који у њему учествује. Да би се неки догађај описао, треба добро да се познаје. Изостављање појединих елемената нарушава целину и смањује утиске.

Описивање догађаја је део рада у школи на формирању ученичког текста који ученику даје могућност да изрази свој лични однос према конкретном догађају.

Литерарни радови ученика у првој години излажења *Другарчета* показују да су прилози из броја у број бивали ослобођени дидактичких захтева који су увек спутавајући елемент у ученичкој креацији.

О улози дечјег листа у подстицању и неговању литерарног стваралаштва за децу, издвајамо поједине осврте из јубиларног 624. броја *Другарчета*, којим је обележена четрдесетогодишњица постојања.

Уводни текст у овом броју „*Другарче* на четрдесет години“ дао је Денко Рангелов, главни и одговорни уредник листа, у коме је посебно нагласио: „До сада је изашло 623 броја у којима су равноправно сарађивали одрасли и деца: одрасли као уредници, писци, преводиоци и илустратори, а деца – ученици, пре свега, као новинари, писци и сликари. Велику улогу имали су и

просветни радници који су не само говорили о књижевности, већ су и подстицали децу на стваралаштво и на сарадњу у *Другарчету*.⁴¹

Ту улогу *Другарчета* уочила је и Јелена Демек, уредник у листу *Дечје новине*, па је у својој честитики за јубилеј овог листа написала: „Изузетно је значајна улога *Другарчета* у процесу васпитања и образовања младих генерација. Током година *Другарче* се мењао, прилагођавао новим генерацијама и увек је био искрен и непосредан, духовит, разигран, шарен.”⁴²

Овом приликом огласио се и први уредник *Другарчета* Миле Николов, који је дао неколико значајних одговора на редакцијска питања о овом листу: „Првих неколико година лист је излазио једанпут месечно током школске године. Убрзо је постао тражено и вољено гласило бугарске мањине у Југославији и то на матерњем (бугарском) језику.”

Другарче има и многозначну и изузетну функцију у културном животу бугарске мањине у нашој земљи. „Његов допринос“, сматра Миле Николов, „особито је значајан на пољу литературе. Многи од сарадника у рубрици *Први кораци* својим стиховима, причама, цртежима и другим радовима постали су у међувремена велика имена у области литературе уметничког стваралаштва и журналистике. Такви су Новица Иванов, Милка Христова, Стефан Манасијев, Радко Стојанчев, Арсо Тодоров, Елизабета Георгиева, Димитар Илиев (сликар), Никола Цветков (технички уредник *Другарчета*) и др.”⁴³

Приређујући обележавање четрдесетогодишњице свога постојања редакција листа *Другарче* подсетила је у виду пригодног рецитала на најзначајније своје сараднике, као што су Јелена Ранчева и Габријела Петрова из Димитровграда.

Јелена Ранчева је за песму *Јесен* добила награду на Невеновом фестивалу у Новом Саду:

⁴¹ Денко Рангелов, *Другарче*, број 624, фебруар 2002, Ниш.

⁴² *Другарче*, бр. 624, стр. 3.

⁴³ Миле Николов, *О Другарчету*, *Другарче*, бр. 624, фебруар 2002, Ниш.

Тихо плаче једна звезда
Празне се птичја гнезда.
Где су ластавице мале,
Зашто вену биљке процветале?
Зашто ветар тужно пева,
Зашто сунце не греје?

После четрдесет година излажења *Другарчета*, његов главни и одговорни уредник Денко Рангелов се огласио и једном универзалном поруком деци: „Лепо је када се играте, а најбоље када маштате“, која је нека врста упутства, али и резимеа о овом јубилеју.

Занимљиво је да је културна мисија *Другарчета* изграђивана и у размени искустава са литерарним гласилима истог културног профила других мањина у Србији. Јуна месеца 2004. године *Вечерње новости* су објавиле текст *Русини – гости Бугара*, у којима је анализирана сарадња између културних посленика ова два народа: „Највећа лепота једне земље налази се у нијансама различитих националних менталитета. Република Србија је имала слуха да однегује и сачува Русине који се на овим просторима налазе већ 260 година“, написао је директор *Русинског слова*. У посети Димитровграду боравила је у оквиру међународне сарадњи и Меланија Ример, уредник русинског часописа за децу *Загратка*.

Недавно је обележена педесетогодишњица трајања *Другарчета* на литерарној сцени дечјег литерарног стваралаштва у Србији и том приликом његов дугогодишњи главни и одговорни уредник Денко Рангелов, и сам један од првих сарадника *Другарчета*, записао је: „*Другарче* разговара са девојчицама и дечацима на језику њихових мајки, отвара им широм своје странице да сами покажу лепоту и богатство свог матерњег језика... *Другарче* се поноси чињеницом да су управо на његовим страницама направили своје прве књижевне кораке, тако рећи сви из најмлађе генерације књижевних стваралаца бугарске мањине“⁴⁴.

За историју овог дечјег листа, али као добар пример буђења литерарног стваралачког подстицаја код деце, издвајамо чињеницу да су ученици-

⁴⁴ Исто.

сарадници *Другарчета* победници на значајним награданим конкурсима и књижевним манифестацијама, као што су: Невенов фестивал деце песника, Смотра ђачког стваралаштва „Извор живе речи“ у Коларима, затим победници на конкурс у организацији бугарског часописа Родна реч и Агенције за Бугаре у дијаспори и друго.

Присуство младих аутора на оваквим смотрама је немерљив подстицај и подстрек да се баве писањем. Жеља за личном афирмацијом није само жеља и привилегија одраслих. Нема данас међу признатим и познатим писцима ниједног који се не сећа свог првог објављеног литерарног рада. Све једно да ли је његову вредност потврдила редакција или жири на неком конкурс, одабрани или награђени рад је најчешће излазак на трајни стваралачки пут. Таквом подстицају у многome је помогла и сарадња коју је *Другарче* као литерарно гласило мањине остварило са дејим листовима и часописима из Србије, као што су били *Дечје новине* из Горњег Милановца, *Невен* из Новог Сада, *Осмијех* из Подгорице, *Јо најташ* (на мађарском), *Змајеве игре*, *Заградка* (на русинском) и други. Остварена је и блиска сарадња са листовима из Бугарске као што су *Славејче*, *Родна реч* и *Пчелица*.

Стваралачки успех својих сарадника лист *Другарче* је редовно оглашавао на својим страницама. Тако је, на пример, у двоброју за фебруар-март 1994. године, уредник Денко Рангелов у одмереној похвали представио стваралачки успех сараднице *Другарчета* Елизабете Георгиеве, тада ученице димитровградске гимназије. Те године је ова млада песникиња из Димитровграда добила за свој песнички рад сребрну медаљу са ликом Десанке Максимовић. Конкурс је спровело *Литерарно удружење просветних радника Србије* поводом обележавања *Дана Светог Саве* с циљем да окупи младе литерарне таленте из редова ученика основних и средњих школа целе Србије. На том конкурс од приспелих радова направљен је избор најбољих и додељено им је високо песничко признање. Међу награђеним талентованим ученицима нашла се и Елизабета Георгиева која је прве стваралачке кораке направила на страницама *Другарчета* и већ имала неколико песничких награда на литерарним конкурсима овог листа.

Уредник истиче „да је успех младе песникиње радост и признање и за овај лист који из дана у дан открива песнички дар међу младима који пишу на свом матерњем језику (бугарском).“⁴⁵

Сарадња деце која припадају бугарској мањини у Србији са младима из Бугарске одвија се и преко књижевних конкурса који организују писци за децу из Бугарске. Најпознатији је литерарни конкурс Стефан Гечев, на који се редовно јављају ствараоци сарадници *Другарчета*.

За сумарну оцену о овом дечјем листу поново призивамо речи уредника Денка Рангелова: „Још од првог броја *Другарче* почиње да сеје знање, љубав и доброту. Раскошно дарује деци букет књижевних и занимљивих актуелних штива из других области, а она му поклањају своје трептаје и доживљаје, скривене шале исказане у стиховима, цртежима или порозним радовима... Тако је рођена узајамна љубав и поверење између часописа *Другарче* и њихових читалаца које, ево, траје пола века...

Иза нас је безброј страница текстова, илустрација, фотографија,... Са нама су садашњи и некадашњи читаоци који се и данас сећају свог часописа, песници, писци, уметници, научници и сарадници из разних области, учитељи и наставници, штампари, захваљујући којима је и *Другарче* прошло овај пут.“⁴⁶

Једна од првих рубрика *Из наших школа* нуди и данас не само информације него и портрете талентованих ученика, учитеља и наставника, репортаже ученика истраживача, једном речи, она је огледало и хроника различитих активности у нашим школама. *Другарче* успоставља однос између девојчица и дечака нудећи им своје странице и могућност да они сами покажу лепоту и богатство свог матерњег језика. У поменутој рубрици *Први кораци* своје оригиналне радове годишње објави више од двеста ученика. Овде су, истиче *Другарче* са поносом, своје прве радове објавили и многи млади аутори који данас живе у Бугарској.

Ради бољег упознавања своје националне културе, редакција листа *Другарче* повремено је упућивала молбу својим сарадницима, ученицима и наставницима, да шаљу записе из народног стваралаштва: песме, приче,

⁴⁵ *Другарче*, година XXXII, број 548/49, Ниш 1994.

⁴⁶ Денко Ранглеов, текст са фише НИУ „Братство“, Ниш 2012.

легенде, загонетке, обичаје. Тако је временом у листу настала нова рубрика *Легенде из нашег краја*.

Једна од најбољих легенди објављена је под називом *Рисовица* и везује се за област око Босилеграда.

У легенди се приповеда да је на месту где се данас налази планина Рисовица било језеро. Језеро је било велико и дубоко. У њему је живео један огроман бик, који је био веома јак. Тај бик, каже легенда, излазио је сваког дана на обалу и водио борбе са биковима из тога краја. Из те борбе увек је излазио као победник. Пред сваку борбу дизао је у води велике таласе и после борбе остављао на обали беживотно тело бика са којим се борио. Једнога дана, један тамошњи Циганин који је био ковач, направио је металне шиљке и привезао их око рогова свога бика. Потом је свог бика извео поред језера и чекао. Убрзо је из језера изашао водени бик и развила се крвава борба. Као победник из те борбе изашао је Циганинов бик. Поражени водени бик је скрушено ушао у воду и више се није појављивао. Потом је из језера ишчезла и вода. Потом се на том месту појавила планина коју је народ назвао Рисовица по силној снази бика који је ту живео и био љут као рис. Легенду је записала Јасмина Зенкова из Босилеграда.

Иако немамо све елементе који треба да прате фолклорни запис, објављивање ове легенде је веома драгоцено, јер ученике-читаоце упознаје са овом врстом народног стваралаштва, тј. са легендама о постанку места, а такође и због тога што је та легенда и данас жива и везује се за појаву воденог бика у Власинском језеру који, такође, повремено излази из језера и убија друге бикове у непосредној близини језера. У савременој легенди каже се да није редак случај да понекад насрће и на људе.

Упознавање ученика са националним фолклором покреће их да се и сами огледају у стварању литерарних садржаја по моделу неке фолклорне форме. Ову појаву илуструје мала уметничка бајка *Пролећна невеста*, чији је аутор Љубиша Стефанов, ученик петог разреда из Босилеграда.

Бајка почиње причом како је мали Никола много волео пролеће и нестрпљиво очекивао његов долазак. Баба му је свакодневно говорила да буде стрпљив и пролеће ће ускоро стићи. Тако је једног дана у својој кући изненада срео две лепе девојке. Једна је била зимска а друга пролећна невеста. Зимска невеста је пролећној дала једну златну кутију, а пролећна је имала златни кључ да ту кутију одмах и откључа. Тада је из кутије излетело

неколико звездица и полетело на врата. Чим су излетеле из куће, напољу је почела да расте трава и да цвета цвеће.

Зимска невеста се поздравља са дечаком и пролећном невестом и каже да ће доћи наредне зиме. У том ка небу одлете и пролећна невеста. Мали Никола је схватио да је она одлетела, како би и другим људима донела пролеће.

Дечији лист *Другарче* отвара и данас своје странице за младе сараднике који пишу на бугарском језику. Његово место на литерарној мапи овог региона одавно је постало препознатљиво и пожељно. *Другарче* је пример истрајне борбе за лепоту писане матерње речи.

Ђак

У новије време, тачније од почетка новог миленијума, нашу земљу је притисла економска криза због које су се угасиле многе установе културе, редуцирана је издавачка делатност, нестали су бројни књижевни листови и часописи, а међу њима и не мали број књижевних гласила за децу. Некада најмоћније *Дечје новине* као лист за децу и као издавачка кућа престале су са радом. Тај простор који су покривали *Дечје новине*, *Тик-так*, *Зека* и многи други листови за децу, остао је празан и небраћен, па су ту и тамо по унутрашњости почели да се појављују ефемерни дечји листови без духовне и материјалне снаге да се развију у моћна гласила јасне уметничке профилације и нужне естетске садржине.

У овом делу Србије појавио се тада у Нишу лист за ученике основне школе (од првог до четвртог разреда) под именом *Ђак*. Први број овог листа изашао је првог септембра 2001. године са намером да излази једном месечно.

Неколико година после *Ђака*, у Крушевцу се појављује *Мала Багдала*, лист за децу који је настао на темељима познатог и још увек постојећег књижевног часописа *Багдала*. Са променљивом срећом и довитљивом уређивачком политиком, овај лист за децу још увек излази у Крушевцу окупљајући на својим странама литерарне и ликовне ствараоце из крушевачког региона и децу писце из школа овог краја.

Нишки лист *Бак* више не излази. Од 2001. године када се појавио његов први број, па до данас, гасио се два пута. У првом и најдужем периоду (2001-2006), звао се *Бак*, лист за обуку и разоноду. Друго рођење фебруара 2008. године лист је започео под именом *Ја сам добар ђак*, да би 2009. године добио другог главног уредника и променио име у *Наш ђак*. И ова, трећа серија *Бака* имала је само неколико бројева и убрзо се угасила.

Први број *Бака* – листа за поуку и разоноду изашао је 1. септембра 2001. године и коштао 35 динара по једном примерку. Лист је излазио у пуном колору, у формату А-4, на двадесет страна убрајајући и корице. Главни уредник био је Тихомир Нешић. За одговорног уредника постављен је угледни нишки песник за децу Русомир Арсић. Већ на корицама првог броја овог листа дат је сугестиван цртеж дечака на бициклу који у брзој вожњи маше неком свом имагинарном вршњаку или вршњакињи и довикује:

*Корак ми је хитар, лак,
сваком ђаку ја сам Бак!*

И одмах затим:

*Здраво, друштво, разбибриго,
коначно сам и ја стиг'о!*

Оваква најава смишљена је да у својој експресији уздрма учмалост средине и гласно скрене пажњу на овај важан догађај у животу нишке, превасходно школске средине.

Редакцијско обраћање деци започело је стихованом паралелом:

*Клинцезе, супер клиње,
Од азбуке све почиње.
Драга децо,
није цака,
добили сте
новог Бака!*

*Разведрите
душе, лица,
Бак је саткан
од страница
које много
тога дају
оне вама
припадају.
Па будите
ђачке воље,
да странице буду боље.*

Редакција се у име *Бака* обратила будућим читаоцима уводним програмским текстом: „Зовем се као и ви - Бак. Тек сам стигао у школу. Дружићу се са вама и биће ми драго ако вама са мном буде лепо. То ће бити права ствар. Ако имате замерке на неку од мојих страна, реците ми. Послушаћу вас и бићу бољи.

Предлажете нове, лепше рубрике. Постављајте ми питања, ја ћу вам на свако одговорити, јер мене уређују људи који познају језик, психологију, математику, медицину... Ја знам све што вас занима и уmem све што ви волите.

Трудићу се да вам помогнем у учењу, игрању, забави.

Биће ми посебно задовољство да ми се јаве учитељи, родитељи, писци који имају већ много књига за ђаче!

У ишчекивању ваших писама са цртежима, песмама, шалама, ђачки вас поздрављам.⁴⁷

Бак су по обећању редакције отворили ђачки радови. На другој страни, нашла су се четири ликовна и три књижевна рада - две песмице и једна проза. Занимљиво је да су и ликовне и књижевне радове послали ученици узраста од осам до десет година.

⁴⁷ *Бак*, 1. септембар, бр. 1, Ниш 2001, стр. 2.

Међу литерарним радовима прву позицију има успела песма *Лето* Лазара Пантића, који је тада имао осам година.

Лето

Лети миришу:
пијаце на лубенице,
комбајни на пшенице,
цветови на пчелице,
шуме на птичице,
а море највише,
на дечаке и девојчице.

Дечак изванредно запажа појаве руралне и урбане средине током лета, и у песми остварује леп синестезијски опис, а истовремено у лингвистичком делу показује честу дечју особину у писању, тј. прекомерну употребу деминутива (пчелице, птичице). Песма је лирски кроки лета.

Већ од првог броја *Бак* је настојао да испрофилише већину страница поштујући своју намеру да буде лист за поуку и забаву. У првом броју најављене су будуће рубрике: *Нај, нај, нај...*, *Свете речи из светог дома* (рубрика за теме из верске наставе и верског живота), *Брига је велика* (бави се актуелним проблемима друштва и деце), *Још су фришки, тазе свежи прва слова и цртежи* (страница за ученичке ликовне и литерарне радове), *Волим да се с биљем мазим, траве, цвеће чувам, пазим* (простор за еколошке теме), *Великани* (рубрика за представљање великана српске књижевности, пре свега, писаца за децу и других славних људи), а затим долазе *Шарене стране* (за досетке и разоноду; словни ребус, лавиринт, хумор, укрштене речи, бројаница). Потом следи рубрика *Много ме занима* са дечјим питањима и дечјим одговорима, као и дечјим питањима и одговорима одраслих. Занимљива је појава рубрике *Прича, песма, слика... и ми смо били ђаци*, у којој су приказани радови познатих писаца за децу. У првом броју представљени су са по једном песмом Љубивоје Ршумовић, Зоран Вучић, Миња Илијева, Драгомир Ђорђевић. На последњој страници објављен је са

унутрашње стране стрип из ђачког живота, а са спољне мала дечја галерија (ликовни радови ученика).

Нас превасходно интересују литерарни радови ученика и ту најбољи избор пружа рубрика *Још су фришки...* У првом броју у овој рубрици издвајају се песме Зуб Иване Ракић (седам година), *Кад сунце сија* Весне Цветковић (осам година), *Мој сан* Јелене Кујчић (једанаест година).

Од свих литерарних радова пажњу заокупља песма Зуб по свом лакој лирском изразу и успешно представљеној атмосфери у зубној ординацији.

Зуб

Зубић мало
почео да боли
доктор стао
почео да моли:

Ћути, душо,
није ништа тешко,
сад ће чика
да уради вешто.

Суза пође,
а ја се зачуди
зубић ми се
нашао на груди.

Очито да је у настанку ове песме било интервенције одраслих. То може да буде учитељица, али много чешће су ти помоћници родитељи. О тој врсти помоћи требало би у школама да се говори отвореније и строжије. Редовна је појава да родитељи пишу деци саставе за домаће и писмене задатке. Родитељи под именом свог детета шаљу радове на литерарне конкурсе и у дечје листове, па тако уместо да поспешују дечју креативност и задовољство

личне победе над речима, родитељи уче децу да се ките туђим перјем, да лажу и да нечасно остварују литерарну афирмацију.

Познато је да скоро иза сваког талентованог детета стоји неко познато име које му крчи пут до успеха својим везама и својим ауторитетом. Добар учитељ и добар наставник српског језика треба да спутавају такве појаве у васпитању и образовању деце.

У последњој строфи цитиране песме види се да је искуснија рука водила стих од широке нарације у претходним строфама до згуснутог исказа у последњим стиховима. Речима тесно, мислима широко – поука је искусних писаца. Она је тачна, али се до ње треба стићи преко властите борбе и без туђих уплива. Ученичко литерарно стваралаштво треба непрестано подржавати, али оно увек мора да буде само ученичко.

Добра страница *Бака* била је еколошка. Редакција се одлучила да на тему природе донесе књижевне радове познатих писаца као што су у овом броју песме Стевана Раичковића и Добрице Ерића, али и један песнички рад Милице Ракић, детета од седам година.

Рубрика *Великани* у првом броју заузела је две странице на којима је објављен избор антологијских песама нашег првог песника за децу Јована Јовановића Змаја (*Сади дрво, Мали коњаник, Пролећница, У мраку, Свет, Није право*).

Редакција *Бака* показала је изузетну будност за обележавање нациоанлних јубилеја, знаменитих националних величина из културе и историје, па већ у новембарском броју на две странице у рубрици *Великани* представљен је Вук Карацић као сакупљач народних умотворина и творац наше азбуке.

Палету ученичких литерарних радова доноси рубрика *Ја волим*, у којој су објављене три песме и један опис.

Опис *Моја крушка* написала је Милица Симовић, тада ученица Основне школе Вожд Карађорђе у Нишу.

Једног дивног поподнева отишла сам у село. Воћњак у селу је већ почео да облачи јесењи капут. Дрвеће у воћњаку је углавном имало зелену боју, само неколико је имало жуту, наранџасту и црвену боју. У целом воћњаку само је једно дрво имало јесењи капут. Само се то дрво пресијавало на сунцу. Гледајући у стару крушку, пожелела сам да уберем најлепше лишће са ње. Мало по мало, мрак је почео да пада, а листићи су се све више и више пресијавали. Кад се напољу све смркло, с прозора сам гледала стару крушку. Лишће жуте боје сијало је као злато, наранџасти листови су били флуоресцентни, а црвени су били боје крви. Гледајући у њих, пожелела сам да један такав лист уберем. Убрала сам га и вратила се у кућу. Посматрала сам убран лист. Више није био тако чаробно леп какав је био док је лепршао на дрвету.

Цитирани текст је пример дечје опсервације природе, личног доживљаја, појава у природи и дечје умешности да речима представи виђене слике и своја осећања.

Од дечјих радова овде су објављене још три песмице и све певају о јесени. Аутори су ученици трећег и четвртог разреда. Нажалост, у овом броју има мало ђачких литерарних радова, што показује да лист мало пажње посвећује ђачком литерарном стваралаштву.

У другој години излажења у рубрици за ђачке радове објављени су прилози сарадника из других градова: Параћина, Бабушнице, Власотинца, Блага. Од ове године редакција је увела и рубрику *Ђаци Ђаку*, у коме су објављивана дечја писма листу.

У трећој години излажења Ђак је постао садржајно и разноврсно штиво за своје читаоце – ученике основних школа. Тако је мартовски број 2003. године сав посвећен прослави Осмог марта, када је објављен велики број ђачких радова на ову тему. Рубрици *Ђачки радови* припале су три стране у листу. Радове су слали ђаци и из других градова: Беле Паланке, Крушевца, Ужица, итд. Неки од објављених радова су награђени радови са неког литерарног конкурса у школи или граду. Тако је објављена песма *Боли ме* Ане Брајовић, ученице основне школе из Ужица. То је првонаграђени рад на градском литерарном конкурс *За мене нема туђих јада - што боли другог*,

боли мене. Тема је антиратна, испуњена болом због рано стеченог искуства о суровости овог света:

Тек једну деценију
гостујем у овом свету
а видех толико патњи
као да довршавам пету.

. . .

Силан се новац у бомбе утроши
да би негде правиле пустоши
док много деце годинама чека
да попију по шољу млека.

У последњој строфи изведена је порука, па је тако песма, у ствари, добар одговор на постављени дидактички задатак. Код оваквих радова са тезом треба настојати да се избегне паролашки и наглашено дидактички тон, као што је у последњој строфи ове песме:

Ипак, у добре људе верујем
а на сву децу света апелујем:
Гајите у себи хуманост
да би нам лепша била будућност.

Занимљиво је да у великом броју дечјих творевина у стиху није остварена естетска слика. Понекад се појави права песничка искра кроз једну реч или занимљиву опсервацију, кроз јединствен лични доживљај, што није занемарљиво и што треба да буде наговештај неког облика песничког талента. Већина радова је, ипак, само покушај прављења стихова без усхићења, емоција, искрене жеље и биране речи:

Леп је љиљан,
лепа је и лала,
а најлепша је љубичица плава...

написао је ученик трећег разреда основне школе. Очито је да је ентузијазам спласнуо и лист *Ђак* се убрзо угасио.

Нова серија *Ђака* појавила се у школској 2007/2008. години са главним и одговорним уредником Русомиром Д. Арсићем. Овога пута, лист је добио лекторе, Недељка Богдановића и Бисерку Светозаревић. У првом броју читаоцима се обратио уредник речима: „*Ђак* је часопис кога су ђаци нестрпљиво чекали. Читали га кући, успут до школе, на излету, пред спавање... Неко је *Ђака* отргао из ђачких срца, ускратио им лепе тренутке са *Ђаком*. Али показало се и овога пута да време лечи све. Прошло је неколико година и ево поново *Ђака*. Само да је ђацима боље.

И нека је увек тако
Без *Ђака* је тешко,
Са *Ђаком* је лако...”

Нова свеска донела је и нову рубрику *Песници деци*. Ту су објављене песме за децу: Русомира Д. Арсића, Виолете Јовић, Власте Н. Ценића, Момира Драгићевића и Жикице Димитријевића.

Најзначајнија је, међутим, нова рубрика *Таленти*, у којој су на три стране објављивани литерарни радови ученика. Радови су почетнички, али са наговештајима истинског литерарног талента.

Љубав

Љубав је нешто најлепше
што може да се догоди
љубав је тако нежна
к'о беба кад се роди.

(Ива Петровић, III-2, ОШ Љуба Нешић, Зајечар)

Запажамо да је и у овој серији мало простора дато дејем литерарном стваралаштву. Само једна страница од тридесет страница листа била је отворена за литерарне радове деце. Очигледно да је лист хтео да буде разноврстан и поучан на уџбенички начин. То показују нове рубрике: *Мала школа сликарства, Да глумимо – то умемо, Свет око нас, Светска чудеса.*

После неколико бројева угасила се и друга свеска *Ђака*.

Почетком октобра 2009. године почела је да излази и трећа серија листа *Ђак* са допуњеним именом *Наш ђак*, овога пута и са напоменом у наслову да је ово лист Учитељског друштва Ниш. Уредник је поново био песник Русомир Д. Арсић. Лист се у овој серији претворио у апологетско гласило учитељског позива и посла. Доминирају радови у којима деца највише пишу о својим учитељима, прекрасним и дивним људима, толерантним, пажљивим, нежним:

Моја учитељица

У мом животу, поред мојих најмилијих, постоји још једна дивна особа. Она је у мој живот дошла пре три године када сам пошао у школу. То је моја учитељица.

Моја учитељица се зове Драгана. Она је тако мила и драга да је сва деца обожавају. Има плаву косу, миле и топле очи. Увек је лепа, уредна и скромна. Њен глас је мио, топао и драг. Њене миле очи прате сваки наш корак док смо у школи, а њен мио глас опомиње нас како треба да се понашамо.

Брине се о нама као да нам је родитељ, помаже нам да стекнемо знања из разних области. Научила нас је да читамо, пишемо, рачунамо, цртамо...

Због свега тога што чини за нас, ми јој неизмерно захваљујемо тиме што учимо и вредно радимо и надам се, израстамо у добре и поштене људе.

(Катарина Мисковски, III-4, ОШ Стефан Немања Ниш)

Рад издвајамо због његовог клишираног израза, какав се највише негује у школи. То је трасирање медиокритетских путева за будући живот. Добра учитељица треба да зна, да упуту ученике како да запазе карактеристично, изузетно, јединствено, да се одабере несвакидашњи тренутак... Оваквим

радовима какав смо цитирали, спутава се ученичка креативност. Такав је и јединствен пример колективне песме *Јесен*, која је потписана као заједнички рад одељења III-4, ОШ Свети Сава у Нишу.

Јесен

А када ветар дува моја мама џем кува.

Шуштање лишћа сада ми каже:

Долази јесен, мој мали враже.

Или:

Учитељица

У школској клупи

испод седим ја

а учи ме моја

учитељица.

...

Учитељица је једна једина

зато, чувајмо је сви,

јер она ће нама

срећу донети.

(Маша Николић, II-2, ОШ Ћеле кула Ниш)

Очигледно да нова серија *Бака* није успела да достигне естетски ниво претходних. Ћачки радови су изостајали, а редакција је била принуђена да објави све што је из школе на њену адресу стизало. Такав став убрзо је довео до гашења овог листа.

Бак више не излази. Наше интересовање је било усмерено на преглед литерарних прилога објављених у његове три серије. Општи је закључак да је лист мало пажње посветио литерарном стваралаштву деце и да су ти прилози бирани без одговорне бриге о њиховој литерарној вредности. Редакција није

успела да окупи децу литерарне ствараоце којих у овој средини има и који се редовно јављају на свим литерарним конкурсима у земљи. У коначном, лист *Бак* није дао допринос у литерарном раду деце млађих разреда основне школе, како се то у региону од њега очекивало.

Закључно разматрање

Одлучујући фактор у неговању ученичког језичког стваралаштва је методичка креативност наставника који, да би у овом послу био успешан, мора да свету детињства буде окренут тако да га уважава, поштује и разуме.

Развијање стваралачких могућности ученика у писаном изражавању најпродуктивније је кроз рад литерарних секција и литерарних дружина, у изради школских и регионалних листова, у књижевним манифестацијама као што су дечији песнички сусрети, фестивали дечије поезије и томе слично.

Објављен или награђен ученички рад је највећи подстицај за даље стварање. Ништа не мобилише снажније од личног успеха.

Развијање стваралачких могућности ученика је веома комплексан посао и захвата целокупан наставни процес. Владимир Миларић је у овом процесу препознао пет фаза:

„ Припремање стваралаштва,

Укључивање детета у стваралаштво,

Стваралачки процес-продукт,

Процена стваралаштва,

Стваралачки продукт у друштвеној комуникацији. “⁴⁸

⁴⁸ Владимир Миларић, Развијање стваралачких могућности ученика у настави материњскога језика, у Описивање, група аутора, ИГКРО“СВЈЕТЛОСТ“, Сарајево 1977, стр.54.

Психолози су утврдили да стваралачко мишљење захтева: аналогију, одабирање, прегруписавање, координацију, креацију. Када је реч о језичком стваралаштву овде морамо укључити и емотивне сензибилитете и покретљивост имагинације.

И у говорном и у писаном изражавању ученике треба уводити у лепоту и семантичку ширину нових речи или нових спојева речи. Истовремено треба откривати неуобичајену употребу речи, умножавање аналогија, навођење могућих последица одређених радњи, одређивање релације предмет – атрибути, одређивање могућих наслова за дату причу, итд.

Ове задатке ученици су најуспешније решавали у својим радовима које су објављивали у школским листовима, тематским зборницима поезије и прозе, у радовима са фестивала поезије и сл.

У поглављу *Ученичко стваралаштво* пратили смо у којим се узрасним категоријама ученика јавља интересовање за одређене жанрове литерарног стваралаштва. Ако се почне описом који може бити стваралачки, али и не креативан, како се онда стиже до реферата, драме, сценарија.

Упућивање ученика у стваралаштво је вредност сама по себи, независна од резултата. Да бисмо ученички састав, усмени или писани, објективно сагледали и како бисмо могли њиме да управљамо, потребно је да имамо увид у унутрашња догађања дечије личности. Зато је сваки ученички састав индикатор душевних стања која се одигравају у детету.

Код већине наставника данас, ученички састав је само показатељ објективне писмености ученика или згодан материјал за разна такмичења у школи, за приредбе, листове и за сваку другу прилику која треба да афирмише ученика и његовог наставника.

Евидентно је да на појединим факултетима на којима се изучава национална филологија нема ни помена о припреми будућих наставника за овакав рад са ученицима. Све је и даље остављено само ентузијазму малобројних заљубљеника у свој позив, у свој језик, своју културу и традицију.

11. МЕТОДОЛОГИЈА

11.1. Теоријски приступ проблему истраживања

Развој говорне и писмене културе код ученика основне школе је веома важно подручје у наставном програму, али му се упркос сугестија које доноси Наставни план и програм, углавном прилази једнострано, или површно и узгредно, што најчешће зависи од афинитета наставника и других околности. Како своју укупну духовност човек исказује у усменом говору или у писаном облику, развијање културе усменог и писменог изражавања јесте један од најбитнијих задатака наставе српског језика и књижевности.

У "Циљевима и задацима" наставе српског језика и књижевности, које доноси Наставни план и програм за основну школу, за овај наставни садржај у првом и другом разреду речено је:

Оспособљавање за успешно служење књижевним језиком у различитим видовима његове усмене и писане употребе у различитим комуникационим ситуацијама (улога говорника, слушаоца, саговорника и читаоца),

развијање смисла и способности за правилно, течно, економично и уверљиво усмено и писмено изражавање, богаћење речника, језичког и стилског израза,

подстицање, неговање и вредновање ученичких ваннаставних активности :литерарна, рецитаторска, драмска секција и др. (Види Службени гласник бр.10,12. августа2004, стр. 2.)

Основни облици усменог изражавања у млађим разредима представљају "темељне програмске садржаје за стицање, усавршавање и неговање ваљане и поуздане језичке културе најмлађих ученика... Отуда и потреба да се усавршавање и неговање тих основних облика говорног комуницирања (препричавање, причање, описивање, прим. А.М.Ј) отпочне и пре формалног описмењавања ученика.("Види:Службени гласник, РС, Просветни гласник, бр.1, 18. фебруар 2005. стр. 8.)

"Часови говорних вежби, по мишљењу др Стане Смиљковић, између осталог служе за изграђивање културе усменог изражавања (правилност, јасност, једноставност, дикција, прецизност). Све те вежбе теже да дијалекатски говор ученика приближе књижевном изговору."

Наставни план и програм за српски језик у основној школи упућује на одређене поступке којима би се у пракси реализовали циљеви и задаци наставе усменог и писменог изражавања. Али је примена оваквих сугестија у пракси различита. Савремена методичка наука не може се замислити без различитих и креативних поступака који ће доприносити развоју учениковог усменог и писменог изражавања.

Култура изражавања неопходна је за остваривање и разумевање садржаја, задатака и циљева и у другим наставним областима. Ученик градиво предвиђено наставним програмом усваја и интерпретира говорећи и пишући.

Говор прожима све наставне области и све животне сфере и зато је од изузетног значаја развој говорне културе кроз неговање свих видова усменог изражавања. О тој важности народ је створио пословицу: "Човек се прима по оделу, а испраћа по говору."⁴⁹

У току истраживања извесно је да ће се отворити и нека нова интересовања и нови аспекти, који ће додатно бити укључени у овај рад.

⁴⁹ Стана Смиљковић, Усмено и писмено изражавање ученика основних школа, Школски час (нова серија), Београд 1-2, 1998, стр. 90.

11.2. Циљ и задаци истраживања

Наше истраживање је усмерено на емпиријски присутне аспекте наставе српског језика и књижевности у основној школи, који су значајни за утврђивање методичке ваљаности поступака мотивисања ученика за неговањем усмених и писмених облика изражавања.

Организација и ток истраживања спроводи се на основу:

1. Непосредног систематског посматраза методичких аспеката наставе српског језика у основној школи, који су значајни за мотивисање ученика, за неговање различитих облика усменог и писменог изражавања.
2. Прикупљања података од наставника и ученика основне школе о припремању и мотивисању ученика за усменим и писменим изражавањем и њиховом утицају на мотивисаност за неговање културе истраживања.
3. Анализа одговарајуће наставне документације.
4. Статистичке обраде и интерпретације квантитативних и квалитативних података добијених инструментима и техникама које се користе у истраживању.

У складу са природом предмета истраживања користимо дескриптивну методу и методу теоријске анализе.

У истраживању смо користили следеће истраживачке поступке и технике:

1. Систематско посматрање
2. Анкетирање
3. Анализа садржаја и
4. Одговарајући статистички поступци.

За потребе овог истраживања користили смо посебно конструисане инструменте:

Упитник за наставнике о припремању и остваривању мотивационих поступака и њиховом утицају на интринзичку мотивисаност ученика основне школе за коришћење свих облика усменог и писменог изражавања.

Евиденциона листа анализе садржаја писаних припрема наставника за часове језичке културе у току текуће школске године ради прикупљања података о планираним облицима усменог и писменог изражавања ученика и њиховом обиму.

Протокол посматрања говорних и писмених вежби у основној школи ради прикупљања података о артикулацији, трајању и начину извођења ових наставних садржаја.

Протокол снимања материјално-техничких услова основних школа који су значајни за спровођење овог вида наставе.

11.3. Узорак истраживања

- 1. УЗОРАК ШКОЛА:** при избору узорка основних школа које смо обухватили нашим истраживањем, руководили смо се следећим критеријумима:

Друштвено-економска и културна развијеност средине у којој се школа налази и

величина школе

- 2. УЗОРАК НАСТАВНИКА:** узорак наставника сачињавају по два наставника (I и III, односно II и IV разреда) у свакој школи обухваћено узорком је, укупно 12 наставника, и исто тако ученика у V и VI и VII и VIII разреду.
- 3. УЗОРАК УЧЕНИКА:** узорак обухвата све ученике у одељењима чији су наставници обухваћени узорком наставника, приближно 360 ученика.
- 4. УЗОРАК САДРЖАЈА:** узорак садржаја обухвата писане припреме наставника све часове обраде нових књижевноуметничких текстова у текућој школској години.

11.4. Организација и ток истраживања

Ток истраживања обухвата:

1. Присуствовање часовима и снимање поступака мотивисања ученика за неговање усменог и писменог изражавања;
2. Спровођење анкетирања наставника;
3. Спровођење анкетирања ученика;
4. Анализу садржаја писаних припрема наставника;
5. Снимање материјално-техничких услова школе који су значајни за припремање и извођење поступака мотивисања ученика за неовање говора кроз све облике усменог изражавања предвиђених Наставним планом и програмом за основну школу

11.5. Хипотезе истраживања

Основна хипотеза истраживања је да поступци мотивисања ученика основне школе у настави језичке културе(усменог и писменог облика изражавања) методички нису довољно ваљани. Наставници користе стереотипне мотивационе поступке који се недовољно припремају, нередовно изводе и испољавају слаб утицај на мотивисаност ученика основне школе за неговањем културе усменог и писменог изражавања.

Потхипотезе истраживања:

1. Постоји повезаност између нивоа образовања ученика и наставника и стручне оспособљености за образовну и васпитну функцију културе усменог и писменог изражавања.
2. Наставник у значајној мери доприноси изградњи понашања ученика у неговању језичке културе.

3. Према мишљењу наставника деца нису довољно укључена у практичне акције у неговању облика усменог и писменог изражавања у настави.
4. Постојећи ниво припремања није довољан за успешно мотивисање ученика основне школе, за неговање културе усменог и писменог изражавања.
5. У нашим основним школама постоје оптимални материјално-технички услови за припремање и извођење мотивисања ученика основне школе у настави српског језика, односно за неговање културе изражавања, али се постојећи услови недовољно користе.

11.6. Статистичка обрада података

Добијени подаци обрађени су квалитативно и квантитативно у процентима, а резултати истраживања изнети текстуалним и графичким путем (структурним поступцима и структурним круговима) и табеларно.

Резултати исраживања, подаци добијни путем упитника за наставнике, као и њихова интерпретација, анализирани су према циљу, задацима и хипотезама истраживања, а самим тим и према популацији и узорку.

Резултати анкетног упитника су компјутерски обрађени.

12. ИСТРАЖИВАЊЕ

12.1. Узорак испитаника

Истраживање је обављено током другог полугодишта у школској 2011/2012. години. Истраживањем су обухваћени учитељи, наставници и ученици четири основне школе у два града, у Нишу и Параћину. У Нишу су испитани наставници и ученици у школама „Свети Сава“ и „Иво Андрић“, а у Параћину су обухваћене школе „Стеван Јаковљевић“ и „Момчило Поповић Озрен“. Структура узорка у односу на бројчаност је следећа. Примењујући строгу контролу над процесом истраживања, укупно је испитано 781 ученик и 32 учитеља и наставника. При том се водило рачуна о томе да узорак буде уједначен, уколико је то могуће, у односу на разред, школу и град. Структура узорка наставника и ученика је приказана у Табелама 1, 2 и 3. Због боље прегледности, приказ узорка ученика је организован а обзиром на ниже и више разреде.

Табела 1: структура узорка ученика нижих разреда у односу на школу и град

град	школа		разред			
			I	II	III	IV
Ниш	„Свети Сава“	број	25	26	29	28
		%	49.0%	47.3%	51.8%	50.9%
	„Иво Андрић“	број	26	29	27	27
		%	51.0%	52.7%	48.2%	49.1%
	укупно	број	51	55	56	55
		%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%
Параћин	„Стеван Јаковљевић“	број	20	21	23	22
		%	50.0%	50.0%	50.0%	50.0%
	„Момчило Поповић“	број	20	21	23	22
		%	50.0%	50.0%	50.0%	50.0%
	укупно	број	40	42	46	44
		%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%

Као што се може видети у Табели 1, узорак је у великој мери уједначен по критеријумима од којих смо пошли у истраживање.

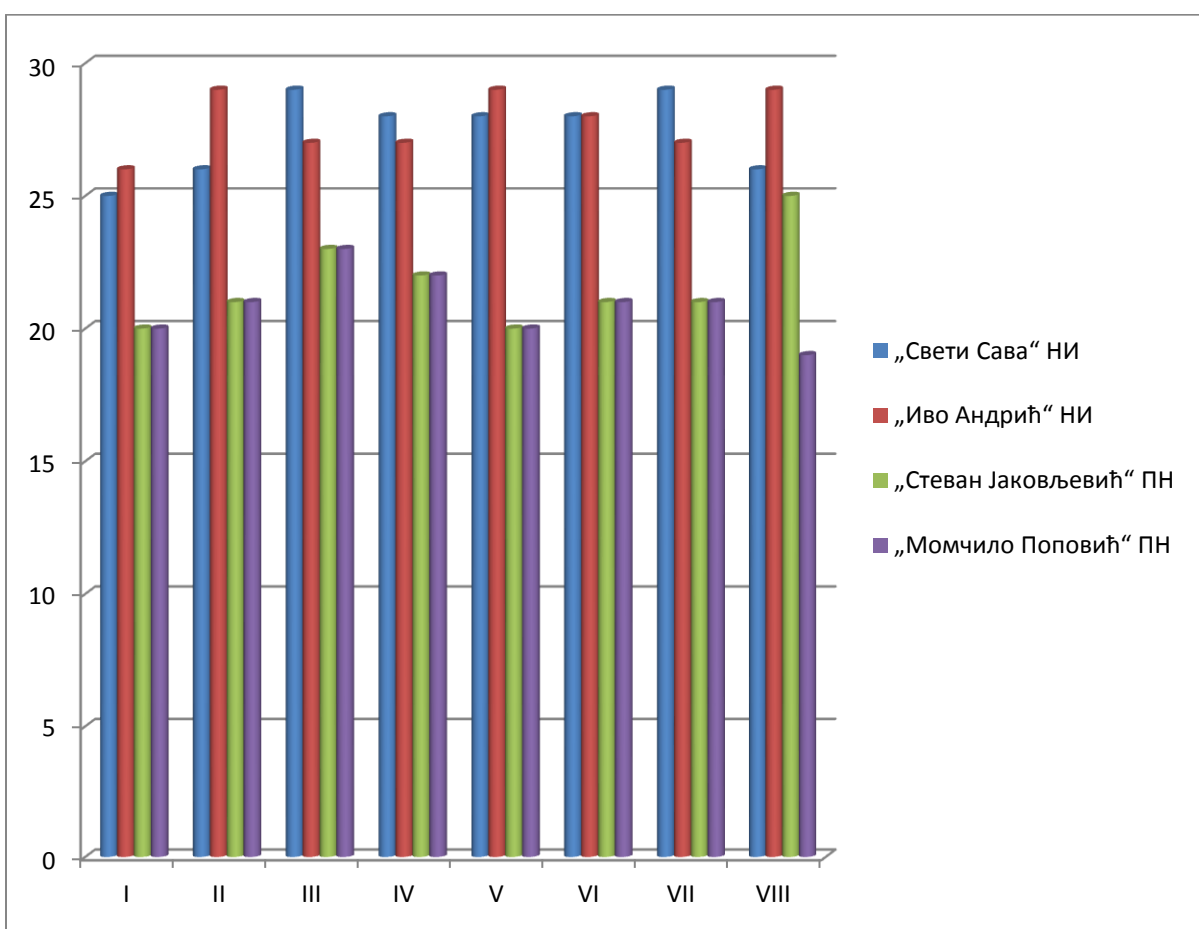
Табела 2: структура узорка ученика виших разреда у односу на школу и град

град	школа		разред			
			V	VI	VII	VIII
Ниш	„Свети Сава“	број	28	28	29	26
		%	49.1%	50.0%	51.8%	47.3%
	„Иво Андрић“	број	29	28	27	29
		%	50.9%	50.0%	48.2%	52.7%
	укупно	број	57	56	56	55
		%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%
Параћин	„Стеван Јаковљевић“	број	20	21	21	25
		%	50.0%	50.0%	50.0%	56.8%
	„Момчило Поповић“	број	20	21	21	19
		%	50.0%	50.0%	50.0%	43.2%
	укупно	број	40	42	42	44
		%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%

Већи број ученика је нишким школама, али је узорак ипак прилично уједначен.

На Графику 1, дистрибуција структуре узорка ученика у целини је очигледнија.

График 1: дистрибуција узорка свих ученика у односу на разред и школу

Табела 3: структура узорка наставника и учитеља у односу на школу, град и пол

		учитељи	наставници	укупно
место	Ниш	8	8	16
	Параћин	8	8	16
пол	М	5	10	15
	Ж	11	6	17
радни стаж	до 10 г.	0	7	7
	од 11 до 20 г.	8	4	12
	изнад 20 г.	8	5	13

Испитивање учитеља и наставника је било далеко једноставније, нарочито у погледу контроле бројности. Полну структуру наставног кадра чине 15 мушкараца и 17 жена, док су у односу на три категорије дужине радног стажа подједнако заступљене категорије радника изнад 10 година, а најмање је оних који раде краће од 10 година.

12.2. Резултати истраживања

Резултати истраживања ће, због боље прегледности, бити представљени у неколико мањих целина. У првом делу ће бити приказана дистрибуција одговора ученика, учитеља и наставника на питања из упитника. Затим ће бити представљени резултати који се односе на разлике између ученика нижих и виших разреда у односу на свако појединачно питање из упитника, као и резултати који се односе на разлике између учитеља и наставника.

Дистрибуција одговора ученика

На ставки „ Док пишеш, осећаш се несигурно.“ добијена је следећа расподела одговора (Табела 3 и График 2):

Табела 4: дистрибуција одговора ученика нижих разреда на одређено питање

питање	одговори		разред				укупно
			I	II	III	IV	
Док пишеш, осећаш се несигурно.	не слажем се	број	19	2	10	4	35
		%	20.9%	2.1%	9.8%	4.0%	9.0%
	делимично се слажем	број	37	50	25	56	168
		%	40.7%	51.5%	24.5%	56.6%	43.2%
	потпуно се слажем	број	35	45	67	39	186
		%	38.5%	46.4%	65.7%	39.4%	47.8%

Потпуно несигурним се осећа 47.8% ученика, што обухвата скоро половину испитаних ученика нижих разреда.

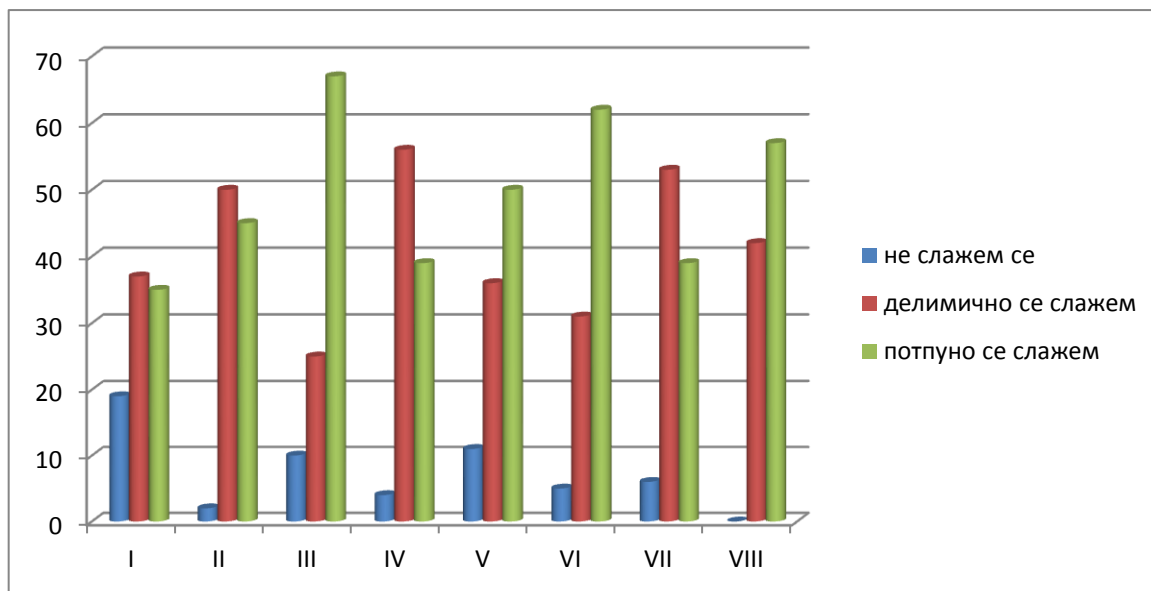
Табела 5: дистрибуција одговора ученика виших разреда на одређено питање

питање	одговори		разред				укупно
			V	VI	VII	VIII	
Док пишеш, осећаш се несигурно.	не слажем се	број	11	5	6	0	22
		%	11.3%	5.1%	6.1%	0%	5.6%
	делимично се слажем	број	36	31	53	42	162
		%	37.1%	31.6%	54.1%	42.4%	41.3%
	потпуно се слажем	број	50	62	39	57	208
		%	51.5%	63.3%	39.8%	57.6%	53.1%

Код ученика виших разреда је проценат несигурних још виши него код млађих ученика.

Резултати свих испитаних ученика се могу видети на Графику 2.

График 2: дистрибуција одговора ученика на одређено питање

Упадљиво највећу несигурност осећају ученици трећег разреда, а иза њих ученици шестог разреда и ученици осмог разреда.

На ставки „Док пишеш, имаш прекиде у осмишљавању реченица.“ добијена је следећа расподела одговора (Табеле 6 и 7 и График 3):

Табела 6: дистрибуција одговора ученика нижих разреда на одређено питање

питање	одговори		разред				укупно
			I	II	III	IV	
Док пишеш, имаш прекиде у осмишљавању реченица.	не слажем се	број	26	8	17	11	62
		%	28.6%	8.2%	16.7%	11.1%	15.9%
	делимично се слажем	број	32	63	73	27	195
		%	35.2%	64.9%	71.6%	27.3%	50.1%
	потпуно се слажем	број	33	26	12	61	132
		%	36.3%	26.8%	11.8%	61.6%	33.9%

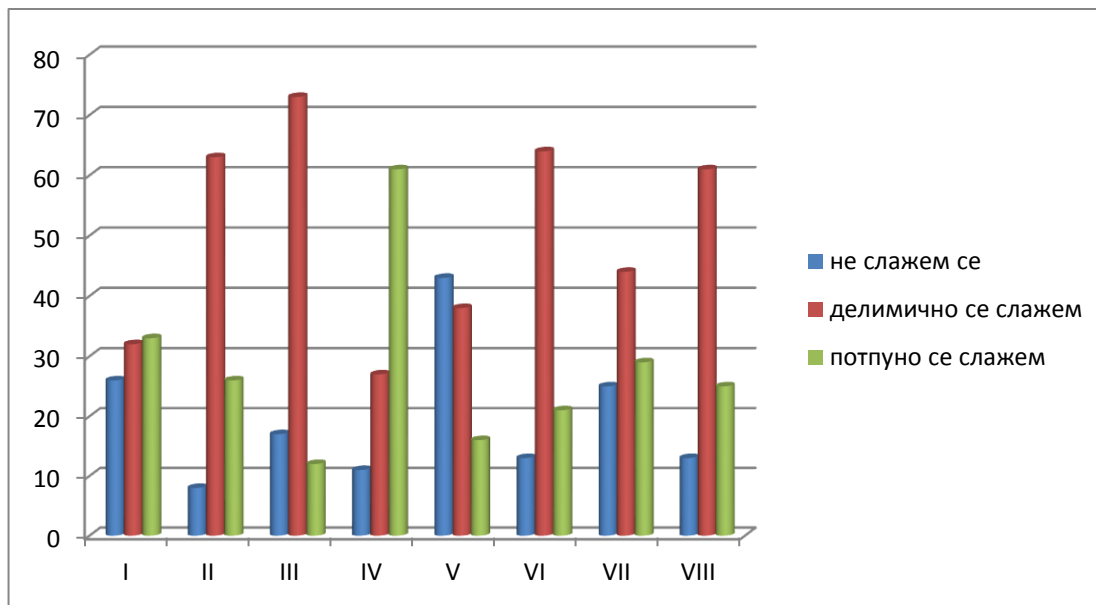
Иако је највећи проценат одговора ученика нижих разреда у категорији делимичног слагања са тврдњом, више од трећине ученика има прекиде у осмишљавању реченица.

Табела 7: дистрибуција одговора ученика виших разреда на одређено питање

питање	одговори		разред				укупно
			V	VI	VII	VIII	
Док пишеш, имаш прекиде у осмишљавању реченица.	не слажем се	број	43	13	25	13	94
		%	44.3%	13.3%	25.5%	13.1%	24.0%
	делимично се слажем	број	38	64	44	61	207
		%	39.2%	65.3%	44.9%	61.6%	52.8%
	потпуно се слажем	број	16	21	29	25	91
		%	16.5%	21.4%	29.6%	25.3%	23.2%

Код ученика виших разреда, ситуација је нешто боља, па по четвртина ученика је у екстремним категоријама одговора и половина у делимичном слагању са тврдњом.

График 3: дистрибуција одговора ученика на одређено питање

Највише ученика четвртог разреда има прекиде у осмишљавању реченица, док је тај проблем најмањи код ученика петог разреда.

На тврдњи „Због страха од евентуалних граматичких грешака, отежано пишеш.“ добијена је следећа расподела одговора (Табеле 8 и 9 и График 4):

Табела 8: дистрибуција одговора ученика нижих разреда на одређено питање

питање	одговори		разред				укупно
			I	II	III	IV	
Због страха од евентуалних граматичких грешака, отежано пишеш?	не слажем се	број	20	6	13	4	43
		%	22.0%	6.2%	12.7%	4.0%	11.1%
	делимично се слажем	број	41	30	12	37	120
		%	45.1%	30.9%	11.8%	37.4%	30.8%
	потпуно се слажем	број	30	61	77	58	226
		%	33.0%	62.9%	75.5%	58.6%	58.1%

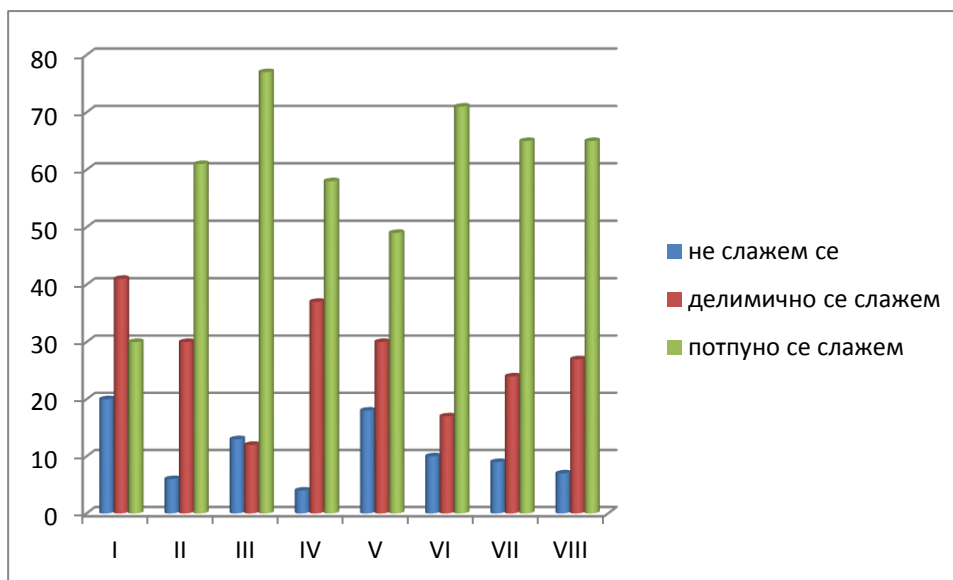
Скоро 60% ученика нижих разреда отежано се писано изражава због страха од граматичких грешака.

Табела 9: дистрибуција одговора ученика виших разреда на одређено питање

питање	одговори		разред				укупно
			V	VI	VII	VIII	
Због страха од евентуалних граматичких грешака, отежано пишеш?	не слажем се	број	18	10	9	7	44
		%	18.6%	10.2%	9.2%	7.1%	11.2%
	делимично се слажем	број	30	17	24	27	98
		%	30.9%	17.3%	24.5%	27.3%	25.0%
	потпуно се слажем	број	49	71	65	65	250
		%	50.5%	72.4%	66.3%	65.7%	63.8%

Висок проценат страха од граматичких грешака је присутан и код ученика виших разреда.

График 4: дистрибуција одговора ученика на одређено питање

Прваци су најмање оптерећени граматичким грешкама. Највише их се боје ученици трећег разреда и ученици шестог, седмог и осмог разреда.

На питање „Да ли журиш да што пре завршиш свој писани састав?“ , одговори су расподељени на следећи начин (Табеле 10 и 11 и График 5):

Табела 10: дистрибуција одговора ученика нижих разреда на одређено питање

питање	одговори		разред				укупно
			I	II	III	IV	
Да ли журиш да што пре завршиш свој писани састав?	не журим	број	13	3	6	2	24
		%	14.3%	3.1%	5.9%	2.0%	6.2%
	не обраћам пажњу	број	15	27	12	4	58
		%	16.5%	27.8%	11.8%	4.0%	14.9%
	журим	број	63	67	84	93	307
		%	69.2%	69.1%	82.4%	93.9%	78.9%

Више од три четвртине ученика нижих разреда жури да што пре заврши писање састава.

Табела 11: дистрибуција одговора ученика виших разреда на одређено питање

питање	одговори		разред				укупно
			V	VI	VII	VIII	
Да ли журиш да што пре завршиш свој писани састав?	не журим	број	2	0	2	7	11
		%	2.1%	0%	2.0%	7.1%	2.8%
	не обраћам пажњу	број	30	41	49	31	151
		%	30.9%	41.8%	50.0%	31.3%	38.5%
	журим	број	65	57	47	61	230
		%	67.0%	58.2%	48.0%	61.6%	58.7%

Проценат ученика виших разреда који журе са изработом писаног састава је за 20% опао у односу на ученике до четвртог разреда, а повећала се категорија оних који не обраћају пажњу на то.

График 5: дистрибуција одговора ученика на одређено питање

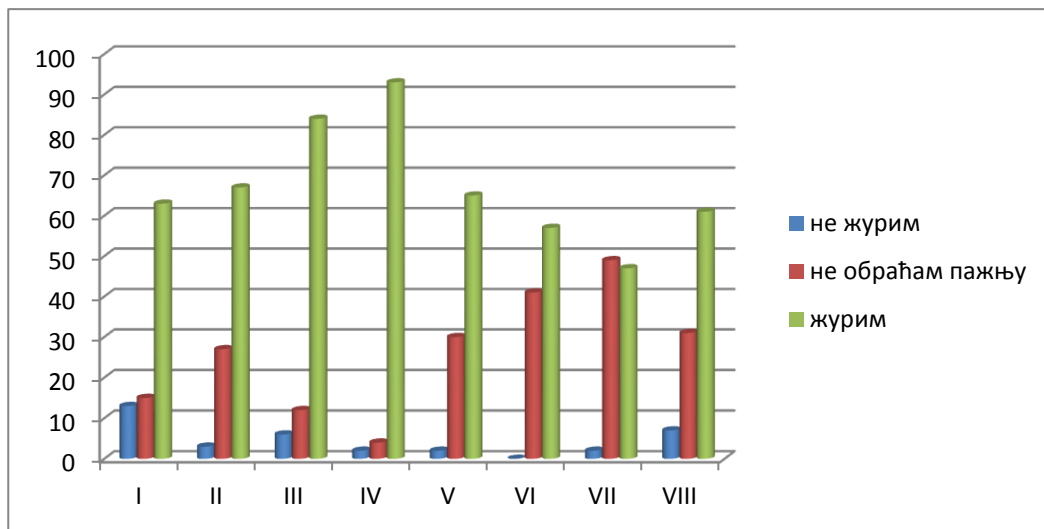

График сликовито показује разлику у журби млађих и старијих ученика.

На питање „Док пишеш, да ли увек проналазиш праве речи?“ , одговори су расподељени на следећи начин (Табела 12 и 13 и График 6):

Табела 12: дистрибуција одговора ученика нижих разреда на одређено питање

питање	одговори		разред				укупно
			I	II	III	IV	
Док пишеш, да ли увек проналазиш праве речи?	увек	број	4	3	0	0	7
		%	4.4%	3.1%	0%	0%	1.8%
	понекад	број	57	54	85	37	233
		%	62.6%	55.7%	83.3%	37.4%	59.9%
	никад	број	30	40	17	62	149
		%	33.0%	41.2%	16.7%	62.6%	38.3%

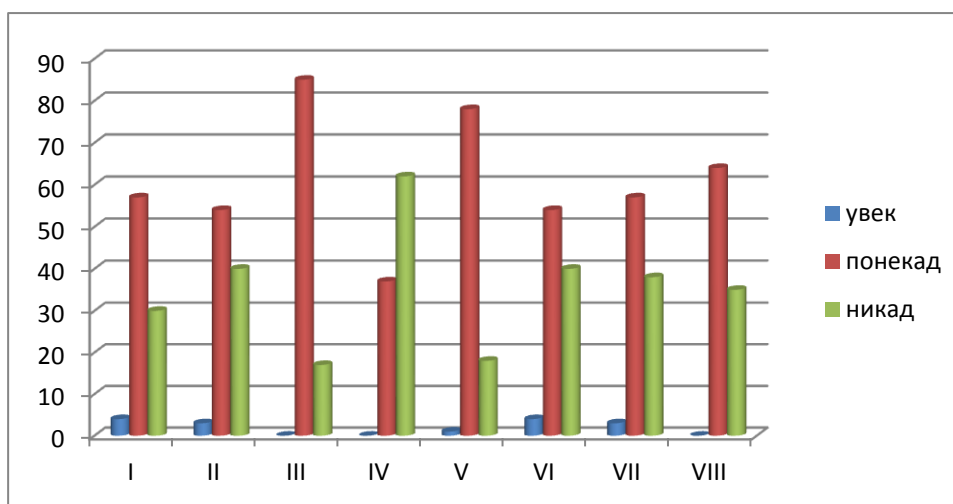
Најбројнији су они ученици нижих разреда који понекад нађу праве речи током писања састава.

Табела 13: дистрибуција одговора ученика виших разреда на одређено питање

питање	одговори		разред				укупно
			V	VI	VII	VIII	
Док пишеш, да ли увек проналазиш праве речи?	увек	број	1	4	3	0	8
		%	1.0%	4.1%	3.1%	0%	2.0%
	понекад	број	78	54	57	64	253
		%	80.4%	55.1%	58.2%	64.6%	64.5%
	никад	број	18	40	38	35	131
		%	18.6%	40.8%	38.8%	35.4%	33.4%

Дистрибуција је слична као и код млађих ученика.

График 6: дистрибуција одговора ученика на одређено питање

Ученици четвртог разреда најтеже проналазе праве речи у писаном изражавању.

На тврдњи „Да ли волиш да се твој састав чита пред публиком?“, одговори су расподељени на следећи начин (Табела 14 и 15 и График 7):

Табела 14: дистрибуција одговора ученика нижих разреда на одређено питање

питање	одговори		разред				укупно
			I	II	III	IV	
Да ли волиш да се твој састав чита пред публиком?	увек	број	25	3	31	37	96
		%	27.5%	3.1%	30.4%	37.4%	24.7%
	понекад	број	27	43	48	40	158
		%	29.7%	44.3%	47.1%	40.4%	40.6%
	никад	број	39	51	23	22	135
		%	42.9%	52.6%	22.5%	22.2%	34.7%

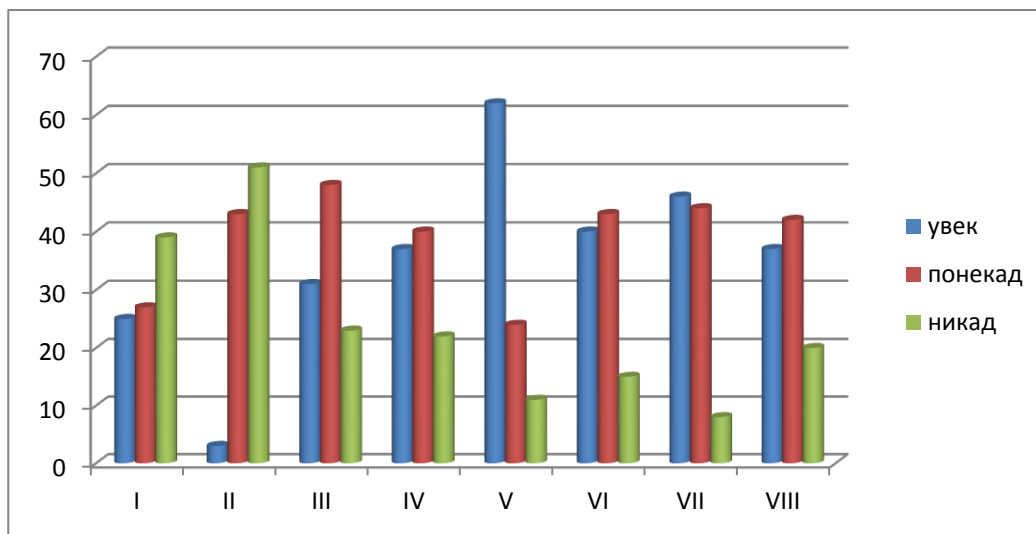
Четвртина ученика нижих разреда воли да се њихов састав увек чита пред публиком, док трећина то уопште не воли.

Табела 15: дистрибуција одговора ученика виших разреда на одређено питање

питање	одговори		разред				укупно
			V	VI	VII	VIII	
Да ли волиш да се твој састав чита пред публиком?	увек	број	62	40	46	37	185
		%	63.9%	40.8%	46.9%	37.4%	47.2%
	понекад	број	24	43	44	42	153
		%	24.7%	43.9%	44.9%	42.4%	39.0%
	никад	број	11	15	8	20	54
		%	11.3%	15.3%	8.2%	20.2%	13.8%

Код старијих ученика је сигурност порасла, па скоро половина би волела да се њихов рад чита пред публиком.

График 7: дистрибуција одговора ученика на одређено питање

Петаци су највише жељни публике.

На питање „Да ли ти је за израду писаног састава потребна посебна инспирација?“, одговори су расподељени на следећи начин (Табела 16 и 17 и График 8):

Табела 16: дистрибуција одговора ученика нижих разреда на одређено питање

питање	одговори		разред				укупно
			I	II	III	IV	
Да ли ти је за израду писаног састава потребна посебна инспирација?	уек	број	28	14	0	21	63
		%	30.8%	14.4%	0%	21.2%	16.2%
	понекад	број	31	38	22	39	130
		%	34.1%	39.2%	21.6%	39.4%	33.4%
	никад	број	32	45	80	39	196
		%	35.2%	46.4%	78.4%	39.4%	50.4%

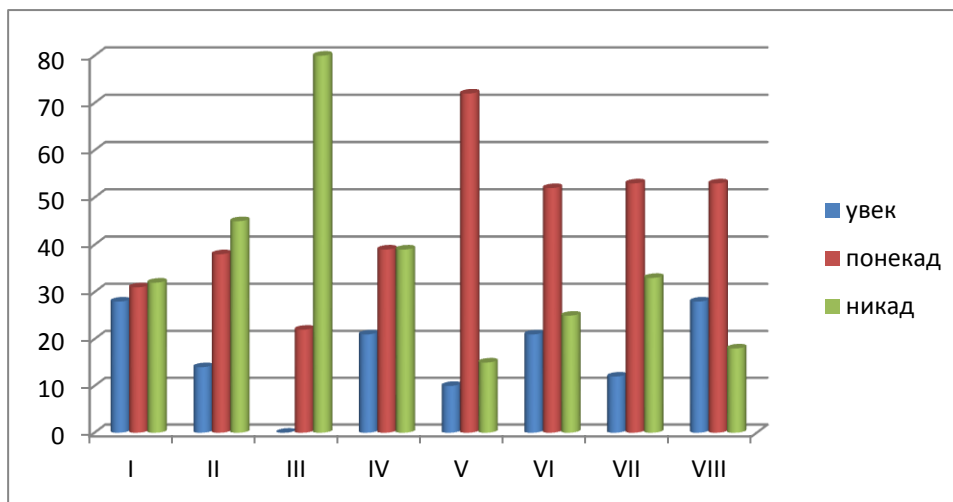
Највећем броју ученика нижих разреда потребна је посебна инспирација за писање састава.

Табела 17: дистрибуција одговора ученика виших разреда на одређено питање

питање	одговори		разред				укупно
			V	VI	VII	VIII	
Да ли ти је за израду писаног састава потребна посебна инспирација?	увек	број	10	21	12	28	71
		%	10.3%	21.4%	12.2%	28.3%	18.1%
	понекад	број	72	52	53	53	230
		%	74.2%	53.1%	54.1%	53.5%	58.7%
	никад	број	15	25	33	18	91
		%	15.5%	25.5%	33.7%	18.2%	23.2%

Код старијих ученика ситуација је мало другачија, па је највећем броју само понекад потребна посебна инспирација.

График 8: дистрибуција одговора ученика на одређено питање

Најмлађим и најстаријим ученицима је инспирација неопходна, док трећацима никад.

На тврдњи „Изненадни писани задатак – увек те:“, добијена је следећа расподела одговора (Табела 18 и 19 и График 9):

Табела 18: дистрибуција одговора ученика нижих разреда на одређено питање

питање	одговори		разред				укупно
			I	II	III	IV	
Изненадни писани задатак – увек те:	одушеви	број	30	21	19	20	90
		%	33.0%	21.6%	18.6%	20.2%	23.1%
	не утиче на тебе	број	32	18	46	31	127
		%	35.2%	18.6%	45.1%	31.3%	32.6%
	збуни	број	29	58	37	48	172
		%	31.9%	59.8%	36.3%	48.5%	44.2%

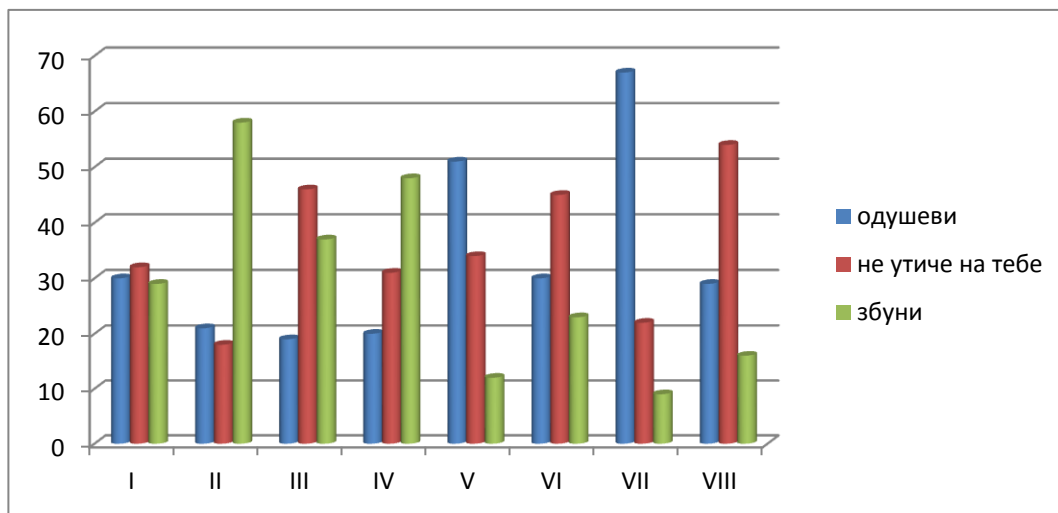
Нико не воли изненађења, па ни ученици до четвртог разреда основне школе, јер их ненајављени писани задатак у највећем проценту збуни.

Табела 19: дистрибуција одговора ученика виших разреда на одређено питање

питање	одговори		разред				укупно
			V	VI	VII	VIII	
Изненадни писани задатак – увек те:	одушеви	број	51	30	67	29	177
		%	52.6%	30.6%	68.4%	29.3%	45.2%
	не утиче на тебе	број	34	45	22	54	155
		%	35.1%	45.9%	22.4%	54.5%	39.5%
	збуни	број	12	23	9	16	60
		%	12.4%	23.5%	9.2%	16.2%	15.3%

Код старијих ученика изненађење је и одушевљење, а не само збуњивање.

График 9: дистрибуција одговора ученика на одређено питање

Ученике седмог разреда је немогуће збунити изненадним писаним задатком, док су ученици другог разреда избачени из равнотеже ненајављеним захтевом.

Као одговор на питање „Да ли приликом израде твог писаног састава користиш план писања састава?“, добијена је следећа расподела (Табела 20 и 21 и График 10):

Табела 20: дистрибуција одговора ученика нижих разреда на одређено питање

питање	одговори		разред				укупно
			I	II	III	IV	
Да ли приликом израде твог писаног састава користиш план писања састава?	увек	број	21	15	2	13	51
		%	23.1%	15.5%	2.0%	13.1%	13.1%
	понекад	број	43	69	33	41	186
		%	47.3%	71.1%	32.4%	41.4%	47.8%
	никад	број	27	13	67	45	152
		%	29.7%	13.4%	65.7%	45.5%	39.1%

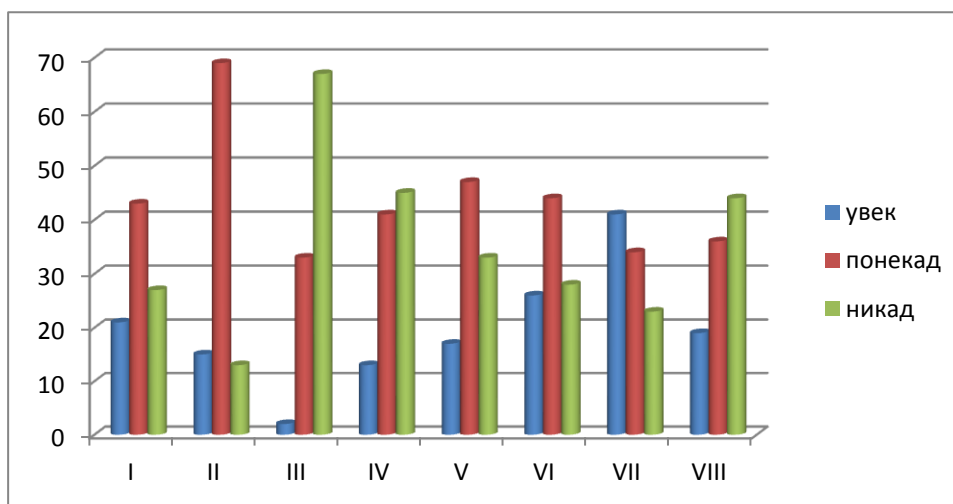
Сваки план пружа сигурност јер га је могуће контролисати, тако највећи број ученика нижих разреда користи план за писање састава.

Табела 21: дистрибуција одговора ученика виших разреда на одређено питање

питање	одговори		разред				укупно
			V	VI	VII	VIII	
Да ли приликом израде твог писаног састава користиш план писања састава?	увек	број	17	26	41	19	103
		%	17.5%	26.5%	41.8%	19.2%	26.3%
	понекад	број	47	44	34	36	161
		%	48.5%	44.9%	34.7%	36.4%	41.1%
	никад	број	33	28	23	44	128
		%	34.0%	28.6%	23.5%	44.4%	32.7%

И старији ученици, као и млађи, углавном користе план за писање састава.

График10: дистрибуција одговора ученика на одређено питање

Пошто их изненадни писани задатак збуну, ученици другог разреда у највећој мери користе план за писање састава.

Као одговор на питање „Наставникова упутства утичу на твој писани састав.“, добијена је следећа расподела (Табела 22 и 23 и График 11):

Табела 22: дистрибуција одговора ученика нижих разреда на одређено питање

питање	одговори		разред				укупно
			I	II	III	IV	
Наставникова упутства утичу на твој писани састав.	у потпуности	број	7	2	0	2	11
		%	7.7%	2.1%	0%	2.0%	2.8%
	делимично	број	33	61	58	20	172
		%	36.3%	62.9%	56.9%	20.2%	44.2%
	не утичу	број	51	34	44	77	206
		%	56.0%	35.1%	43.1%	77.8%	53.0%

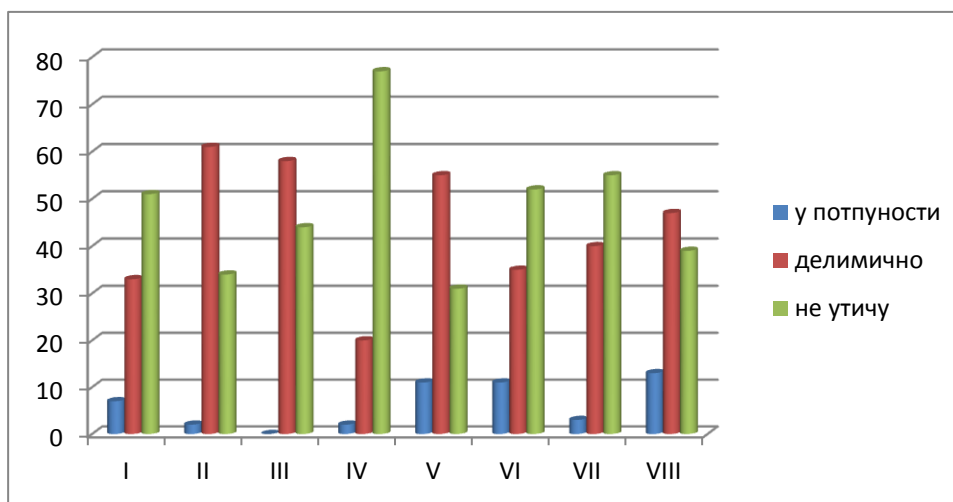
Код највећег броја ученика нижих разреда на писање састава не утичу наставникова упутства.

Табела 23: дистрибуција одговора ученика виших разреда на одређено питање

питање	одговори		разред				укупно
			V	VI	VII	VIII	
Наставникова упутства утичу на твој писани састав.	у потпуности	број	11	11	3	13	38
		%	11.3%	11.2%	3.1%	13.1%	9.7%
	делимично	број	55	35	40	47	177
		%	56.7%	35.7%	40.8%	47.5%	45.2%
	не утичу	број	31	52	55	39	177
		%	32.0%	53.1%	56.1%	39.4%	45.2%

Код ученика виших разреда упутства која даје наставник утичу делимично или уопште не утичу.

График 11: дистрибуција одговора ученика на одређено питање

Највеће самопоуздање показују ученици четвртог разреда, док су од наставникових упутстава највише зависни ученици другог, трећег и петог разреда.

Дистрибуција одговора учитеља и наставника

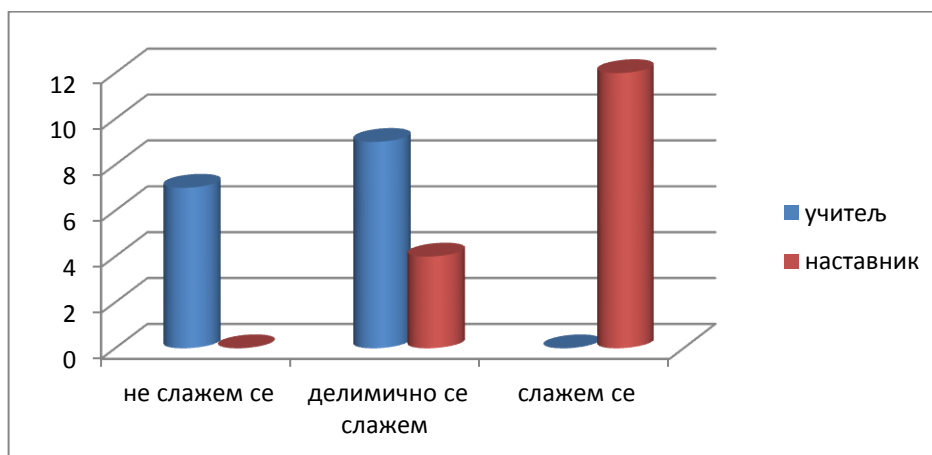
Тврдња: Наставници су током свог школовања оспособљени за реализацију садржаја писаног изражавања ученика.

Табела 24: дистрибуција одговора учитеља и наставника на одређено питање

питање	одговори		учитељи	наставници	укупно
Наставници су током свог школовања оспособљени за реализацију садржаја писаног изражавања ученика ученика.	не слажем се	број	7	0	7
		%	43.8%	0%	21.9%
	делимично се слажем	број	9	4	13
		%	56.3%	25.0%	40.6%
	потпуно се слажем	број	0	12	12
		%	0%	75.0%	37.5%

Три четвртине наставника сматра да је образовање пружио довољну способност за реализацију писаног изражавања. За разлику од њих, ниједан учитељ то не мисли.

График 12: дистрибуција одговора учитеља и наставника на одређено питање

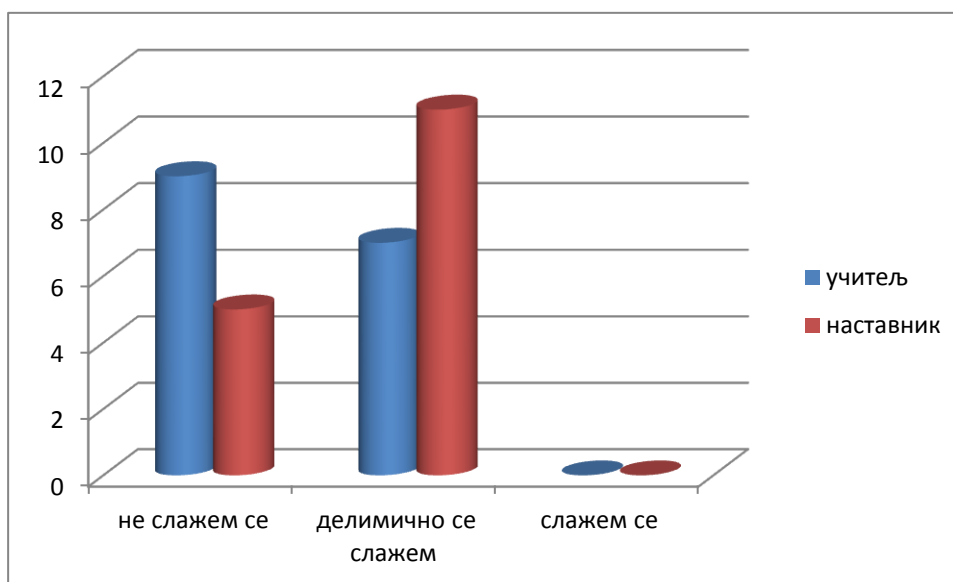
Тврдња: Наставници српског језика су заинтересовани за писано изражавање својих ученика

Табела 25: дистрибуција одговора учитеља и наставника на одређено питање

питање	одговори		учитељи	наставници	укупно
Наставници српског језика су заинтересовани за писано изражавање својих ученика.	не слажем се	број	9	5	14
		%	56.3%	31.3%	43.8%
	делимично се слажем	број	7	11	18
		%	43.8%	68.8%	56.3%
	потпуно се слажем	број	0	0	0
		%	0%	0%	0%

И учитељи и наставници сматрају да нема потпуно заинтересованих наставника за писано изражавање ученика.

График 13: дистрибуција одговора учитеља и наставника на одређено питање

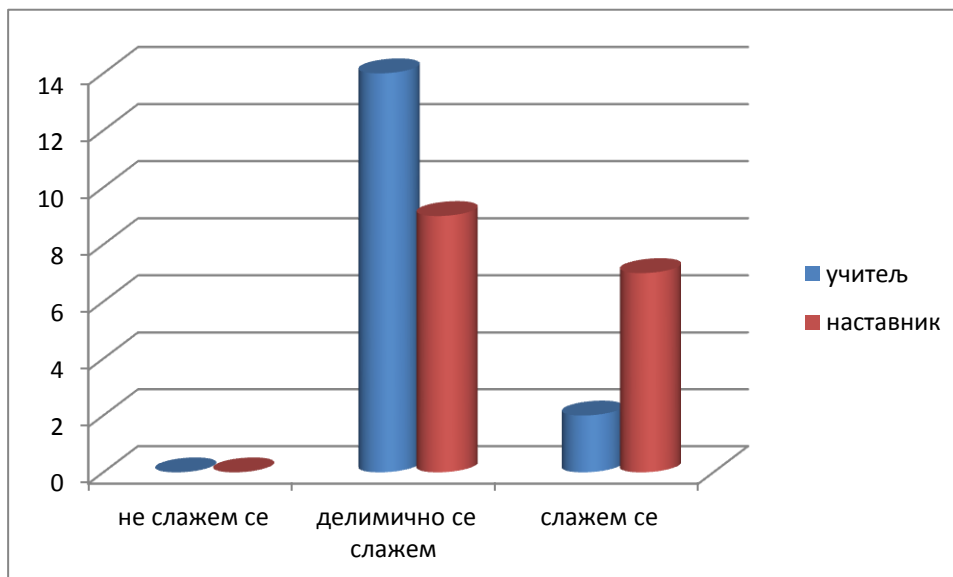

Тврдња: Уџбеници су адекватно осмишљени да би користили часовима писаног изражавања.

Табела 26: дистрибуција одговора учитеља и наставника на одређено питање

питање	одговори		учитељи	наставници	укупно
Уџбеници су адекватно осмишљени да би користили часовима писаног изражавања.	не слажем се	број	0	0	0
		%	0%	0%	0%
	делимично се слажем	број	14	9	23
		%	87.5%	56.3%	71.9%
	потпуно се слажем	број	2	7	9
		%	12.5%	43.8%	28.1%

График 14: дистрибуција одговора учитеља и наставника на одређено питање

Скоро три четвртине испитаних учитеља и наставника сматра да су уџбеници делимично адекватни (71.9%).

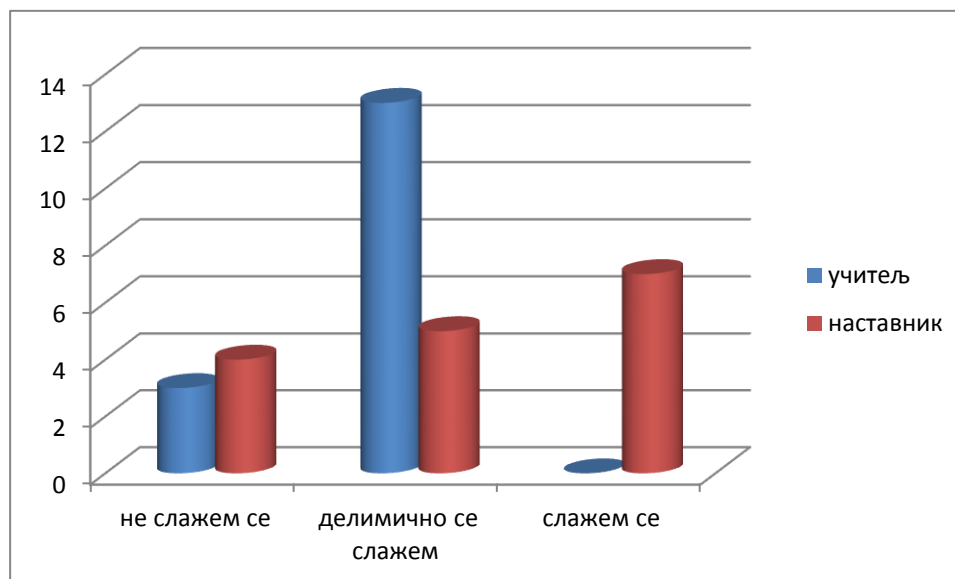
Тврдња: Наставним планом и програмом у потребној су мери заступљени садржаји писаног изражавања

Табела 27: дистрибуција одговора учитеља и наставника на одређено питање

питање	одговори		учитељи	наставници	укупно
Наставним планом и програмом у потребној су мери заступљени садржаји писаног изражавања.	не слажем се	број	3	4	7
		%	18.8%	25.0%	21.9%
	делимично се слажем	број	13	5	18
		%	81.3%	31.3%	56.3%
	потпуно се слажем	број	0	7	7
		%	0%	43.8%	21.9%

Као и у погледу адекватности уџбеника, највећи број испитиваних учитеља и наставника сматра да су садржаји писаног изражавања делимично заступљени.

График 14: дистрибуција одговора учитеља и наставника на одређено питање

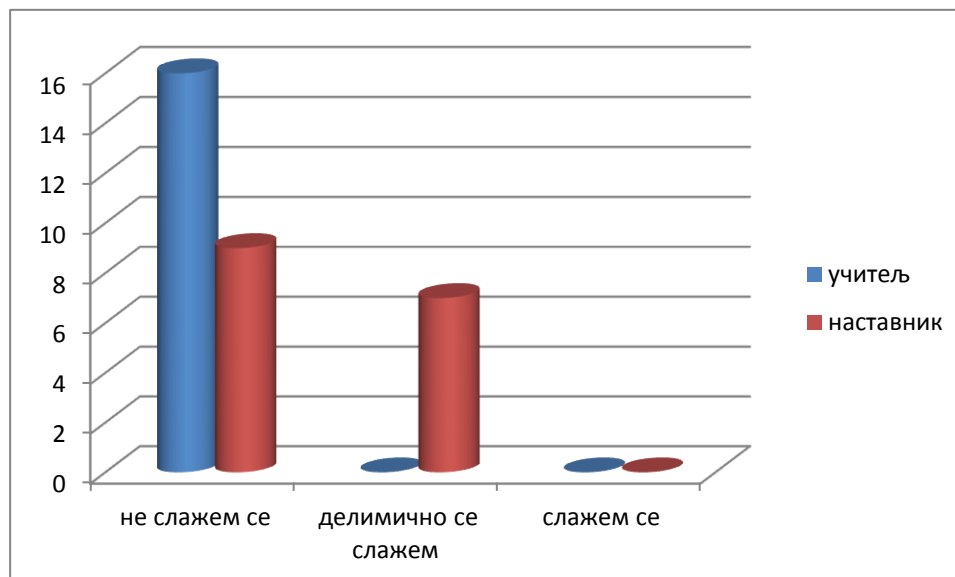
Тврдња: Приликом реализације лектира могуће је утицати на писано изражавање ученика

Табела 28: дистрибуција одговора учитеља и наставника на одређено питање

питање	одговори		учитељи	наставници	укупно
Приликом реализације лектира могуће је утицати на писано изражавање ученика.	не слажем се	број	16	9	25
		%	100.0%	56.3%	78.1%
	делимично се слажем	број	0	7	7
		%	0%	43.8%	21.9%
	потпуно се слажем	број	0	0	0
		%	0%	0%	0%

Нико од учитеља није сагласан са тврдњом да је лектиром могуће утицати на писано изражавање. Наставници су подељеног мишљења.

График 15: дистрибуција одговора учитеља и наставника на одређено питање

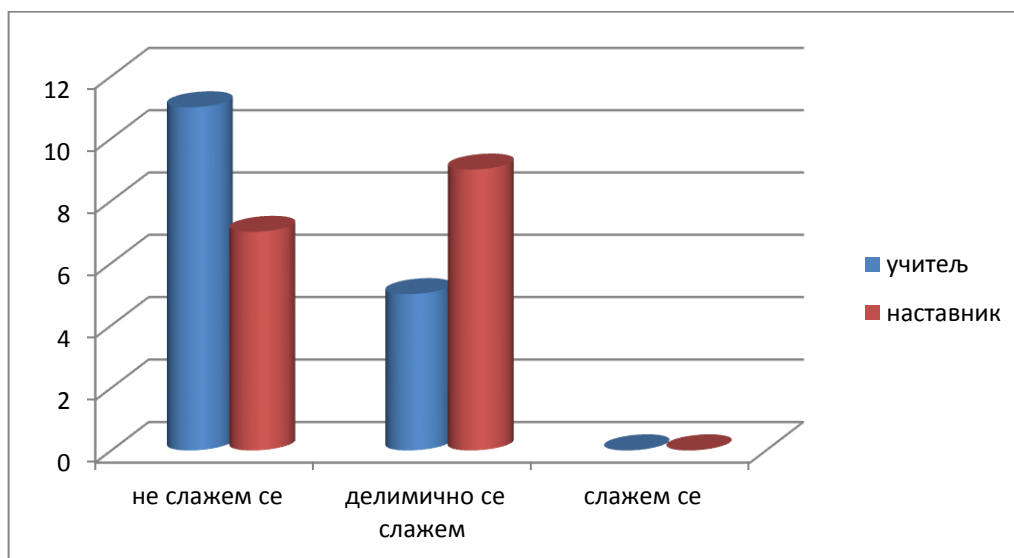
Тврдња: Наставник може да утиче на развијање љубави код ученика за писаним изражавањем

Табела 29: дистрибуција одговора учитеља и наставника на одређено питање

питање	одговори		учитељи	наставници	укупно
Наставник може да утиче на развијање љубави код ученика за писаним изражавањем	не слажем се	број	11	7	18
		%	68.8%	43.8%	56.3%
	делимично се слажем	број	5	9	14
		%	31.3%	56.3%	43.8%
	потпуно се слажем	број	0	0	0
		%	0%	0%	0%

И учитељи и наставници су изгубили наду да могу у потпуности да развију ученицима љубав ка писаном изражавању, али је делимично веровање још присутно.

График 16: дистрибуција одговора учитеља и наставника на одређено питање

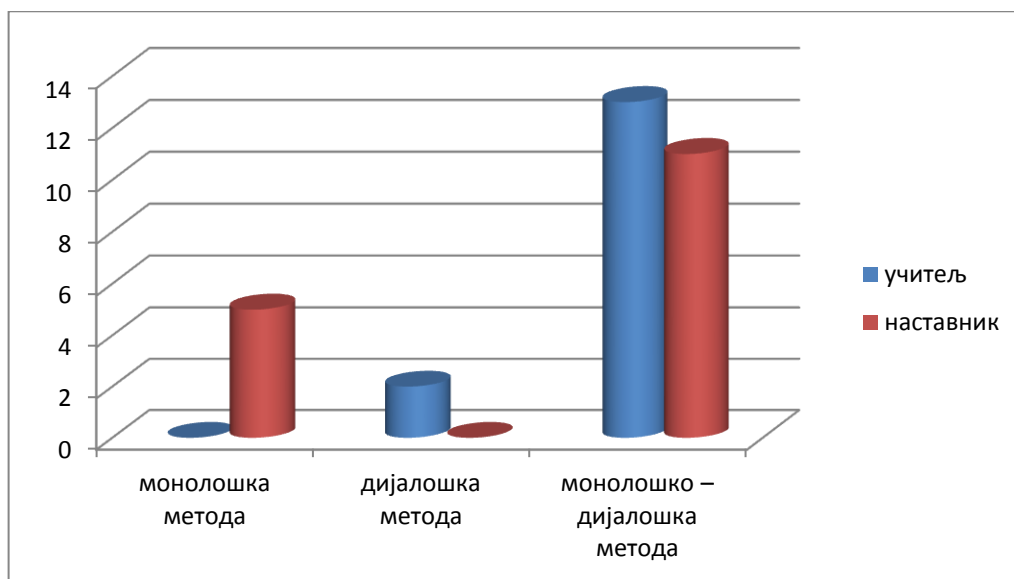
Питање: Које методе се најчешће користе приликом реализације садржаја облика писаног изражавања?

Табела 30: дистрибуција одговора учитеља и наставника на одређено питање

питање	одговори		учитељи	наставници	укупно
Које методе се најчешће користе приликом реализације садржаја облика писаног изражавања?	монолошка метода	број	0	5	5
		%	0%	31.3%	16.1%
	дијалошка метода	број	2	0	2
		%	13.3%	0%	6.5%
	Монолошко – дијалошка метода	број	13	11	24
		%	86.7%	68.8%	77.4%

Преовлађује мишљење да се најчешће користи монолошко – дијалошка метода.

График 17: дистрибуција одговора учитеља и наставника на одређено питање

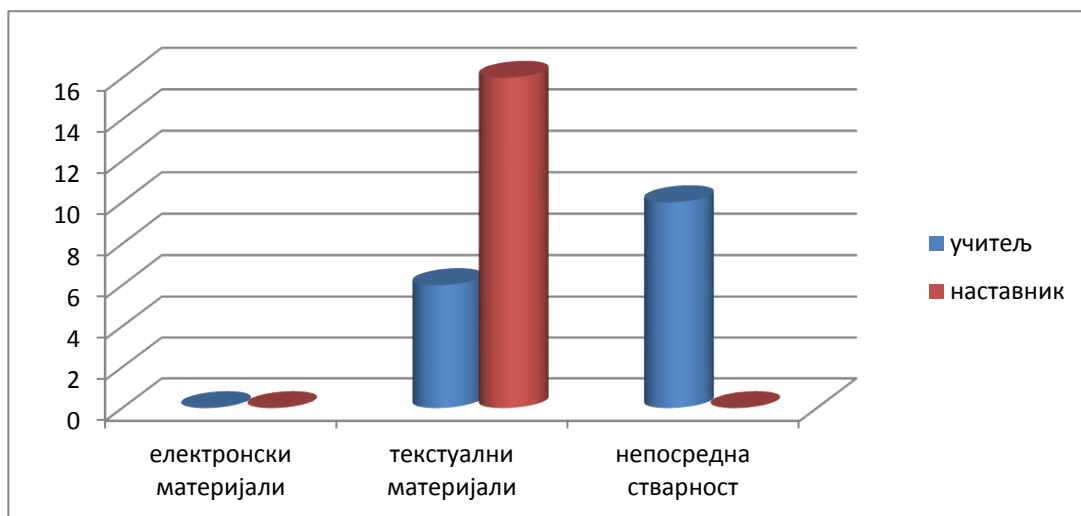
Тврдња: Најбољи извори за реализацију облика писаног изражавања у основној школи су:

Табела 31: дистрибуција одговора учитеља и наставника на одређено питање

питање	одговори		учитељи	наставници	укупно
Најбољи извори за реализацију облика писаног изражавања у основној школи су:	електронски материјали	број	0	0	0
		%	0%	0%	0%
	текстуални материјали	број	6	16	22
		%	37.5%	100.0%	68.8%
	непосредна стварност	број	10	0	10
		%	62.5%	0%	31.3%

Сви наставници сматрају да су текстуални материјали најбољи за реализацију облика писаног изражавања. Учитељи су мишљења да и непосредна стварност доприноси унапређивању писаног изражању.

График 18: дистрибуција одговора учитеља и наставника на одређено питање

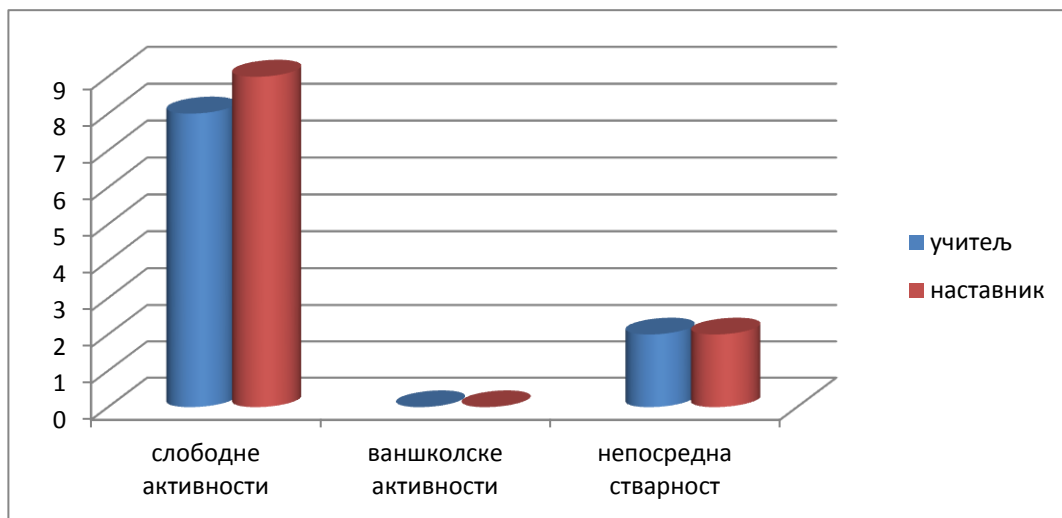
Питање: Које активности највише доприносе неговању писаног изражавања ученика основне школе?

Табела 32: дистрибуција одговора учитеља и наставника на одређено питање

питање	одговори		учитељи	наставници	укупно
Које активности највише доприносе неговању писаног изражавања? ученика основне школе?	слободне активности	број	8	9	17
		%	80.0%	81.8%	81.0%
	ваншколске активности	број	0	0	0
		%	0%	0%	0%
	ваннаставне активности	број	2	2	4
		%	20.0%	18.2%	12.5%

Скоро сви испитаници сматрају да слободне активности највише доприносе неговању писаног изражавања ученика основне школе.

График 19: дистрибуција одговора учитеља и наставника на одређено питање

Разлике између ученика нижих и виших разреда

Тврдња: Док пишеш осећаш се несигурно.

Табела 32: резултат χ^2 теста код нижих и виших разреда

		ф	нижи	виши
Док пишеш осећаш се несигурно.	не слажем се	д	35	22
		о	28.4	28.6
	делимично се слажем	д	168	162
		о	164.4	165.6
	потпуно се слажем	д	186	208
		о	196.2	197.8
	χ^2		Сс	значајност
	4.291		2	0.117
	с = 0.074			

Нема значајне разлике између млађих и старијих ученика.

Питање: Док пишеш – да ли имаш прекиде у осмишљавању реченица?

Табела 32: резултат χ^2 теста код нижих и виших разреда

		d	нижи	виши
Док пишеш – да ли имаш прекиде у осмишљавању реченица?	не слажем се	д	62	94
		о	77.7	78.3
	делимично се слажем	д	195	207
		о	200.2	201.8
	потпуно се слажем	д	132	91
		о	111.1	111.9
	χ^2		сс	значајност
	14.449		2	0.001
	с = 0.135			

Постоји статистички значајна разлика између ученика нижих и виших разреда основне школе у погледу тешкоћа које имају током осмишљавања реченица.

Тврдња: Због страха од евентуалних граматичких грешака отежано пишеш.

Табела 33: резултат χ^2 теста код нижих и виших разреда

			нижи	виши
Због страха од евентуалних граматичких грешака отежано пишеш.	не слажем се	д	43	44
		о	43.3	43.7
	делимично се слажем	д	120	98
		о	108.6	109.4
	потпуно се слажем	д	226	250
		о	237.1	238.9
	χ^2		сс	значајност
	3.430		2	0.180
	с = 0.066			

Нема значајне разлике између ученика.

Питање: Да ли журиш да што пре завршиш свој писани састав?

Табела 34: резултат χ^2 теста код нижих и виших разреда

		ф	нижи	виши
Да ли журиш да што пре завршиш свој писани састав?	не журим	д	24	11
		о	17.4	17.6
	не обраћам пажњу	д	58	151
		о	104.1	104.9
	журим	д	307	230
		о	267.5	269.5
	χ^2		сс	значајност
	57.242		2	0.000
	с = 0.261			

Млађи ученици значајно више журе у изради писаног састава у односу на ученике виших разреда.

Питање: Док пишеш, да ли увек проналазиш праве речи?

Табела 35: резултат χ^2 теста код нижих и виших разреда

		ф	нижи	виши
Док пишеш, да ли увек проналазиш праве речи?	увек	д	7	8
		о	7.5	7.5
	понекад	д	233	253
		о	242.1	243.9
	никад	д	149	131
		о	139.5	140.5
	χ^2		сс	значајност
	2.035		2	0.361
	с = .051			

Није добијена значајна разлика.

Тврдња: Да ли волиш да се твој састав чита пред публиком?

Табела 36: резултат χ^2 теста код нижих и виших разреда

		ф	нижи	виши
Да ли волиш да се твој састав чита пред публиком?	увек	д	96	185
		о	140.0	141.0
	понекад	д	158	153
		о	154.9	156.1
	никад	д	135	54
		о	94.1	94.9
	χ^2		сс	значајност
	62.973		2	0.000
	с = 0.273			

Ученицима старијих разреда далеко је више стало да се потврде пред публиком у поређењу са млађим.

Тврдња: Да ли ти је за израду писаног састава потребна посебна инспирација?

Табела 37: резултат χ^2 теста код нижих и виших разреда

		ф	нижи	виши
Да ли ти је за израду писаног састава потребна посебна инспирација?	увек	д	63	71
		о	66.7	67.3
	понекад	д	130	230
		о	179.3	180.7
	никад	д	196	91
		о	142.9	144.1
	χ^2		сс	значајност
	66.659		2	0.000
	с = 0.280			

Инспирација је понекад значајно потребнија ученицима виших разреда него ученицима нижих разреда.

Тврдња: Изненадни писани задатак – увек те:

Табела 38: резултат χ^2 теста код нижих и виших разреда

		ф	нижи	виши
Изненадни писани задатак – увек те:	одушеви	д	90	177
		о	133.0	134.0
	не утиче на тебе	д	127	155
		о	140.5	141.5
	збуни	д	172	60
		о	115.6	116.4
	χ^2		сс	значајност
	85.187		2	0.000
	с = 0.314			

Изненађење значајно више збуни ученике млађих разреда од ученике старијих разреда.

Питање: Да ли приликом израде твог писаног састава користиш план писања састава?

Табела 39: резултат χ^2 теста код нижих и виших разреда

		ф	нижи	виши
Да ли приликом израде твог писаног састава користиш план писања састава?	увек	д	51	103
		о	76.7	77.3
	понекад	д	186	161
		о	172.8	174.2
	никад	д	152	128
		о	139.5	140.5
	χ^2		сс	значајност
	21.406		2	0.000
	с = 0.163			

Ученици старијих разреда више користе план писања састава него ученици млађих разреда.

Тврдња: Наставникова упутства утичу на твој писани састав.

Табела 40: резултат χ^2 теста код нижих и виших разреда

		ф	нижи	виши
Наставникова упутства утичу на твој писани састав.	у потпуности	д	11	38
		о	24.4	24.6
	делимично	д	172	177
		о	173.8	175.2
	не утичу	д	206	177
		о	190.8	192.2
	χ^2		сс	значајност
	17.134		2	0.000
	с = 0.147			

Наставникова упутства значајно више утичу на ученике старијих разреда него на ученике млађих разреда.

Разлике код наставника и учитеља

Тврдња: Наставници су током свог школовања оспособљени за реализацију садржаја писаног изражавања ученика.

Табела 41: резултат χ^2 теста код наставника и учитеља

		ф	учитељи	наставници
Наставници су током свог школовања оспособљени за реализацију садржаја писаног изражавања ученика.	не слажем се	д	7	0
		о	3.5	3.5
	делимично се слажем	д	9	4
		о	6.5	6.5
	потпуно се слажем	д	0	12
		о	6.0	6.0
	χ^2		сс	значајност
	20.923		2	0.000
	с = 0.629			

Наставници значајно више сматрају да су оспособљени за реализацију писаног изражавања у односу на учитеље.

Тврдња: Наставници српског језика су заинтересовани за писано изражавање својих ученика.

Табела 42: резултат χ^2 теста код наставника и учитеља

		ф	учитељи	наставници
Наставници српског језика су заинтересовани за писано изражавање својих ученика.	не слажем се	д	9	5
		о	7.0	7.0
	делимично се слажем	д	7	11
		о	9.0	9.0
	потпуно се слажем	д	0	0
		о	0	0
	χ^2		сс	значајност
	2.032		1	0.154
	с = 0.244			

Нема разлике.

Тврдња: Уџбеници су адекватно осмишљени да би користили часовима писаног изражавања.

Табела 43: резултат χ^2 теста код наставника и учитеља

		ф	учитељи	наставници
Уџбеници су адекватно осмишљени да би користили часовима писаног изражавања.	не слажем се	д	0	0
		о	0	0
	делимично се слажем	д	14	9
		о	11.5	11.5
	потпуно се слажем	д	2	7
		о	4.5	4.5
	χ^2		сс	значајност
	3.865		2	0.113 (егз.)
	с = 0.328			

Нема разлике. Непостојање разлике говори да и наставници и учитељи мисле да уџбеници нису адекватно осмишљени да би користили у писаном изражавању.

Тврдња: Наставним плановима и програмима у потребној су мери заступљени садржаји писаног изражавања.

Табела 44: резултат χ^2 теста код наставника и учитеља

		ф	учитељи	наставници
Наставним плановима и програмима у потребној су мери заступљени садржаји писаног изражавања .	не слажем се	д	3	4
		о	3.5	3.5
	делимично се слажем	д	13	5
		о	9.0	9.0
	потпуно се слажем	д	0	7
		о	3.5	3.5
	χ^2		сс	значајност
	10.698		2	0.005
	с =0.501			

Наставници значајно више од учитеља мисле да су наставним плановима и програмима адекватно обухваћени садржаји писаног изражавања.

Тврдња: Приликом реализације лектире могуће је утицати на писано изражавање ученика.

Табела 45: резултат χ^2 теста код наставника и учитеља

		ф	учитељи	наставници
Приликом реализације лектира могуће је утицати на писано изражавање ученика.	не слажем се	д	16	9
		о	12.5	12.5
	делимично се слажем	д	0	7
		о	3.5	3.5
	потпуно се слажем	д	0	0
		о	0	0
	χ^2		сс	значајност
	8.960		2	0.007 (егз.)
	с =0.468			

Статистички значајна разлика показује да учитељи имају став да се током лектиром не може утицати на писано изражавање.

Тврдња: Наставник може да утиче на развијање љубави код ученика за писнаим изражавањем.

Табела 46: резултат χ^2 теста код наставника и учитеља

		ф	учитељи	наставници
Наставник може да утиче на развијање љубави код ученика за писнаим изражавањем.	не слажем се	д	11	7
		о	9.0	9.0
	делимично се слажем	д	5	9
		о	7.0	7.0
	потпуно се слажем	д	0	0
		о	0	0
	χ^2		сс	значајност
	2.032		1	0.285 (егз.)
	с = 0.244			

Нема разлике.

Питање: Које методе се најчешће користе приликом реализације садржаја облика писаног изражавања?

Табела 47: резултат χ^2 теста код наставника и учитеља

		ф	учитељи	наставници
Које методе се најчешће користе приликом реализације садржаја облика писаног изражавања?	монолошка метода	д	0	5
		о	2.4	2.6
	дијалошка метода	д	2	0
		о	1.0	1.0
	монолошко – дијалошка метода	д	13	11
		о	11.6	12.4
	χ^2		сс	значајност
	7.142		2	0.028
	с = 0.433			

За разлику од учитеља, наставници значајније процењују да се монолошка метода највише користи.

Тврдња: Најбољи извори за реализацију облика писаног изражавања у основној школи су

Табела 48: резултат χ^2 теста код наставника и учитеља

		ф	учитељи	наставници
Најбољи извори за реализацију облика писаног изражавања у основној школи су:	електронски материјали	д	0	0
		о	0	0
	текстуални материјали	д	6	16
		о	11.0	11.0
	непосредна стварност	д	10	0
		о	5.0	5.0
	χ^2		сс	значајност
	14.545		1	0.000
	с = 0.559			

Добијена је разлика између наставника и учитеља у односу на став о најбољим изворима за реализацију облика писаног изражавања у основној школи. Учитељи мисле да су то садржаји из непосредне стварности, а наставници да је текстуални материјал.

Питање: Које активности највише доприносе неговању писаног изражавања ученика основне школе?

Табела 49: резултат χ^2 теста код наставника и учитеља

		ф	учитељи	наставници
Које активности највише доприносе неговању писаног изражавања ученика основне школе?	слободне активности	д	8	9
		о	8.1	8.9
	ваншколске активности	д	0	0
		о	0	0
	ваннаставне активности	д	2	2
		о	1.9	2.1
	χ^2		сс	значајност
	0.011		1	0.916
	с = 0.023			

Није добијена разлика између наставника и учитеља у односу на питање о томе које активности највише доприносе писаном изражавању ученика основне школе.

12.3. Значај истраживања

Ово истраживање имало је за циљ да међу ученицима основних школа у Нишу и Параћину утврди ниво њихове оспособљености за писаним изражавањем, њихово интересовање за овакав вид комуникације, као и да утврди факторе који утичу на тренутно стање у њиховом писаном изражавању.

Подаци који су резултат овог истраживања добијени су методом упитника који је имао десет питања која се по својој семантичкој сродности могу поделити на две основне групе:

Развијање стваралачке могућности ученика,

Ослобађање стваралачког потенцијала ученика.

Прву групу чине питања о методички заснованом процесу вежбања ученика у примени технике изражавања (да ли приликом израде твог писаног састава користиш план писања састава? Наставникова упутства утичу на твој писани састав? Изненадни писани задатак – увек те: , Да ли ти је у изради писаног задатка потребна посебна инспирација?).

Ослобађање стваралачког потенцијала ученика показали су одговори на питања као што су: Да ли волиш да се твој састав чита пред публиком? Док пишеш да ли увек проналазиш праве речи? и др.

За нас је од велике важности објективно сагледавање ученичког писаног стваралаштва, јер је оно и на глобалном плану све више угрожено сталним и брзим променама у животу савременог човека. У колико се стваралаштво уопште показује као снага која омогућава неопходну покретљивост људске природе, онда је и писано стваралаштво ученика у основној школи под истом заставом и са истим циљем.

У центру пажње овог истраживања су и напори да се пронађу методе за рано откривање стваралачки обдарене деце. Истовремено, ово истраживање открива још један могући проблем: да ли образовни модел у овој области у нашој основној школи гуши стваралачки потенцијал у детету. Овај аспект је од посебног интереса за наш концепт образовања у чијем је фокусу стваралачка личност. Друштвена улога и рад савремене школе вреднују се по томе у коликој мери она развија стваралачке потенцијале ученика.

С тога нису ретке критике на пасиван а понекад и негативан однос постојеће школи према стваралаштву ученика. Критика стоји на становишту да се у данашњој школи учење заснива на усвајању готових истина из уџбеника, да се вреднују запамћивање и репродукција, и да у таквом приступу нема места креативном стваралаштву ученика које се у настави Српског језика и књижевности нарочито остварује у писаном изражавању.

Писано изражавање ученика подразумева својства која се приписују стваралаштву уопште а то су: оригиналност, индивидуалност, аутентичност, осетљивост за проблеме, асоцијативност, отвореност ка новим садржајима, имажинација...

Одлучујући фактор у неговању ученичког писаног стваралаштва је методичка креативност предметног наставника и његова отвореност према свету детињства. Такав наставник има искрену наклоност према логици маште која влада у свету детињства. Истовремено, он мора да има потребну осетљивост за описивање теме детињства.

Писмене вежбе ученика су вежбе за развијање стваралачких способности. Али то још увек није акт стваралаштва. Ученичко стваралаштво као и свако друго, настаје када личност ученика проговори из себе. Тренутак када се стечено искуство употреби на нов начин, када буде преломљено у пројекцији ученикове личности, када крене путем изналажења нових решења, тек тада можемо говорити о стваралачком акту детета.

13. ЗАКЉУЧАК

Усмено и писмено ученичко стваралаштво је значајан вид ученичког рада који се остварује у школи, али много више и изван школског амбијента: у библиотеци, ученичком дому, у оквиру неког дечјег листа, у разним облицима слободног ученичког удруживања итд.

За овакве облике ученичког изражавања користићемо појам ученички текст, који настаје у специфичним комуникативним ситуацијама, с циљем да ученик покаже одређено знање у умењу формирања целовитог говорног или писаног производа са карактеристикама жанра које су дефинисане школским или ваншколским дидактичком задатком. У овом случају, ми се бавимо превасходно школском комуникативном ситуацијом (средином), која има више делова и то су:

Ученици у општењу (онај који говори и онај који слуша);

предмет општења (разговора; тема која је конкретно дата сходно предмету о коме се говори);

одређена норма (књижевна форма, књижевни језик);

одговарајући комуникативни канал (усмени или писмени).

Сви ови елементи треба да испуњавају услов датог времена и места, тј. да оно о чему се пише, буде у датој прилици складно организовано.

Улога аутора текста у школској комуникативној ситуацији у којој настаје ученички говорни или писани производ, треба да буде примерена ученику (ученик, разуме се, не треба да се доживи као копија одраслог, већ као особа са мањим друштвеним искуством и сходно томе, са одређеном специфичном опсервацијом и репродукцијом).

Ученички текст (говорни или писани) увек је посвећен неком правом, суштинском слушаоцу (или читаоцу) у односу на кога се усмерава информација коју текст пружа.

Прималац информације може бити и потпуно анониман, без конкретних карактеристика, као што може бити и конкретно дат кроз сам дидактички задатак (нпр. тражи се да текст буде оријентисан ка тачно одређеној личности, као што је друг, родитељ, ученик, рођак и слично).

Поред правог примаоца, ученик увек има и неког допунског слушаоца или примаоца, а то је учитељ (наставник, професор), који поставља задатак и касније оцењује његово извођење. Учитељ кроз сопствени положај у образовном дискурсу показује интересовање за настанак ученичког текста.

Учитељ (наставник, професор) помаже:

- Да се покрене разговор о теми и задатку;
- да се изађе из евентуалног ћорсокака у откривању циља задатка;
- да дискусија не крене кривим путем;
- да се изведени суд поткрепљује чињеницама.

Успешном усменом и писменом изражавању ученика претходи израда плана рада. Реч план има латинско порекло (planus), а једно од значења је: осмишљен и до појединости разрађен начин за реализацију неког рада. То је кратак програм по којем човек обрађује говор, ради неку студију или пише неку књигу. Са овим значењем употребљава се план у раду ученика (усменом или писменом).

План развија логичко размишљање и активности у спровођењу анализе и синтезе.

Планови који ученици раде у школи су:

- а) план за израду рада на темељу постојећег текста (књижевног или научног);
- б) план који служи за писање новог текста без икаквог конкретног предлошка.

Први планови који се праве у школи повезани су са књижевним текстовима, њихова израда је репродуктивна активност, али садржи у себи и индивидуалне способности ученика. Први планови праве се када ученици почињу да препричавају кратке књижевне текстове. Писање плана обично настаје коришћењем три начина:

- а) обавештајне реченице;
- б) упитне реченице;
- в) цитати из текста.

План није потребан само код препричавања. Он је посебно потребан када се ради анализа текста - ликови, фабула, сиже, композиција. План може бити кратак и проширен. Та подела је повезана са сложености текста, како се не би пропустили суштински моменти и детаљи из уметничког текста, односно, предлошка. Зато је за успешно извршавање оваквог задатка потребно направити детаљан план који је неопходан када се ради анализа дела која су историјски удаљена и траже додатне информације о постављеним проблемима.

Практичан рад на плану своди се на неколико основних момената:

Пажљиво читање књижевног текста;

објашњавање непознатих речи;

подела на епизоде.

Планови које ученици праве за књижевни текст највише су повезани са радом на препричавању и на анализи текста. У старијим разредима ученици пишу планове и за други (сложенији) тип текстова - за студије, на пример.

Код планова за студију од ученика се траже:

- а) основна знања о проблему;
- б) откривање главен теме о проблему;
- в) откривање подтема и формулисање теза;
- г) прављење извода из текста (изворника).

Развијање писане речи код ученика завршних разреда основне школе непосредно је везано за слободан састав.

У оваквом типу рада ученици налазе могућност да покажу своју оригиналност, да открију по чему се разликују од других. У овим писаним радовима ученика обично срећемо лирска места која понекад личе на игру, али код деце игра је начин да покажу искреност и осећајност. И у овом узрасту ученици не могу да усредсреде мисли само на један детаљ. Зато еј улога учитеља (наставника, професора) у оваквим приликама сведена на саветодавни чин лишен сваке репресије и када ученик упорно греш.

Ученички слободан састав може да буде биографија ученикових мисли и преживљавања. Учитељ (наставник, професор) треба да буде спреман да ту отвореност подржи и заслужи.

CONCLUSION

Student's oral and written creative work is an important form of work they achieve in school but much more is done out of school's milieu : in the library, at home, in school's newspapers as well as in different kinds of student's associations.

For these kinds of student's communication we are going to use the notion 'student's text', that is done in specific communicative situations. The goal of these student's text is to show a certain knowledge in forming the whole oral and written outcome which has the characteristic of genre defined by school's or outschool's didactic goal. In these cases, we primarily deal with the school's communicative situation which consists of several parts. They are:

Student's conversation (the one who speaks and the one who listens);

The subject of conversation (talking, the specific topic given according to the subject they are talking about);

Certain standards (the form of literature, the standard language).

Suitable communicative channel (oral or written).

All these elements should fulfill the condition of the given time and place. eg. students' texts should be well-organized in the given situation.

The role of the author of the text in school's communicative situation in which student's oral or written work is done should be given according to student's level of knowledge (Student doesn't have to understand himself as a copy of a grown up, but as a person with less social experience and due to this with the specific observation and reproduction).

Student's text, (oral or written) is always dedicated to a certain real listener (or reader) to whom some information, that text offers, is directed

The receiver of the information may be completely anonymous, without specific characteristics, as well as he/she may be given the specific didactic problem (for ex. It is asked from the text to be oriented towards the specific person like a friend, parent, mate, cousin and similar persons).

Beside the real receiver (a teacher/ professor) who sets the assignment, he/she later marks the results. The teacher shows the interest for the creation of the text in the educational process.

The teacher (professor) helps :

to start the conversation on the given topic and assignment

to show thw way out of the dead end in the process of discovering the aim of the assignment

the discussion go in the right direction

to back up the judgment with facts.

Making a plan must be done first in order to maintain a successful oral and written expressions of students themselves. The word 'plan' originates from Latin language (planus) and one of its meanings is to justify and work out of details the way in such a way as to accomplish someone's work.

This is a short programme which deals with speech, study or writing a book. The plan that students follow is applied practice in their process of creating (oral or written).

The plan develops the logical thinking and activities in order to convey the analyses and synthesis.

Plans that students apply at school:

- a) a plan for creating a work on the bases of the text that has already existed
- b) plan for writing a new text without any particular suggestion.

First plans made in school are connected to the texts, they are made as a reproductive activity but at the same time they contain the individual skills of students. First plans are made when the students start retelling a short text. Writing plans are usually made by using three ways of expression:

- a) declarative sentences
- b) interrogative sentences
- c) quotations from the text

The plan is not needed only for retelling. It is necessarily needed when the text is analysed: characters, plot, topic, composition.

Plan could be short and extended. That is due to complexity of the text in order not to miss the crucial moments and details in the artistic text, eg. suggestion. To fulfill this task successfully, it is necessary to make a detailed plan when

analysing the text that describes a long period of time and additional information is needed in order to give the solutions to the problems.

Practical work of making a plan is based on several crucial moments:

Reading the text carefully;

Explaining new words;

Deviding the text into episodes.

Students' plans are mostly connected to retteling and analysing the text.In senior classes sudents make plans for more complex texts-for studies,for ex.

Plans for need the following:

- a) basic knowledge about the problem
- b) to discover the basic topic about the problem
- c) to discover the subtropics and and to form theses
- d) to make statements from the text (original source)

This type of creativity helps students show their original way of expressing themselves and discover how they differ from the others.

In such writing assignements we usually come across the lyric parts which sometimes look like games.But with children the game is a way to show their sincerity and sensuality.At this age the Students can't focus their attention on the details. That's why the teacher's role is to give a tip without any repression even when the student regulary make mistakes.

Students writing may be a biography of his/her thoughts and expirience. The teacher (professor) should be ready to support that openness and he/she should be meritorious.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Устное и письменное творчество учеников значительный вид ученической работы которая осуществляется в школе, но гораздо больше и вне школьной среды: в библиотеке, в общезнании, в рамках некоторой детской газеты, в разных формах школьного сотрудничества, итп.

Для этих видов ученических выражений будем пользоваться понятием ученический текст, который возникает в специфических коммуникативных ситуациях, с целью показать определённое знание в умении формирования полного разговорного или писанного продукта с характеристиками жанра определёнными школьной или внешкольной дидактической задачей. В данном случае мы занимаемся прежде всего школьной коммуникативной ситуацией (средой) которая состоит из несколько частей:

Ученик в общении (тот кто говорит и тот кто слушает);

Предмет общения (разговора; конкретная тема дана согласно предмету о котором идёт речь);

Определённая норма (литературная форма, литературный язык);

Соответствующий коммуникативный способ (устный или письменный).

Все эти части должны выполнять условие данного момента и места т.е то о чём пишется будет в данной ситуации организовано как следует.

Роль автора текста в школьной коммуникативной ситуации в которой возникает ученический разговорный или писанный продукт должны быть подходящая ученику (ученика, разумеется, не надо считать копией взрослого, а личностью маленького общественного опыта и согласно этому, с определённой специфической обсервацией и репродукцией.)

Ученический текст (разговорный или писанный) всегда посвящён какому-то настоящему слушателю (или читателю) относительно к кому направляется информация которая представляется текстом.

Тот кто принимает информации может быть в полне незнаком, без конкретных характеристик как и конкретно дан через самую дидактическую задачу (например требуется, чтобы текст был направлен к точно определённой личности, как друг, родители, ученик, родственник итп).

Кроме настоящего принимающего ученик всегда имеет и другого дополнительного слушателя или принимающего, а это учитель (преподаватель, профессор) который задаёт (спрашивает) вопрос (задачу) и позже оценивает его исполнение. Учитель через собственное положение в образовательном дискурсе интересуется возникновением ученического текста.

Учитель (преподаватель, профессор) помогает:

- Начинать разговор о теме и задаче;
- Выйти из возможного тупика в открытый цели задачи;
- Чтобы дискуссия не пошла ошибочным путём;
- Чтобы извлечённый вывод укрепить фактами.

Успешному разговорному и письменному выражению ученика предшествует выработка плана работы. Слово план латинского происхождения (planus) а одно из значений это: осмыслённый и подробно разработанный способ для реализации какой-то работы. Это крепкая программа на основе которой обрабатывает речь работает на студии или пишет какую-то книгу. В этом значении употребляется план в работе ученика (в устной или письменной).

План развивает логическое мышление и деятельности в реализации анализа и синтеза.

Планы которые ученики вырабатывают в школе:

- А) План для осуществления работы на основе данного текста (литературного или научного).
- Б) План служащий для написания нового текста без никакого конкретного предложения (предлога).

Первые планы которые составляются в школе связаны с литературными текстами; их выработка это репродуктивная деятельность но содержит в себе и индивидуальные способности ученика. Первые планы составляются когда ученики начинают рассказывать краткие литературные тексты. Написание плана обыкновенно начинается воспользованием тремя способами:

- А) Информационные предложения;
- Б) Вопросительные предложения;
- В) Цитата из текста.

План не нужен не только при рассказывании. Он особо нужен когда делается анализ текста-образы, фабула, сюжет, композиция. План бывает простой и составной. Это подразделение связано с сложностью текста, чтобы не пропустить моменты сути и подробности искусственного текста, т.е. предлога. Для этого успешного выполнения данной задачи нужно сделать подробный план, необходимый в анализе произведений исторический удалённых и требующих дополнительных информации о заданных проблемах.

Практическая работа на плане сводится на несколько основных моментов:

Внимательное чтение литературного текста;

Объяснение незнакомых слов;

Деление на эпизоды.

Планы которые ученики составляют к литературному тексту больше всего связаны с работой к рассказыванию и анализе текста. В старших классах ученики пишут планы и для других сложных типов текстов-за студии, нпр.

При планах за студий от учеников требуется:

- А) Основные знания о проблеме
- Б) Обнаруживание главной темы о проблеме
- В) Обнаруживание подтем и формировка и тез
- Г) Изготовление извлечения (вывода) из текста (оригинала).

Развитие писанной речи у учеников старших классов начальной школы непосредственно связано с написанием свободного изложения.

В таком типе работы ученики находят возможность показать свою подлинность, обнаружить чем отличаются от других. В этих изложениях учеников обычно встречаем лирические места которые иногда похожи на игру, но у детей игра способ показать искренность и чувствительность.

И в этом возрасте ученики не могут сосредоточить мысли к только одной детали. Поэтому роль учителя (преподавателя, профессора) в таких обстоятельствах относится к совету лишён каждой репрессии и когда ученик упорно ошибается.

Письменное, свободное изложение может быть биографией мысли учеников и переживаний. Учитель (преподаватель, профессор) должен быть готов поддержать откровенность и её заслужить.

14. ЛИТЕРАТУРА

1. АЛЕКСИЋ, Вук, Тумачење романа Очеви и оци - примена приказа као облика изражавања, Школски час, Горњи Милановац, УШ /3, 1990, стр. 23-29.
2. АНЧИН, Василије, Психоллингвистичке основе и систем говорних и писмених вежби у првом разреду основне школе, Педагошка стварност, Нови Сад, 6, 1976, стр. 400.
3. БОЖАНОВИЋ, Милош, Вјежбе изражавања од I до IV разреда основне школе, Свјетлост- Завод за уџбенике, Сарајево, 1980.
4. БОЖАНОВИЋ, Милош, Садржај говорних вежби у I и II разреду основне школе, Сарајево, 1971.
5. БОЈОВИЋ, Љубо, Домаћи задаци у пракси, Школски час, 4, Београд 1991, стр.61.
6. ВАСИЋ, Смиљка, Говорно васпитање и могућност неговања културе говоре, Педагошка стварност, Нови Сад, 4, 1968.
7. ВАСИЋ, Смиљка, Вештина говорења- вежбе и текстови, БИГЗ, Београд, 1980.
8. ВАСИЋ, Смиљка, Говор као наставно средство, Настава и васпитање, Београд, XX/1, 1971.
9. ВАСИЋ, Смиљка, Говорно понашање ученика на основношколском узрасту, Научна књига, Београд, 1971.
10. ВАСИЋ, Смиљка, Развитак говора и чиниоци који утичу на стицање правилних говорних навика, Настава и васпитање, Београд, XV/5, 1966, стр. 447-454.
11. ВИСИНКО Карол, Дјечја прича, повијест, теорија, редакција и интерпретација, Школска књига, Загреб 2005.
12. ВРЕЋИЋ, Драгомир, Говорно изражавање ученика I разреда на почетку основног школовања, Педагошка стварност, Нови Сад, 4, 1970, стр. 215-223.

- 13.ВУКСАНОВИЋ, Јован, Израда, прегледавање, оцењивање и вредновање школских писмених задатака, Школски час, 2, 1999, стр.43.
- 14.ВУКСНОВИЋ, Јован, Селективна библиографија о настави писмености, Школски час, 3-4, 1999, стр. 135.
- 15.ГРУЈИЋ, Александра, Методички приступ говорних вежби (причање и описивање) Методичка пракса, Београд, 1, 1997, стр. 96-100.
- 16.ГУЗИНА, Перко, Увођење ученика у појам ритма речи и ритмичке форме (моделе) лексике српскохрватског језика, Школски час, Горњи Милановац, IV/20, 1986, стр. 67-75.
- 17.ДИМИТРИЈЕВИЋ, Радмило, Изражајно читање, Књижевност и језик, Београд, XX/3-4, 1973, стр. 53-71.
- 18.ЖИВКОВИЋ, Благоје, Говорна вежба у вишим разредима осмогодишње школе, Књижевност и језик, Београд, 111 /I, 1956, стр. 18-25.
- 19.ЖИВКОВИЋ, Вукашин, Неговање говорног израза у средњој школи, Настава и васпитање, Београд, 9-10, 1962, стр. 445-450.
- 20.ИГЊАТОВИЋ, Д. Миодраг, Огледи и расправе о настави књижевности и култури изражавања, Стручна књига, Београд, 1998.
- 21.ЈАНКОВИЋ, Добривоје, Нешто се лоше догађа са нашим говорним и књижевним језиком, Школски час, Горњи Милановац, X/5, 1992, стр. 77-79.
- 22.ЈУРКОВИЋ.В., Драматизација текста у настави материнског језика у основној школи, Савремена школа, Београд, 7-8, 1958.
- 23.КАЛПАЧИНА, Исак, Говорне вјежбе у настави српскохрватског језика, Републички завод за унапређивање школства, Титоград, 1982.
- 24.КАЛПАЧИНА, Исак, Расправљање у настави усменог изражавања, Књижевност и језик, Београд, 4, 1980, стр. 455-451.
- 25.КЕРМЕК-СЕРДАНОВИЋ, Мира, Говорна и сценска култура на прагу основне школе, Педагошки рад, Загреб, 3, 1989, стр. 381-339.
- 26.КОСАНОВИЋ, Јелена, Култура изражавања и модели диференциране наставе у нижим разредима основне школе, Учитељ, Београд, ХУ1/61, 1998, стр. 19-23.

- 27.КУНИЋ, Иванка, Култура дечјег и сценског стваралаштва, Школска књига, Загреб, 1990.
- 28.ЛАКОВИЋ, Александар, Неки недовољно искоришћени простори и поступци у настави усменог изражавања ученика, Школски час, Горњи Милановац, 1/3, 1983, стр. 53-61.
- 29.ЛЕКИЋ, Ђорђе, Методика разредне наставе, трећедопуњено издање, Просветни преглед, Београд, 1994. стр.21-22.
- 30.МАМУЗИЋ, Илија, Настава усменог и писменог изражавања у основној школи, Завод за образовање наставника, Београд, 1965.
- 31.МАРИНКОВИЋ, Сименон, Методика креативне наставе српског језика и књижевности, Креативни центар, Београд, 2000.
- 32.МАРИНКОВИЋ, Симеон, Како подстаћи ученике на стваралаштво у говорним вежбама, Иновације у настави, Крушевац, 4, 1985, стр. 298-301.
- 33.МАРИНКОВИЋ, Симеон, Настава говорне културе, Школски час, Горњи Милановац, ХП /3, 1994, стр. 9-19
- 34.МАРКОВИЋ, Братислав, Израда писмене припреме, Просветни преглед, Педагошка пракса, XIX, Београд, 2002, стр.509.
- 35.МАТИЋ, Радомир, Планирање и садржај часова вежби у читању и рецитовању, Педагошка стварност, Нови Сад, 8, 1970, стр. 495-500.
- 36.МИЛАТОВИЋ, Вук, Књижевност текст у настави богаћења речника и развоја језичке културе ученика, у књизи: Језик и култура у образовању, Институт за педагошка истраживања, Завод за уџбенике, Београд, 1998.
- 37.МИЛИЧЕВИЋ, Блажо, Настава културе изражавања, Свјетлост, Сарајево, 1974.
- 38.МИЛОВАНОВИЋ, Богољуб, Изражајно, (интерпретивно, експресивно) читање текста, Школски час, Милановац, 1X/4, 1991,стр.71-76.
- 39.МИЛОЈКОВИЋ, Мирјана , Пауза у говору, Школски час, Горњи Милановац, 1/1, 1983, стр. 57-59.
- 40.МИХАИЛОВИЋ, Љубомир, Говорне вежбе у средњошколској настави, Књижевност и језик, Београд, III/2-3, 1956, стр. 127-135.

- 41.МОЛОВИЋ, Јордан, О језичкој култури свршених основаца, Настава и васпитање, Београд, 1, 1977, стр. 205-213.
- 42.НИКОЛИЋ, Живојин, Неки дидактички захтеви у настави изражајног читања и рецитованја, Настава и васпитање, Београд, 3, 1975, стр. 571-580.
- 43.НИКОЛИЋ, Милија, Методика наставе српског језика и књижевности, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1992.
- 44.НИЧКОВИЋ, Слободанка, Литерарне игре у причању на основу музике, слике или прозног текста у разреду, Иновације у настави, Крушевац, 1, 1987, стр. 64-69.
- 45.ВУЧКОВИЋ, П. Марија, Неговање говорне културе у школи, Књижевност и језик, Београд, 2, 1980, стр. 233-236.
- 46.ПАВЛОВИЋ, Божидар, Како написати писмени задатак – Вежбанка за ученике основних и средњих школа са примерима, Стручна књига, Београд.
- 47.ПАВЛОВИЋ, Миливој, Основи методике српскохрватског језика и књижевности, Научна књига, Београд, 1967.
- 48.ПЕТРОВИЋ, Л., Драматизација у настави, Настава и васпитање, Београд, 7, 1958.
- 49.ПЛАОВИЋ, Радомир, О рецитацији, Ново поколење, Београд, 1951.
- 50.РАДОЊИЋ, Миливоје, Исправак школског писемног задатка, Школски час, 3, 1983, стр.61.
- 51.РАИЧЕВИЋ, Часлав, Један модел плана говорних и писмених вјежби у разреду, Педагошка стварност, Нови Сад, 4, 1976, стр. 251.
- 52.РОВЧАНИН, Ариф, Говорна вежба у настави српскохрватског језика у V разреду основне школе- појам књижевног лика, Школски час, Горњи Милановац, УП/2, 1989, стр. 55-59.
- 53.РОСАНДИЋ, Драгутин, Методика књижевног одгоја и образовања, Школска књига, Загреб, 1988.
- 54.СЕКУЛИЋ, Панто, Мјесто и улога говорних вјежби у настави, Педагошка стварност, Нови Сад, 4, 1965, стр. 232-238.

- 55.СМИЉКОВИЋ, Стана, Усмено и писмено изражавање ученика млађих разреда основних школа, Школски час (нова серија), Београд, 1-2, 1998, стр. 91-99.
- 56.СМИЉКОВИЋ, Стана, Корак по корак ка бољем писању – Вежбаоница, питаоница, језичка, правописна и стилска радионица, Учитељски факултет у Врању, Врање, 2010.
- 57.СТЕВАНОВИЋ, Марко, Култура изражавања у основној школи, Дечије новине, Горњи Милановац, 1979.
- 58.СТЕВАНОВИЋ, Марко, Методика наставе српскохрватског језика, Дечије новине, Горњи Милановац, 1980.
- 59.СТОШИЋ, Адам, Нека питања изражајног читања и рецитованја у нашим школама, Књижевност и језик, Београд, XIV/3-4, 1967, стр. 96-110.
- 60.ТЕЖАК, Стјепко, Говорне вјежбе у настави хрватско-српског језика, Педагошко-књижевни збор, Загреб, 1964.
- 61.ФУРЛАН, Иван, Говорни развој детета Савремена школа, Београд, 1973.
- 62.ХАГЕМАН, Вернер, Путеви развијања језичког израза у млађим разредима основне школе, Савремена школа, Београд, 1964.
- 63.ЦВЕТАНОВИЋ, Владимир, Самостални и стваралачки рад у настави српског језика, Водец, Београд, 1996.

ИНДЕКС ИМЕНА

А

Асенова Љубица 173

Арсиф Русомир 184, 192, 193, 194

Александров Петра 103

Алечковић Мира 118

Алексић Вук 269

Анчин Василије 269

Б

Брајовић Гордана 2, 70, 75, 116, 117, 118, 119, 126, 129, 130, 153, 156, 162, 163, 164, 166, 167

Башић Миливоје 91

Барачков Паула 121

Бјелајац Мартин 129

Брадић Небојша 143

Брајовић Ана 190

Богдановић Недељко 192

Божановић Милош 269

Бојовић Љубо 269

В

Висинко Карол 8, 270

Васић Смиљка 10

Виготски Лав 12

Василев Александра 98, 99

Вранић Небојша 143

Вуковић Милија 144

Вучић Зоран 187

Владимиров Ивана 113

Вујановић Алекса 127

Васић Смиљка 269

Врећић Драгомир 270

Вуксановић Јован 270

Вучковић П. Марија 273

Г

Грчић Јован Миленко 84

Гечев Стефан 180

Георгиев Елизабета 103, 104, 105, 107, 176, 179

Горчев Катарина 122

Грујић Александра 270

Гузина Перко 270

Д

Даничић Ђура 84

Демек Јелена 176

Далгачева Маја 103

Димов Катја 114

Драгићевић Момир 193

Димитријевић Жикица 193

Димитријевић Радмило 270

Ђ

Ђорђевић Владан 84

Ђорђевић Драгомир 187

Е

Ерић Добрица 118, 189

Ж

Жутић Катарина 144

Живковић Марта 126

Живковић Благоје 270

Живковић Вукашин 270

З

Зарков Милица 110

Зубац Перо 118

И

Илић Павле 76, 153, 154

Игић Анђела 151

Иванов Георгије 175

Иванов Новица 176

Илиев Димитар 176

Илијев Миња 187

Игић Анђела 136

Илић Тања 140

Игњатовић Д. Миодраг 271

Ј

Јовановић Јован Змај 84, 189

Јовановић Милан 84

Јовановић С. Јован 84

Јовановић Р. Миливоје 88, 117

Јеремиић Миша 143

Јездић Ненад 143

Јовановић Миљана 144

Јовић Виолета 103, 193

Јовановић М. Александар 104, 200

Јевтовић Ивана 143

Јанков Тамара 102

Јанковић Добривоје 271

К

Костић Лаза 84

Карабеговић Авдо 87, 88, 89

Кујчић Јелена 187

Кесар Јован 117

Колунџија Драган 118

Краговић Миломир 118

Коцић Јефимија 119

Коцић Наталија 119

Калпачина Исак 271

Кермек-Сердановић Мира 271

Косановић Јелена 271

Кунић Иванка 271

Л

Лекић Ђорђе 52

Лазих Данијел 153, 155

Лопушина Александар 162

Лукић Драган 118, 163

Лазић Данијел 119

Лазаревић Душан 125

Лаковић Александар 271

Лекић Ђорђе 271

Љ

Љубенов Сања 108

М

Милетић Светозар 84

Миљковић Бранко 92, 93

Миленковић Димитрије 94, 118

Марков Филип 100

Мемиш Неиз 143

Милутиновић Љубисав 143

Милев Часлав 174

Манасијев Стефан 176

Максимовић Десанка 179

Манчић Катарина 112

Маркатић Станоје 118

Мисковски Катарина 194

Миларић Владимир 197

Мамузић Илија 272

Маринковић Симеон 272

Марковић Братислав 272

Матић Радомир 272

Милатовић Вук 272

Миличевић Блажо 272

Мировановић Богољуб 272

Милојковић Мирјана 272

Михаиловић Љубомир 273

Моловић Јордан 273

Н

Николић Биљана 143

Николов Миле 169, 176

Нешић Тихомир 184

Николић Маша 195

Николић Живојин 273

Николић Милија 273

Ничковић Слободанка 273

О

Огњановић Драгутин 92, 117

Одаловић Мошо 103, 118

П

Пијаже Жан 11, 12

Перушко Тоне 62

Петровић Милорад 87, 88

Петковић М. Радивоје 90

Петровић Видосав 94

Петровић Милош 143

Пекић Павле 144

Павловић Александра 164

Петров Габријела 177

Пантић Лазар 186

Панчев Панчо 103

Панић Милан 112

Павловић Ранко 118

Петровић Ива 193

Павловић Божидар 273

Павловић Миливој 273

Плаовић Радомир 273

Р

Руварац Коста 84

Рангелов Денко 169, 170, 171, 176, 177, 179, 180

Ранчев Јелена 177

Ример Миленија 178

Рекић Ивана 187

Ршумовић Љубивоје 118, 187

Ракиција Милица 119

Радовић Душан 120

Рисимић Милица 138

Раичковић Стеван 189

Ракић Милица 189

Радоњић Миливоје 273

Раичевић Часлав 274

Ровчанин Ариф 274

Росандић Драгутин 274

С

Савић Милан 84

Станисављевић Вукашин 87

Стефановић Карацић Вук 87, 189
Станковић Борисав 90, 91
Сремац Стеван 99
Станковић Бора 99
Спалевић Никола 164
Стошић Невена 165, 168
Станишић Слободан 118
Стошић Невена 119, 132
Стефановић Александра 121
Стојанчев Радко 176
Симовић Милица 189
Светозаревић Бисерка 192
Смиљковић Стана 200, 201, 274
Секулић Панто 274
Стевановић Марко 274
Стошић Адам 274

Т

Тежак Стјепко 60, 76, 82, 104, 274
Трифковић Коста 84
Тодоровић Гордана 92, 93
Тодоров Марко 100
Тешков Стојче 173
Тодоров Арсо 176
Трифуновић Душко 118
Тимотијевић Божидар 118

Ћ

Ћосић Добрица 96, 97, 144

Ф

Фридрих Енгелс 7

Филиповић Љ. Драгољуб 86, 87, 88

Фуртула Наташа 162

Фуртула Мирјана 132

Фурлан Иван 275

Х

Херлок Елизабет 8, 9

Христова Милка 176

Хатеман Вернер 275

Ц

Ценић Власта 99, 118, 193

Цветковић Весна 187

Цветков Никола 176

Цветановић Владимир 275

Ч

Чоп Миливој 63

Биографски подаци

мр Александар М. Јовановић

Рођен сам 02.02.1978. године у Алексинцу у професорској породици. Основну школу и гимназију друштвено-језичког смера завршио сам у Алексинцу 1997. године. По завршеној гимназији уписао сам Филозовски факултет у Нишу на студијској групи Српски језик и књижевност и студије успешно завршио у року, 2001. године. Дипломирао сам са темом Поезија за децу Јована Јовановића Змаја и на дипломском раду добио оцену десет.

Непосредно по завршеном факултету запослио сам се у Административно – биротехничкој школи у Нишу и Медицинској школи „Др Миленко Хацић” у Нишу, у којој сам био професор српског језика и књижевности и ту радио до 2007/2008. године. У Медицинску школу „Др Миленко Хацић” враћам се 2011/2012. године, где и сада радим. У Медицинској школи поред српског језика и књижевности предајем и књижевност за децу на смеру Медицинска сестра – васпитач. Норму часова допунио сам 2003. године у Основној школи „Свети Сава” у Нишу у којој и сада радим.

У Медицинској школи водим рецитаторску и драмску секцију. У овој школи учествовао сам у писању монографије о школи и водио низ година школски лист.

У Административно – биротехничкој школи активно сам учествовао у припреми ученика за Републичко такмичење у беседништву за дисциплине: беседа на задату тему и беседа на слободно одабрану тему.

Највише активности имам у Основној школи „Свети Сава” у којој сам највише радно ангажован. У овој школи сам неколико година био председник Актива професора српског језика. Такође у овој школи са рецитаторском и драмском секцијом припремам преограме како за дан школе тако и за друге значајне школске датуме.

Већ десет година ангажован сам на редовном организовању сусрета писаца и ученика, нарочито писаца за децу и ученика. У оквиру овог ангажовања до сада су школу посетили завичајни писци за децу: Русомир

Арсић, Миња Илијева, Виолета Јовић. Од познатијих писаца за децу на моју иницијативу посетили су школу: Душко Трифуновић, Перо Зубац, Слободан Станишић, Власта Н. Ценић, Ранко Павловоћ, Добрица Ерић и други.

Годинама се бавим хуманитарним радом. Од 2002. године почео сам волонтерским активностима за Дом за лица ометена у развоју – Кулина. Од 2004. године активно учествујем у раду друштва Ментално недовољно развијених особа у Нишу, организујући и учествујући у разним хуманитарним акцијама и приредбама. У оквиру мог волонтерског ангажовања у овом друштву, посебно се поносим организованим одласцима на пријем код престолонаследника Александра Карађорђевића и организације првог сусрета свих друштава Ментално недовољно развијених особа Јужне Србије у свечаној сали Основне школе „Свети Сава” у Нишу.

Поред волонтерског ангажовања у друштву Ментално недовољно развијених особа, организовао сам и више хуманитарних приредби са својим ученицима како у Основној школи „Свети Сава” тако и у Медицинској школи „Др Миленко Хаџић” у Нишу.

Пријатељ сам и донатор манастира „Света Петка” – Извор код Параћина, у оквиру којег постоји Дом за лица ометена у развоју.

Постдипломске студије уписао сам на Учитељском факултету у Врању 2003/2004. године на смеру Методика наставе српског језика и књижевности. Све предвиђене испите на постдипломским студијама положио сам у периоду од 22.10.2004. године до 26.06.2006. године. Дана 02.03.2010. године на Учитељском факултету у Врању одбранио сам магистарску тезу под називом „Облици усменог изражавања у основној школи” чиме сам стекао академски назив: **магистар дидатичко – методичких наука**. Докторске студије уписујем на Учитељском факултету у Врању на смеру Методика наставе српског језика и књижевности 10.12.2010. године.

По завршетку основних студија био сам лектор и коректор за књиге проф. др Миловоја Р. Јовановића:

1. *На Јакишићевом друму*, Слободна књига, Београд 2001.
2. *Књижевне прилике и појаве*, Багдала, Крушевац 2003.
3. *Велимир Рајић – Личност и дело*, Интерпрес, Београд 2006.
4. *Изазвана реч*, Штампa Мрљеш, Београд 2008.
5. *Српске народне клетве*, Библиотека Бдење, Сврљиг 2013.

Библиографија

1. Рецензија за монографију Дома у Кулини, у : *Дом за лица ометена у развоју 1953 – 2003*, МБ Графика, Ниш 2003.
2. *Рецитовање као говорна вежба у основној школи*, Методичка пракса, часопис за наставу и учење, Учитељски факултет Врање и „Школска књига” ДОО, Београд, број 2. 2011. стр. 271 – 276.
3. *Литерална дружина Будућност у Првој учитељској школи у Србији*, Методичка пракса, часопис за наставу и учење, Учитељски факултет Врање и „Школска књига” ДОО, Београд, број 2. 2012. стр. 231 – 236.
4. *Књижевна манифестација Дани Гордане Брајовић као покретач литерарног стваралаштва ученика основне школе*, Синтезе, часопис за педагошке науке, књижевност и културу, Висока школа струкових студија за васпитаче Крушевац, Крушевац број 3. 2013. стр 67 – 84.

Прилог 1.

ИЗЈАВА О АУТОРСТВУ

Искључујем да је долторска дисертација, под насловом

- Резултат сопственог истраживачког рада,
- Да предложена дисертација, ни у целини, ни у деловима, није била предложена за добијање било какве дипломе, према студијским програмима других високо школских установа,
- Да су резултати коректно наведени и
- Да нисам кршио ауторска права, нити злоупотребио интелектуалну својину других лица.

У Нишу , _____ год.

Аутор дисертације:

Потпис докторанда:

Прилог 2

ИЗЈАВА О ИСТОВЕТНОСТИ ШТАМПАНЕ И ЕЛЕКТРОНСКЕ ВЕРЗИЈЕ ДОКТОРСKE ДИСЕРТАЦИЈЕ

Име и презиме:

Студенски програма:

Наслов рада:

Ментор:

Изјављујем да је штампана верзија моје докторске дисертације истоветна електронској верзији, коју сам предао за уношење у **Дигитализовани репозиторијум Универзитета у Нишу**.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци, који су у вези са добијањем академског звања доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада, и то у каталогу Библиотеке, Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Нишу, као и у публикацијама Универзитета у Нишу.

У Нишу, _____ год.

Аутор дисертације:

Потпис докторанда:

Прилог 3.

ИЗЈАВА О КОРИШЋЕЊУ

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Никола Тесла“ да, у Дигитални репозиторијум Универзитета у Нишу, унесе моју докторску дисертацију, под насловом:

Које је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао сам у електронском формату, погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију, унету у Дигитални репозиторијум Универзитета у Нишу, могу користити сви који поштују одредбе садржане у одабиру лиценце Креативне заједнице (Creative Commons), за коју сам се одлучио.

1. Ауторство
2. Ауторство – некомерцијално
3. Ауторство – некомерцијално – без прераде
4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима
5. Ауторство – без прераде
6. Ауторство – делити под истим условима

(Молим заокружите само једну од шест понуђених лиценци, кратак опис лиценце је у наставку текста).

У Нишу, _____ год.

Аутор дисертације:

Потпис докторанда:
